biblioteca ideală

Tahar Ben Jelloun

Această orbitoare absență a luminii

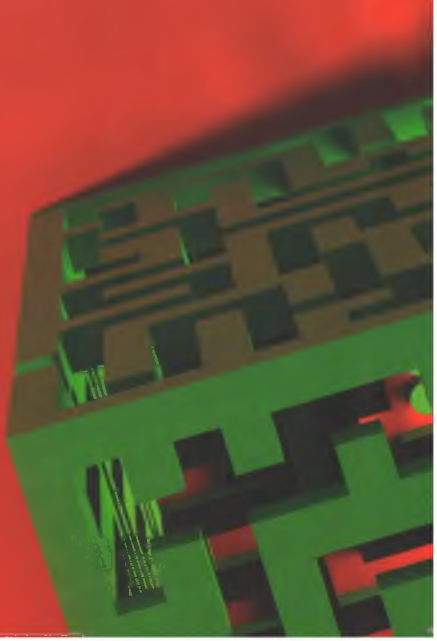

EDITURA ART

Tahar Ben Jelloun

Această orbitoare absență a luminii

Traducere din limba franceză
de Claudiu Komartin

EDITURA
ART

Redactor: Luiza Vasiliu
Corector: Andra Cărbunaru
Tehnoredactor: Robert Antonescu
Machetare: Walter Weidle
Design copertă: Alexandru Daş

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

BEN JELLOUN, TAHAR
Această orbitoare absenţă a luminii / Tahar Ben Jelloun; – Bucureşti: Art, 2011
ISBN 978-973-124-627-7

821.411.21(64)-31=135.1

Publicarea acestei cărţi a fost sprijinită financiar de Uniunea Europeană, în cadrul Programului Cultura.

Tahar Ben Jelloun
Cette aveuglante absence de lumière

© Éditions du Seuil, 2001
© Grupul Editorial ART, 2011, pentru prezenta ediţie

Acest roman este inspirat din fapte reale, pornind de la mărturia unui fost deținut al ocnei de la Tazmamart.
I se dedică lui Aziz, precum și lui Réda, tânărul lui fiu, lumina celei de-a treia lui vieți.

1

Multă vreme am căutat piatra neagră ce purifică sufletul morții. Când spun multă vreme, mă gândesc la un puț fără fund, la un tunel săpat cu degetele şi cu dinții, în speranța îndărătnică de a zări, fie şi numai pentru un minut, pentru un lung, etern minut, o rază de lumină, o scânteie ce s-ar întipări în străfundul ochiului şi pe care adâncul ființei mele ar păstra-o şi ar apăra-o ca pe un secret. Ar rămâne acolo, sălăşluindu-mi în piept şi hrănind infinitul nopților mele, acolo, în acel mormânt din adâncul pământului jilav, simțindu-l pe omul golit de umanitatea sa cu fiecare lopată care îi smulge pielea şi îi răpeşte privirea, vocea şi rațiunea.

Dar ce să faci cu rațiunea acolo unde am fost îngropați noi, adică închişi sub pământ, lăsându-ni-se o gaură pentru a lua câte o gură de aer, astfel încât să trăim destul timp, destule nopți spre a ispăşi greşeala, conferind morții o lentoare subtilă, morții căreia ar trebui să nu-i pese de timp, de tot timpul oamenilor – al nostru, al celor care nici nu mai eram oameni, al celor care ne păzeau şi al celor care ne uitaseră cu desăvârşire. O, lentoarea, marele duşman, cel care ne înfăşura

pielea plină de răni, ținând mult timp plaga deschisă înainte de a-ncepe să se cicatrizeze; acea lentoare care ne făcea inima să bată în ritmul liniştit al morții micuțe, ca şi cum trebuia să ne stingem, cu o lumânare aprinsă departe de noi ce se mistuia cu o fericire plină de blândețe. Mă gândeam adesea la această lumânare făcută nu din ceară, ci dintr-o materie necunoscută care dă iluzia unei flăcări eterne, simbol al supraviețuirii noastre. Mă mai gândeam la o clepsidră enormă în care fiecare fir de nisip era o părticică din pielea noastră, o picătură din sângele nostru, o cantitate mică de oxigen pe care o pierdeam pe măsură ce timpul cobora spre prăpastia în care ne aflam.

Dar unde ne aflam? Ajunseserăm acolo fără să mai vedem. Era noapte? Probabil. Noaptea va fi tovarăşul, teritoriul, lumea şi cimitirul nostru. Aceasta a fost prima informație pe care am primit-o. Supraviețuirea mea, caznele şi agonia erau înscrise în vălul nopții. Am ştiut-o de îndată. Parcă aş fi ştiut dintotdeauna. Noaptea, pătura mea de praf înghețat, întinderea de copaci negri pe care un vânt glacial o punea în mişcare numai pentru a-mi chinui picioarele şi degetele zdrobite de patul unui pistol-mitralieră. Noaptea nu cobora, după cum se spune, ci era tot timpul acolo; regină peste suferințele noastre, ea le expunea sensibilității noastre, în cazul în care am fi reuşit să nu mai simțim nimic, cum li se întâmpla unora dintre cei torturați, care se detaşau de trupurile lor printr-un puternic efort de concentrare, ceea ce le îngăduia să nu mai simtă. Îşi abandonau trupurile torționarilor şi se refugiau, pentru a uita totul, într-o rugăciune sau într-un ascunziş lăuntric.

Noaptea ne înveşmânta. Într-o altă lume, s-ar fi putut spune că avea grijă de toate nevoile noastre. În primul rând, fără lumină. Nu era nicicând vreo undă de lumină. Dar, chiar dacă nu mai puteau privi, ochii noştri se adaptaseră. Vedeam în întuneric, sau cel puțin credeam că vedem. Imaginile zărite erau nişte umbre deplasându-se prin beznă, îngrămădindu-se unele în altele, mergând până la a răsturna sticla cu apă sau mişcând bucățica de pâine pusă deoparte, pe care unii o păstrau pentru a face față crampelor stomacale.

Noaptea nu mai era noapte pentru că nu exista zi, nu erau stele, lună sau cer. Noi eram noaptea. Nocturne în chip definitiv, trupurile noastre, respirația, bătăile inimii, bâjbâielile mâinilor noastre mergând de la un perete la altul fără nici un efort, căci spațiul era redus la dimensiunile unui mormânt pentru un om viu – de fiecare dată când rostesc acest cuvânt, ar trebui să îl înlocuiesc cu „supraviețuitor", dar, în realitate, nu eram decât un viețuitor, îndurând viața într-o sărăcie extremă, ca pe o probă al cărei sfârşit nu putea fi decât moartea, o moarte ciudat de asemănătoare cu viața.

Nu eram într-o noapte oarecare. Noaptea aceasta era umedă, foarte umedă, năclăită, murdară, jilavă, mirosind a urină de oameni şi de şobolani, o noapte sosită pe un cal cenuşiu urmat de o haită de câini întârâtați. Ea îşi aruncase mantaua grea peste chipurile noastre imobile, o manta care nu avea nici măcar nişte găurele făcute de molii. Nu, era o manta de nisip ud. Pământul amestecat cu excrementele a tot felul de animale ni se depunea pe piele, ca şi cum am fi fost îngropați

definitiv. Dar nu, vântul care adia în această manta ne dădea puțin aer, destul cât să nu murim de îndată, cât să rămânem departe de viață și aproape de moarte. Mantaua aceasta cântărea tone. Invizibilă și totuși palpabilă. Când o atingeam, de pe degetele mele se jupuia pielea. Îmi țineam mâinile ascunse la spate pentru a nu mai intra în contact cu noaptea. În felul acesta le ocroteam, dar de câte ori frigul cimentului umed nu m-a obligat să-mi schimb poziția, așezându-mă pe burtă, cu țeasta strivită la pământ, preferând să mă doară capul și nu mâinile... Trebuia, așadar, să preferi una din două dureri. De fapt, nu chiar. Întregul trup trebuia să sufere, fiecare bucățică, fără excepție. Mormântul a fost amenajat (iată încă un cuvânt ce aparține vieții, dar trebuie să continui să împrumuți câte un mărunțiș de la viață) astfel încât trupul să îndure toate suferințele care pot fi închipuite, să le rabde cu cea mai lentă dintre lentori și să se păstreze în viață pentru a îndura alte chinuri.

De fapt, mormântul era o celulă de trei metri lungime și un metru și jumătate lățime. Era mai cu seamă scundă, între un metru cincizeci și un metru șaizeci. Nu puteam să mă ridic în picioare. O gaură în care să te pișii și să te caci. O gaură cu diametrul de zece centimetri. Gaura făcea parte din trupul nostru. Trebuia să-ți uiți foarte repede existența, să nu mai simți mirosul de rahat și de urină, să nu mai simți nimic. Nici vorbă să-ți acoperi nasul, nu, trebuia să respiri și să nu mai miroși nimic. La început era greu. Ca o ucenicie, o nebunie necesară, o probă a reușitei absolute. Să fiu acolo fără să fiu acolo. Să-mi închid simțurile, să le îndrept spre

altceva, să le dau o viață distinctă, de parcă aș fi fost aruncat în acea fosă fără cele cinci simțuri pe care le aveam. Trebuia să mă port ca și cum le-aș fi depus în biroul pentru bagaje al unei gări, aranjate într-o valijoară, înfășurate bine în bumbac sau în mătase, și apoi le-aș fi pus deoparte, fără știrea torționarilor, fără știrea nimănui. Un pariu pentru viitor.

Mă prăbușeam în fosă ca un sac plin cu nisip, ca un pachet în aparență uman, cădeam, nu simțeam nimic și nu mă durea nimic. De fapt, nu am atins această stare decât după ani de suferință. Ba chiar cred că durerea mă ajutase. Datorită durerii, datorită supliciului, reușisem, încetul cu încetul, să mă desprind de trup și să mă văd în acea gaură, luptând împotriva scorpionilor. Eram dedesubt. Eram de partea cealaltă a nopții. Dar, înainte să ajung acolo, a trebuit să merg sute de ani prin noaptea tunelului infinit.

Nu aveam paturi, nici măcar o bucățică de mușchi pe post de saltea, nici un braț de fân sau o legătură de grozamă pe care dorm animalele. Ne împărțiseră fiecăruia două pături cenușii pe care era imprimat numărul 1936. Oare acesta era anul în care fuseseră fabricate sau o referință specifică pentru condamnații la o moarte lentă? Ușoare și rezistente, miroseau a spital. Fuseseră înmuiate într-un produs dezinfectant cu care trebuia să te obișnuiești. Vara nu prea erau de folos. În schimb, iarna erau insuficiente. Îndoiam una dintre pături, făcând din ea un culcuș foarte îngust. Dormeam pe o parte. Când voiam să mă întorc pe partea cealaltă, mă sculam ca nu cumva să îl stric. Mai ales la început, mă dădeam în mod regulat cu capul de tavan.

Mă înfăşuram în cealaltă pătură şi respiram dezinfectantul care îmi dădea ciudate dureri de cap. Erau pături otrăvite!

De câte ori nu am încercat să mă conving că pământul se va deschide şi mă va înghiţi! Totul fusese foarte atent studiat. Astfel, aveam dreptul la cinci litri de apă pe zi. Cine le comunicase această cifră? Probabil că nişte doctori. De altfel, apa nu era tocmai potabilă. Aveam o sticlă de plastic în care vărsam apa şi o lăsam o zi întreagă să se decanteze. Pe fundul sticlei se lăsa o depunere de praf şi de murdărie vâscoasă.

Întrucât prevăzuseră totul, nu cumva puseseră lespedea celulei în aşa fel încât să se răstoarne după câteva luni sau câţiva ani şi să ne arunce în fosa comună care fusese săpată chiar sub clădire?

Începând cu noaptea de 10 iulie 1971, nu mai am vârstă. Nu am îmbătrânit, nici nu am întinerit. Mi-am pierdut vârsta. Nu îmi mai poate fi citită pe chip. De fapt, nu mai sunt aici pentru a-i oferi un chip. M-am oprit dincolo de marginea neantului, acolo unde timpul e abolit şi făcut să nu mai aibă nici o putere, aruncat pe această plajă imensă de pânză albă scuturată de un vânt potolit, oferit unui cer golit de stele, de imagini, de visurile din copilărie care îşi găseau acolo un refugiu, golit de tot, chiar şi de Dumnezeu. M-am aşezat aici pentru a învăţa uitarea, dar nu am izbutit să mă dizolv cu totul în neant, nici măcar în gândurile mele.

Nenorocirea a venit ca o evidenţă, din senin, ca o vijelie într-o zi când cerul era albastru, atât de albastru încât ochii mei orbiră pentru câteva secunde, iar capul mi se plecă de parcă era cât pe ce să cadă. Ştiam că ziua aceea urma să fie ziua albastrului pătat de sânge. O ştiam atât de sigur încât mi-am făcut abluţiunea într-un colţ al camerei în care domnea o tăcere înăbuşitoare. Am făcut chiar şi o rugăciune suplimentară, pentru despărţirea de viaţă, de primăvară, de familie şi de prieteni,

de vise şi de cei vii. Pe dealul din faţa mea, un măgar mă privea cu acea expresie posomorâtă şi tristă pe care o au animalele care parcă îi compătimesc pe oameni pentru suferinţele lor. Mi-am spus: „Măcar el nu ştie că cerul e atât de albastru şi nu trebuie să verse sânge."

Cine îşi mai aminteşte de zidurile albe ale palatului din Skhirat? Cine îşi mai aminteşte sângele de pe feţele de masă, de pe iarba de un verde strălucitor? Un amestec brutal de culori. Albastrul nu mai colora cerul, roşul nu mai colora trupurile, soarele lingea sângele cu o neobişnuită repeziciune, iar noi, noi aveam în ochi lacrimi ce curgeau singure udându-ne mâinile care nu mai puteau ţine arma. Eram în altă parte, poate în lumea de dincolo, acolo unde ochii se tulbură şi părăsesc chipul, rămânându-le să privească doar întunericul craniului. Ochii noştri albiseră. Nu mai vedeam nici cerul, nici marea. Un vânt proaspăt ne mângâia pielea. Zgomotul detunărilor se repeta la infinit. Ne-a urmărit încă multă vreme. Nu mai auzeam decât asta. Urechile ne fuseseră cucerite. Nu mai ţin minte dacă ne-am predat gărzii regale, cea care lua urma rebelilor, sau dacă am fost arestaţi şi dezarmaţi de către ofiţerii care schimbaseră tabăra în funcţie de mersul lucrurilor. Nu aveam nimic de spus. Nu eram decât nişte soldaţi, pioni, subofiţeri nu îndeajuns de importanţi încât să ia singuri iniţiativa. Eram nişte corpuri cărora le era frig în mijlocul verii. Cu mâinile legate la spate, am fost aruncaţi în camioane înţesate de morţi şi răniţi. Capul îmi era ţintuit între doi soldaţi morţi. Sângele lor îmi intra în ochi. Era cald. Amândoi se scăpaseră pe ei. Mai aveam dreptul

să fiu dezgustat? Am vomitat fiere. La ce se poate gândi un om când sângele altora îi curge pe față? La o floare, la un măgar pe un deal, la un copil care se joacă de-a muschetarii cu un băț pe post de sabie. Sau poate că nu se mai gândește la nimic. Încearcă să-și părăsească trupul, să nu mai fie acolo, să creadă că doarme și că are un vis urât.

Dar știam că nu e un vis. Gândurile mele erau limpezi. Tremuram din toate încheieturile. Nici măcar nu îmi acopeream nasul. Respiram voma și moartea până în adâncul plămânilor. Aș fi vrut să mor asfixiat. Încercam să-mi vâr capul într-un sac de plastic pus lângă cadavre. Nu am reușit decât să-mi atrag mânia unui soldat care m-a lovit cu piciorul în cap. Pierzându-mi cunoștința, nici nu mai simțeam duhoarea cadavrelor. Nu mai simțeam nimic. Eram eliberat. Mă trezi o lovitură în tibie cu patul puștii.

Unde ne aflam? Era frig. Poate în morga spitalului militar din Rabat. Trierea morților și a viilor nu fusese făcută. Unii gemeau, alții se loveau cu capul de pereți blestemându-și soarta, credința, armata și soarele. Acesta era prea puternic, prea luminos. Alții strigau: „Ce lovitură de stat? Deviza noastră ne e înscrisă în sânge: «Allah, Patria, Regele»." Repetau acest strigăt ca pe o litanie care le-ar răscumpăra trădarea.

Dar eu tăceam. Nu mă gândeam la nimic. Încercam să mă afund în neant și să nu mai aud sau să simt nimic.

În corpul B eram douăzeci şi trei, câte unul în fiecare celulă. În afară de gaura săpată în pământ pentru a-ţi face nevoile, mai era una deasupra uşii de fier, prin care intra aerul. Nu mai aveam nume, trecut sau viitor. Ni se luase totul. Ne mai rămâneau doar pielea de pe noi şi capul. Nu chiar tuturor. Numărul 12 a fost primul care şi-a pierdut mințile. A devenit în scurtă vreme apatic. A ars etapele. Şi-a făcut intrarea în pavilionul durerii sfâşietoare lăsându-şi mințile, sau ce mai rămăsese din ele, la intrarea în temniță. Unii pretindeau că îl văzuseră făcând gestul simbolic de a-şi desprinde capul şi aplecându-se pentru a-l îngropa între două pietre mari. A intrat liber. Nimic nu îl mai atingea. Vorbea singur, fără oprire. Chiar şi când dormea, buzele sale continuau să bălmăjească cuvinte de neînțeles.

Refuzam să ne adresăm unul altuia altfel decât folosind numele şi prenumele. Ceea ce era interzis. Numărul 12 se numea Hamid. Era slab şi foarte înalt, cu pielea mată. Era fiul unui subofițer care îşi pierduse o mână în Indochina. Armata luase în grija sa educația copiilor lui, care ajunseseră cu toții militari. Hamid voia să fie pilot de linie şi visa să părăsească armata.

Ziua era imposibil să-l faci să tacă. Delirul lui ne liniștea oarecum. Eram încă în stare să reacționăm, voiam să auzim un discurs coerent, câteva cuvinte care ne-ar face să cugetăm, să zâmbim sau măcar să sperăm. Știam că Hamid era plecat departe. Ne părăsise. Nu ne mai vedea și nu ne mai auzea. Stătea cu ochii pironiți în tavan în timp ce vorbea. Hamid era într-un fel viitorul nostru probabil, chiar dacă ne repetaserăm suficient de mult că pentru noi nu mai există viitor. Poate că doctorii îl drogaseră de-și pierduse mințile și apoi ni-l trimiseseră ca pe un exemplu pentru ceea ce ni s-ar putea întâmpla. Era posibil fiindcă, de-a lungul lunilor petrecute în pivnițele în care eram supuși la tot felul de torturi, unii își pierdură viața, iar alții, ca Hamid, mințile.

Vocea lui răsuna în întuneric. Din când în când, recunoșteam câte un cuvânt sau chiar câte o propoziție: „păpușă", „pupilă a pasiunii", „prin păr", „poplin", „puișor", „pierzător", „pironit", „prea prins", „putrezind în pâine și praf"... Era ziua literei P.

Gardienii îl lăsau să vorbească, mizând pe exasperarea noastră pentru a face prezența lui și mai greu de suportat. Ca să nu le facă jocul, Gharbi, numărul 10, începea să recite din Coran, pe care îl știa pe de rost. Îl învățase la școala coranică, ca de altfel cei mai mulți dintre noi, atâta doar că el se pregătea să devină muftiul cazărmii. Ba chiar participase la un concurs de recitatori, obținând premiul al treilea. Era un bun musulman, își făcea toate rugăciunile și citea mereu câteva versete înainte să adoarmă. În școala militară i se spunea „Ustad", Maestrul.

Când Ustad începu să recite din Coran, vocea lui Hamid coborî treptat, până se stinse. Ai fi spus că lectura cărții sfinte îl apăsa, sau cel puțin îi amâna delirul. În clipa când Ustad termină, rostind formula „Iar cuvântul lui Dumnezeu cel Atotputernic este Adevărul", Hamid îşi reluă discursul cu aceeaşi vehemenţă, în acelaşi ritm zvâcnitor şi confuz. Nimeni nu îndrăznea să intervină. Avea nevoie să turuie toate acele cuvinte în arabă şi în franceză. Era modul lui de a ne părăsi, de a se izola şi de a chema moartea. Aceasta veni să îl ia când Hamid intră în transă şi se lovi cu capul de perete de mai multe ori. Scoase un strigăt prelung, apoi nu-i mai auzirăm vocea şi nici respirația. Ustad rosti prima sură din Coran. Sau, mai curând, o cântă. Era frumos. Tăcerea care se aşternu după aceea era magnifică.

Ustad a fost desemnat să negocieze cu gardienii condițiile înmormântării lui Hamid. O poveste lungă şi complicată. Era nevoie să raporteze comandantului închisorii, care trebuia să aştepte ordine din capitală. Acesta voia să arunce corpul neînsufleţit într-o fosă, fără slujbă, fără rugăciune, fără să se citească din Coran. Primul nostru act de împotrivire a constat în a cere ca unul de-al nostru să fie îngropat cu demnitate. Eram douăzeci şi doi de oameni vii în jurul acestui corp a cărui voce încă ne mai răsuna în minte. Am invocat tradiția musulmană care dezaprobă amânarea îngropăciunii, căci soarele nu trebuie să apună decât o singură dată peste corpul celui decedat. Trebuia să ne grăbim, cu atât mai mult cu cât căldura sufocantă – eram în luna septembrie – nu avea să-şi întârzie atacul asupra cadavrului.

Funeraliile au avut loc a doua zi dimineața. În ciuda împrejurărilor, eram fericiți. Vedeam din nou lumina soarelui după patruzeci şi şapte de zile în tenebre. Clipeam orbiți de soare, iar unii chiar au plâns. Ustad a ținut slujba. A cerut puțină apă pentru spălarea mortului şi un cearşaf ca lințoliu. Unul dintre gardieni, aparent mişcat, i-a adus mai multe bidoane cu apă şi un cearşaf alb nou-nouț.

A fost pentru noi toți un prilej pentru a încerca să situăm locul în care ne aflam. Căutam repere. Clădirea în care eram închişi era înconjurată de întărituri masive, înalte de cel puțin patru metri. Un lucru era cert: nu ne aflam aproape de mare. De jur-împrejurul închisorii erau numai munți cenuşii. Nici un copac. O cazarmă îndepărtată. Neantul, vidul. Închisoarea noastră era pe jumătate construită sub pământ. Gărzile locuiau probabil în două barăci mai mici, la câteva sute de metri de locul unde îl îngropam pe Hamid.

Pentru aproape o oră, am putut deschide larg ochii şi chiar şi gura, pentru a putea înghiți cât mai multă lumină cu putință. Pentru a inspira limpezimea, a o stoca înăuntru, a o păstra ca pe un refugiu şi a-mi aminti de ea de fiecare dată când întunericul îmi apăsa prea tare pleoapele. Mi-am dat cămaşa jos pentru ca pielea mea să impregneze şi să acapareze acest bun atât de prețios. Un gardian mi-a ordonat să-mi pun cămaşa la loc.

Seara, mi-a fost ruşine că am fost aşa de fericit grație înhumării unui tovarăş. Oare nu mai aveam nici o urmă de compasiune, oare eram atât de monstruos încât ajunsesem să profit de moartea unuia dintre noi? Acesta era

adevărul, amar şi brutal. Dacă moartea vecinului meu îmi permitea să văd lumina soarelui, fie şi numai pentru câteva clipe, trebuia să-i doresc moartea? Şi totuşi, nu eram singurul care se gândea la asta. Driss, numărul 9, a avut curajul să mărturisească: înhumarea a devenit pentru noi prilejul de a ieşi şi de a vedea o rază de lumină. Era răsplata noastră, speranţa noastră secretă, pe care nu îndrăzneam să o exprimăm, dar care stăruia în gândurile noastre.

Iar moartea s-a transformat într-o superbă rază de soare. Desigur, fuseserăm aruncaţi acolo ca să murim. Menirea paznicilor era să ne păstreze cât mai mult timp în acea stare de pre-moarte. Trebuia ca trupul nostru să-şi desăvârşească, puţin câte puţin, descompunerea. Suferinţa trebuia expusă în timp, trebuia să i se permită să se răspândească lent, să nu ocolească nici un organ, nici o porţiune de piele, să urce din degetele de la picioare până la ultimul fir de păr, să se mişte între cute, între riduri, să se insinueze ca un ac ce caută vena în care să-şi strecoare veninul.

Să vină odată moartea! Pentru ca supravieţuitorii să vadă lumina zilei! Cu adevărat moartea îşi începuse lucrarea. Hamid a fost cel dintâi care ne-a dăruit o baie de lumină. Era cadoul lui de despărţire. Plecase fără să sufere, sau aproape.

După un an în acea gaură, întrebarea care ne bântuia pe toţi era: „Cine e următorul?". Făceam speculaţii. Driss avea o boală a muşchilor şi a oaselor. Nu ar fi trebuit să facă parte din comandoul nostru. Ar fi trebuit

să fie internat la spitalul militar din Rabat, dar şeful uitase. Destinul lui era să ajungă să moară în această închisoare de sub pământ. Picioarele descărnate i se chirciseră, lipindu-se de piept. Toți mușchii se topiseră. Îi era imposibil până şi să ridice mâna. Paznicii mi-au permis să îi dau de mâncare şi să-l ajut să-şi facă nevoile. Nu mai putea nici să mestece. Îi mestecam eu pâinea şi i-o dădeam în înghițituri mici, iar după fiecare, bea câte puțină apă. Înghițitura i se ducea uneori pe partea cealaltă şi nu putea să tuşească. Atunci îşi încovriga spatele, îşi proptea capul între picioare şi se rostogolea pe jos pentru a face apa să treacă în esofag. Slăbise atât de tare încât semăna cu o pasăre jumulită. Nu-i vedeam prea bine ochii. Cred că erau sticloşi şi goi. Dormea ghemuit, cu capul lipit de perete şi cu mâinile proptite sub picioare. Îi lua ceva timp până să ajungă în această poziție care îi permitea să doarmă fără a resimți prea tare durerile articulare. Încetul cu încetul, nu mai putu să vorbească. Trebuia să ghicesc ce bălmăjea. Ştiam că îşi doreşte moartea. Dar nu îl puteam ajuta să moară. În cel mai bun caz, dacă aş fi avut o pilulă albastră care să-l elibereze, i-aş fi dat-o. Către sfârşit, nu mai voia să mănânce. Am simțit cum moartea i se instalează în privire. Încercă să-mi spună ceva, poate un număr. Mi s-a părut că e vorba despre numărul patruzeci. Ca şi cum morții i-ar fi luat patruzeci de zile ca să cucerească tot trupul. Pe Driss îl birui mai repede.

Mi-a fost tare greu să mă îngrijesc de el după moarte. Genunchii îndoiți îi făcuseră o gaură în cavitatea toracică. Coatele i se adânciseră în articulații. Imposibil să-i

dezlipeşti braţele sau picioarele. Acel corp era acum o minge de oase. Cântărea probabil mai puţin de patruzeci de kilograme. Ajunsese un mic obiect straniu ce nu mai păstra nimic omenesc. Boala îl deformase. Chiar înainte să termin de îngrijit corpul neînsufleţit, doi paznici m-au împins la o parte punând trupul într-o roabă, iar după ce m-au închis la loc în celulă, l-au luat cu ei. Mi se tăiase respiraţia. Dispăruse fără ca eu să am vreme să rostesc un singur cuvânt.

Doar în încercările covârşitoare, cea mai plată banalitate devine excepțională, lucrul pe care ți-l doreşti cel mai mult pe lume.

Am înțeles de îndată că nu avem de ales. Trebuia să renunțăm la gesturile simple, cotidiene, să le dăm uitării şi să ne spunem: „am lăsat în urmă viața" sau „am fost smulşi vieții", să nu regretăm nimic, să nu ne lamentăm şi să nu avem speranțe. Viața a rămas de cealaltă parte a zidului dublu ce înconjura închisoarea. E nevoie de o adevărată ucenicie pentru a te dezbăra de obiceiurile vieții, pentru a învăța, de pildă, că zilele şi nopțile se confundă, că se aseamănă în execrabila lor mediocritate. Să renunți la tot ceea ce erai: să te trezeşti dimineața gândindu-te la ziua ce va urma şi la surprizele pe care ni le rezervă. Să te îndrepți spre baie, să-ți priveşti chipul în oglindă, să te strâmbi luând în derâdere timpul care îşi lasă fără ştirea noastră urmele pe piele. Să-ți dai cu spumă pe obraji şi să te razi cu gândul la altceva. Să fredonezi, poate, sau să fluieri. Să intri apoi la duş şi să rămâi sub el un sfert de oră pentru mica plăcere de a primi o masă de apă caldă pe umeri,

să-ți freci pielea cu un săpun mirosind a lavandă. Să te usuci şi să-ți pui indispensabili curați, o cămaşă proaspăt călcată, apoi să-ți alegi costumul, cravata, pantofii. Să citeşti ziarul bându-ți cafeaua... Să renunți la toate aceste lucruri mărunte ale vieții obişnuite fără să mai priveşti înapoi. Să variezi scenariul acesta şi să treci în revistă toate momentele de care nu vei mai avea parte. Ah, dar cum să te obişnuieşti să nu te mai speli pe dinți, să nu mai simți în gură mirosul plăcut al fluorului, cum să primeşti răsuflarea neplăcută, mirosurile pe care le împrăştie un trup rău întreținut... Foloseam aproape întreaga cantitate de apă, cei cinci litri pe care ni-i dădeau, pentru a-mi face toaleta. Să mă spăl, în ciuda condițiilor în care trăiam, a fost pentru mine un imperativ absolut. Cred că fără apă aş fi cedat. Trebuia să-mi fac abluțiunile pentru rugăciune şi pentru a mă simți curat, să nu mă şterg cu pătura, să aştept ca picăturile de apă să se usuce.

Această ucenicie a fost lungă, dar foarte utilă. Mă socoteam unul care a fost trimis în epoca de piatră şi care trebuia să reinventeze totul cu mijloace atât de puține.

La început, ca să nu mă mai gândesc la asta, îmi închipuiam că pronia va săvârşi un miracol, în felul finalurilor fericite din filmele americane. Mă gândeam la ipoteze plauzibile: un cutremur; un trăsnet care-i loveşte pe toți gardienii deodată când se strâng sub un copac ca să fumeze; şeful închisorii, Kmandar, având la nesfârşit acelaşi vis în care o voce din ceruri îi ordonă să nu li se supună superiorilor săi şi să ne dea drumul sau, dacă nu, o pedeapsă divină ar cădea pe mizerabila sa viață... Dar

pronia își râdea de soarta noastră. Râdea de noi. Auzeam un mare hohot de râs și cutremurări de furie.

Visam cu ochii deschiși, când doi gardieni au deschis ușa celulei, s-au năpustit asupra mea și m-au aruncat într-un sac. Au târât sacul către ieșire. Mă zvârcoleam, în timp ce țipetele mele erau acoperite de vorbele lor:

— Pe-ăsta o să-l îngropăm de viu. Asta o să vă-nvețe cum să vă purtați.

Toți deținuții urlau lovind în ușile celulelor. Mă zbăteam din toate puterile în fundul acelui sac foarte rezistent. Atunci am avut prezența de spirit să recit Fatiha. Am dat dovadă de o forță excepțională. Am strigat versetele până ce i-am făcut pe toți să tacă. Ajunși la capătul culoarului, cei doi au dat drumul sacului. L-am auzit pe unul dintre gardieni spunându-i tovarășului său că se înșelaseră.

— Ba nu, ne-am îndeplinit misiunea.

— Dar Kmandar a insistat să-și sape singur mormântul.

— Nu, era doar un fel de a spune. Trebuia doar să-i speriem.

— Nu sunt de acord.

— Nu am primit ordin să omorâm, decât în caz de evadare.

— Imbecilule, tocmai asta trebuia să provocăm!

— Nu, n-ai înțeles nimic.

— O să ne lămurim la Kmandar.

În timp ce se certau, eu continuam să recit din Coran. Au deschis sacul și m-au dus înapoi în celulă.

Găsindu-mă din nou în singurătatea mea, am început să râd. Era un râs nervos, nebunesc. Nu mă puteam controla, nu mă puteam linişti. Râdeam, râdeam şi loveam cu picioarele în pământ. Ştiam că era un act menit să provoace şi să intimideze.

Mă durea umărul drept. În timp ce mă zbăteam, probabil că mă lovisem de o piatră. Puteau face ce voiau cu noi. Cine i-ar fi putut împiedica să se întoarcă şi să se lege de un altul dintre noi, să simuleze o execuţie, să-l arunce într-o groapă sau să-l supună torturii prin nemişcare? E o pedeapsă obişnuită în armată: corpul e îngropat, nelăsând la suprafaţă decât capul, care e expus la soare vara şi lăsat sub ploaie iarna, cu mâinile şi picioarele legate.

Temnicerii noştri aveau pesemne printre dispoziţiile lor o serie de tratamente groaznice la care să ne supună după placul şi imaginaţia lor. În mod curios, câteva zile mai târziu cei doi gardieni au bătut în uşa celulei şi mi-au spus să nu le port pică:

— Ştii, ne-am înşelat. Când cineva se îmbolnăveşte sau moare, ni s-a ordonat să scăpăm de el. Aşadar, un sfat: nu te îmbolnăvi. Dacă mori, e între tine şi Dumnezeu. În orice caz, bolnav sau nu, de aici nu se iese viu. Ai tot interesul să rămâi sănătos.

Nu le-am răspuns nimic. Îmi vorbeau mie, dar li se adresau de fapt tuturor. Eram încă sub efectul şocului de a fi fost mutaţi în altă închisoare. M-am corectat de îndată: aici, nu mă aflu într-o închisoare. Aici, nimeni nu este un deţinut cu o pedeapsă de îndurat. Mă aflu, ne aflăm într-o temniţă din care nu se iese. Asta mi-a

amintit de povestea lui Papillon, ocnaşul acela francez ce reuşise să scape din cea mai dură închisoare din lume. Dar eu nu sunt Papillon. Îmi râd nebuneşte de tipul acela şi de povestea lui. Aici noi suntem, eu sunt şi voi rămâne unul care rezistă. Suntem în război cu un duşman invizibil care se contopeşte cu întunecimea. Am spus „un duşman"? Rectific: aici, nu am duşmani. Trebuie să mă conving de lucrul acesta: fără nici un sentiment, fără ură, fără adversari. Sunt singur. Şi doar eu singur mi-aş putea fi propriul duşman. Mă opresc. Pun totul într-un sertar şi nu mă mai gândesc la asta.

Să-ți aminteşti înseamnă să mori. Mi-a luat ceva timp să înțeleg că amintirea era duşmanul. Cel care îşi convoca amintirile murea la puțin timp după aceea. Era ca şi cum ar fi înghițit cianură. De unde să ştim că, în locul acela, nostalgia aducea moartea? Ne aflam sub pământ, îndepărtați în chip definitiv de viață şi de amintirile noastre. În ciuda întăriturilor care ne înconjurau, probabil că zidurile nu erau atât de groase, căci nimic nu putea împiedica infiltrarea efluviilor memoriei. Era mare tentația de a te lăsa purtat de o reverie în care trecutul defila în imagini adesea înfrumusețate, pe cât de nelămurite, pe atât de precise. Ele veneau într-o ordine întâmplătoare, fluturând iluzia reîntoarcerii la viață, înmuiate în parfumuri de sărbătoare sau, mai rău, în miresmele fericirii simple: ah! mirosul cafelei şi cel al pâinii prăjite dimineața; ah! moliciunea cearşafurilor calde şi a părului unei femei care se aranjează... Ah! Țipetele copiilor în curte, baletul vrăbiilor pe cerul senin, un sfârşit de după-amiază! Ah! Cât de frumoase şi de cumplite sunt lucrurile simple ale vieții când nu mai sunt acolo, imposibil de atins pentru totdeauna!

Reveria în care cădeam la început era falsă. Fardam întradins faptele în forma lor brută, încercam să colorez negrul din întunecime. Era un joc pe care îl găseam insolent. Şi totuşi, calvarul putea fi atenuat cu o doză de provocare. Încă aveam nevoie de aceste simulacre ca să maschez indulgența de care eram atins. Nu mă lăsam înşelat. Drumul era greu şi lung, un drum nesigur.

Trebuia să accept să pierd totul şi să nu mai aştept nimic pentru a fi mai bine pregătit să înfrunt această noapte eternă, care nu era propriu-zis o noapte, dar avea efectul şi înfățişarea unei nopți, culoarea şi mirosul ei.

Era acolo pentru a ne reaminti de fragilitatea noastră.

Să reziști neapărat. Să nu cedezi. Să închizi toate porțile. Să te îndârjeşti. Să uiți. Să-ți goleşti mintea de trecut. Să faci curat. Să nu laşi nimic să-ți stăruie în minte. Să nu te mai uiți înapoi. Să înveți să nu-ți mai aminteşti. Cum să opreşti acest mecanism? Cum să alegi din hambarele copilăriei fără să devii cu desăvârşire amnezic, fără să înnebuneşti? Trebuie zăvorâte toate uşile dinainte de 10 iulie 1971. Nu numai că nu mai trebuie deschise, dar e imperativ să uit ce se ascunde în spatele lor.

Nu trebuia să mă mai preocupe viața trăită până în acea zi fatală. Chiar dacă imagini sau cuvinte răzbăteau până în lunga mea noapte, dându-mi târcoale, eu le goneam, le trimiteam înapoi, fiindcă nu mai eram în măsură să le recunosc. Le spuneam aşa: ați greşit omul. Nu am nimic de-a face cu aceste fantome. Nu mai aparțin acestei lumi. Eu nu mai exist. Da, eu sunt cel care vorbeşte. Iată cum stau lucrurile: nu mai aparțin acestei lumi, nu am nimic de-a face cu lumea voastră,

şi totuşi mi-am păstrat cuvintele, voinţa de a rezista şi chiar de a uita. Singurul lucru pe care trebuie să evit să îl uit e numele meu. Am nevoie de el. Îl voi păzi ca pe un testament, un secret într-o gaură întunecoasă în care port numărul fatidic 7. Eram al şaptelea după rang în momentul arestării. Asta nu însemna mare lucru.

Visele mele erau rodnice. Mă vizitau adesea. Îşi petreceau o parte din noapte cu mine şi dispăreau, lăsând în adâncul memoriei mele fărâme de viaţă diurnă. Nu visam eliberarea, nici viaţa dinainte de a fi întemniţat. Visam un timp ideal, suspendat între ramurile unui arbore ceresc. Dacă frica scoate la iveală copilul din noi, în mine se trezeau nebunul şi înţeleptul ce deveneau rivali înfocaţi, dezbătând care dintre ei mă va purta cel mai departe de mine însumi. Urmăream surâzător şi liniştit conflictul dintre aceste două excese.

Din momentul în care amintirile ameninţau să mă invadeze, îmi mobilizam toate puterile pentru a le domoli, pentru a le opri din drum. Mi-am pus la punct, pas cu pas, o metodă artizanală ca să scap de ele: mai întâi să îmi pregătesc corpul ca să ajung la spirit; să respir adânc, până în vintre; să mă concentrez pentru a deveni conştient de travaliul respirator. Las imaginile să se ivească. Le încadrez alungând ceea ce forfoteşte în jurul lor. Mijesc ochii până îşi pierd conturul. Apoi o fixez pe una dintre ele. O privesc îndelung, până ce rămâne nemişcată. Nu mai văd decât această imagine. Respir adânc gândindu-mă că ceea ce văd nu e decât o imagine care trebuie să dispară. Cu puterea gândului,

mă înlocuiesc pe mine cu un altul. Trebuie să mă conving că n-am ce să caut în această imagine. Îmi spun și îmi repet: această amintire nu-mi aparține. E o greșeală. Eu nu am trecut, nu am memorie. M-am născut și am murit pe 10 iulie 1971. Înainte de această zi, eram altcineva. Ceea ce sunt acum nu are nimic de-a face cu acel altcineva. Din pudoare, nu scotocesc prin viața lui. Trebuie să mă țin la distanță, departe de ceea ce a trăit sau trăiește în prezent acest om. Îmi repet aceste cuvinte de mai multe ori, până în clipa când văd un necunoscut luându-mi locul încetul cu încetul în imaginea pe care am imobilizat-o. Acest necunoscut m-a înlocuit lângă tânăra femeie care mi-a fost logodnică. Știu că e ea, fosta mea logodnică. Când ne-am despărțit? În momentul când altul s-a strecurat în această amintire alături de ea, cu un aer fericit. Nu aveam nici o posibilitate de a intra în contact cu ea. Izolarea mea era totală. Nu-mi mai rămâneau decât gândurile mele pentru a comunica cu lumea de deasupra găurii. Cum să-i spun logodnicii mele să nu mă mai aștepte, să-și vadă de viața ei și să facă un copil, deoarece eu nu mai existam? Trebuia să fiu radical: eu nu mai am logodnică. Nu am avut niciodată o logodnică. Femeia din această amintire e o intrusă. A intrat în ea din greșeală sau prin efracție. Este o necunoscută. Total străină de viața mea. Ea și necunoscutul care mi-a luat locul în amintire sunt niște străini pentru mine. E o fotografie pe care cred că am făcut-o într-o zi când mă plimbam printr-o grădină publică. Ce grădină? Nu. Nici măcar asta. De ce mi-aș aminti de o necunoscută?

Îmi repetam aceste lucruri evidente până epuizam imaginea, până când se evapora şi cădea în uitare. Astfel, când alte imagini încercau să iasă la suprafaţă, le anulam făcând gestul simbolic de a le arde. Îmi spuneam că ele nu mă privesc, au încurcat locul şi persoana. E simplu, nu le recunosc, nu am a le recunoaşte. Dacă stăruiau, până în punctul în care deveneau obsesive, aţâţătoare, mă loveam cu capul de zid până vedeam stele verzi. Făcându-mi rău, uitam. Izbindu-mi fruntea, reuşeam să împrăştii imaginile ce mă hărţuiau şi care voiau să mă tragă de partea cealaltă a zidului, de partea cealaltă a cimitirului nostru clandestin.

După atâtea izbituri, capul mi se umflase, dar devenise uşor, golit de atâtea şi atâtea amintiri.

Celula mea era un mormânt. Un abis făcut să înghită corpul încetul cu încetul. Se gândiseră la toate. Acum înţeleg mai bine de ce ne închiseseră, în primele luni, într-o închisoare normală, la Kenitra. Normală, adică o închisoare din care puteai ieşi într-o bună zi, după ce-ţi vei fi ispăşit pedeapsa. Din celulele acelea puteai vedea cerul, mulţumită unei ferestre situate la înălţime. O închisoare cu o curte pentru plimbare, unde deţinuţii se întâlnesc, îşi vorbesc şi chiar îşi fac planuri. Închisoarea de la Kenitra e cunoscută pentru regimul sever, pentru duritatea gardienilor. Acolo erau închişi deţinuţii politici. În ciuda a tot ceea ce se spunea despre Kenitra, odată ce am ajuns să cunosc Tazmamart, prima mi s-a părut o închisoare aproape umană. În ea aveai parte de lumina cerului şi de o rază de speranţă.

Zece ani. Aceasta era sentința la care fuseserăm condamnați. Nu eram noi creierele, ci doar niște subofițeri executând ordine. Dar, cât timp temnița a fost amenajată ca un loc unde să-ți aștepți moartea, cât timp inginerii și medicii au studiat toate variantele pentru a prelungi suferințele și a amâna cât mai mult moartea, noi eram la Kenitra, închisoare cumplită și totuși normală. Când ne-au mutat, noaptea, legați la ochi, ne așteptam să primim fiecare câte un glonte în ceafă. Nu. Fără cadouri. Moartea ne era promisă, firește, dar nu imediat. Trebuia să îndurăm, să trăim minut de minut toate durerile fizice și toate cruzimile mentale la care ne supuneau. Ah! Moartea subită, ce eliberare! Inima care se oprește! Un anevrism rapid! O hemoragie generală! O comă profundă! Ajunsesem să îmi doresc un sfârșit rapid. Mă gândeam din nou la Dumnezeu și la ceea ce scrie în Coran despre sinucidere: totul se află în mâinile Domnului. Să nu urăști răul care ar putea fi de fapt un bine. Cel care își provoacă singur moartea va merge în iad și va muri pe vecie așa cum s-a omorât. Spânzuratul se va spânzura veșnic. Cel care se omoară dându-și foc va trăi în flăcări pentru totdeauna. Cel care se aruncă în mare se va îneca la infinit...

Era o noapte fierbinte de august, 1973. Nu reușeam să adorm. Îmi auzeam bătăile inimii. Asta mă deranja. Simțeam o neliniște imprecisă. Am spus câteva rugăciuni și m-am întins pe partea stângă ca să nu-mi mai aud bătăile inimii. Către ora trei, au deschis ușa celulei. Trei bărbați s-au repezit la mine, unul mi-a prins mâinile cu cătușele, altul mi-a pus o legătură neagră peste ochi,

iar al treilea mi-a scotocit prin haine şi mi-a luat ceasul şi puţinii bani pe care îi aveam la mine. M-a împins pe culoar, unde am auzit ţipetele altor bărbaţi care păţeau acelaşi lucru. Ne-au adunat în curte. Motoarele camioanelor erau pornite. Ne-au strigat la apel. Când îţi auzeai numele şi numărul matricol, trebuia să înaintezi. Un soldat m-a împins până la scărița camionului pentru a urca în el. Câțiva au protestat, dar nu li s-a răspuns. În câteva minute, ne aflam cu toții în camioanele acoperite cu prelate, în drum spre o destinație necunoscută. Să murim: era poate vremea să terminăm cu toate. Să pleci cu ochii acoperiți şi cu mâinile imobilizate. Imaginea unei execuții rapide. Ne gândeam cu toții la asta. Cel de lângă mine se ruga şi îşi rostea profesiunea de credință, ultimele cuvinte dinaintea morții: „Nu există alt Dumnezeu decât Allah, şi Mohammed este profetul său." Repeta această propoziție din ce în ce mai repede până când nu se mai înțelegea nimic. Nu mai pronunța cuvintele, ci le îngâna. Eram zdruncinați ca nişte lăzi cu legume. Camionul nu mai mergea pe drum asfaltat. Militarii nu voiau să ne dăm seama pe unde treceam, nici să le ghicim intențiile. Călătoria a durat atâtea ore, că am încetat să mai socotesc timpul. Am avut, pentru un moment, impresia că vehiculele mergeau în cerc. În întuneric, tot ce vedeam erau imagini albe. Ele se succedau într-un ritm accelerat. Totul se derula pe ecranul meu: lumina insuportabilă a Shkiratei, sângele uscându-se în soare, cenuşiul tribunalului, sosirea la închisoarea Kenitra şi, mai ales, chipul mamei mele, pe care n-o mai văzusem de mai bine de doi ani şi care îmi apărea uneori în vis.

Desigur, şi eu mă gândeam că acest drum în necunoscut era drumul spre moarte. Curios însă, asta nu mă înspăimânta. Nici măcar nu căutam să aflu unde suntem. Putea armata să scape de cincizeci şi opt de persoane, să le facă să dispară într-o groapă comună? Cine se va ridica să ne ia apărarea şi să ceară dreptate? Ceea ce trăiam noi era o situaţie excepţională. Totul era posibil. Era mai bine să mă opresc aici cu speculaţiile. Camioanele continuau să meargă în cerc. După zgomotul motorului, probabil că eram pe un deal sau poate pe un munte. Era cald. Aerul era irespirabil. Ne sufocam. Prelata, prea groasă, lăsa să treacă praful, dar prea puţin aer. Îmi era sete. Tuturor ne era sete. Întrucât ceream apă cu insistenţă, subofiţerul care se afla la dreapta şoferului urla: „Gura, sau v-o închid cu bandă adezivă!". Ajunserăm la destinaţie noaptea. Era un aer curat, acea prospeţime care urmează după căldura sufocantă din timpul zilei. Am auzit glasuri pe care nu le înţelegeam. Fuseserăm pesemne preluaţi de alţi militari. Ne-au împărţit în două grupuri. Am înţeles că în corpul A erau câţiva gradaţi. Dar eu am fost trimis în corpul B. Aveam în continuare ochii acoperiţi şi mâinile legate. De-abia a doua zi au venit nişte gardieni care ne-au dezlegat şi ne-au scos legăturile de la ochi.

Jur că atunci când mi-au scos legătura, nu am văzut în faţa ochilor decât negru. Am crezut că mi-am pierdut vederea. Ne aflam într-o temniţă concepută pentru a rămâne o veşnicie între tenebre.

Îmi spuneam:

Credința nu înseamnă teamă. Sinuciderea nu este o soluție. Suferința e o sfidare. Rezistența este o sarcină, nu o obligație. A-ți păstra demnitatea este un imperativ absolut. Astfel, demnitatea e tot ce-mi rămâne, tot ce ne mai rămâne. Fiecare face ce poate pentru ca demnitatea să nu-i fie înăbușită. Iată misiunea mea. Să rămân în picioare, să fiu om, niciodată o zdreanță, o cârpă cu care să ştergi pe jos, o eroare. Nu îi voi condamna niciodată pe cei care se încovoaie, care abandonează lupta, pe aceia care nu rezistă în fața a ceea ce sunt puşi să îndure, care ajung, în cele din urmă, să cedeze la tortură şi renunță să mai trăiască. Am învățat să nu judec niciodată oamenii. Cu ce drept aş face-o? Nu sunt decât un om, la fel ca toți ceilalți, cu voința de a nu ceda. Asta-i tot. O voință crudă, fermă, ce nu acceptă nici un compromis. De unde vine ea? De foarte departe. Din copilărie. De la mama mea, pe care am văzut-o întotdeauna luptându-se ca să ne crească pe mine, pe frații şi pe surorile mele. Fără a renunța niciodată. Fără a-şi coborî vreodată brațele. Mama nu mai conta pe tatăl nostru,

un om de viață, un monstru de egoism, un dandy care a uitat că are o familie și care cheltuia toți banii la croitori care îi făceau câte o djellaba de mătase pe săptămână. Își comanda cămăși din Anglia și sandale din Fès. I se aducea parfum atât din Arabia Saudită, cât și de la Paris, și se plimba țanțoș prin palatul familiei pașei El Glaoui. Pe-atunci, mama muncea din răsputeri, lucrând toată săptămâna ca nouă să nu ne lipsească nimic. Aveam strictul necesar. Numai cel mai mic dintre noi, cel căruia ea îi spunea „ficățelul", avea dreptul de a fi răsfățat. Mama renunța la severitate în fața micului ei prinț, un copil incredibil, de o inteligență luminoasă, cu nenumărate capricii. El avea dreptul la orice, chiar și la o motoretă, primită la cincisprezece ani; și mărturisirea făcută la masă între două hohote: „Mamă, îi prefer pe bărbați femeilor; sunt îndrăgostit de Roger, profu' meu de franceză!". Ah, micul prinț! Îl iubeam cu toții, poate fiindcă mama îl adora, iar noi nu voiam să o contrazicem și nici să îi refuzăm fericirea și bucuriile pe care acest copil i le aducea. Era vrăjită de frumusețea și de excepționala lui vivacitate. În ziua în care l-a dat pe tata afară din casă, ne-a strâns pe toți și ne-a prevenit: „Fără pierde-vară sau codași în casa mea; acum eu vă sunt și mamă, și tată."

Când a luat-o de nevastă pe mama, tatăl meu era bijutier în Medina din Marrakech. Moștenise acel magazin de la unchiul din partea mamei sale, care nu avusese copii și îl trata ca pe propriul copil. Își petrecea timpul citind și învățând pe de rost marii poeți arabi. Nu se oprea decât pentru a le fermeca pe femeile frumoase

care veneau în fața vitrinei sale ca să admire bijuteriile expuse. Era ştiut pentru nevoia lui de a seduce şi pentru că era un prost negustor. În orice caz, se visa profesor de litere la Universitatea El Qaraouiyne din Fès. Dar, de când tatăl său a fost chemat la curtea paşei El Glaoui, şi-a închis magazinul şi l-a urmat la palat, unde ținea cursuri de limba arabă copiilor şi nepoților paşei.

Asta se petrecea la începutul anilor '50. Paşa era prietenul şi colaboratorul francezilor. Tatăl meu trebuia să se prefacă că nu e la curent cu ceea ce se vorbea în mediile naționaliste, la fel ca tatăl lui, care îi spunea să nu facă politică.

Acest om, pe care l-am cunoscut prea puțin, era de fapt un poet, prieten al poeților, iubind eleganța şi fastul, prietenia celor puternici şi plăcerea de a-i face să râdă. Nu era făcut pentru a avea o familie şi nu se simțea cu nimic responsabil față de numeroşii săi copii. Datorită memoriei sale fenomenale, umorului său spontan şi întotdeauna foarte viu, datorită cunoaşterii culturii tradiționale – era în stare să recite mii de versuri de Ben Brahim fără să se încurce –, deveni spre sfârşitul anilor '60 bufonul, iar apoi prietenul regelui. Eram deja în armată când unul dintre frații mei mi-a adus vestea: „Regele nu vrea să se mai despartă de tatăl nostru. Au devenit prieteni apropiați! Nici nu îl mai vedem. E tot timpul la palat. Chiar şi atunci când regele călătoreşte, îl ia cu el."

Astfel, dandy-ul de Marrakech, seducătorul donjuanesc, memoria vie a poeziei populare, cel care o făcuse să sufere atât de mult pe mama, cel care nu se gândea

decât la propria-i plăcere, bijutierul din Medina, nostalgicul de la curtea paşei El Glaoui, acest om în stare să nu-şi recunoască unul dintre copii dacă-l întâlnea pe stradă, cel căruia i se spunea „savantul" şi „maestrul", nu era altceva, în fond, decât bufonul regelui. Pentru mama mea, acest om nu mai exista. Ea luase decizia de a trăi ca şi cum el ar fi murit. Nu vorbea de el niciodată. În ce ne priveşte, ne era interzis să evocăm acel părinte absent, un om care era mai preocupat să-şi asorteze sandalele la djellaba decât de educaţia haotică a ultimului său născut.

Să-l slujeşti pe rege. Să stai la picioarele lui. Să-i aştepţi ordinele. Să nu închizi un ochi în prezenţa lui. Să-i spui poveşti, să-l faci să râdă când are moralul la pământ. Să găseşti cuvintele potrivite, cuvintele adecvate momentului. Să renunţi la viaţa personală. Să fii mereu la dispoziţia toanelor sale. Şi, mai presus de toate, să nu încetezi să ai umor.

În ciuda burlescului funcţiei sale, juca un rol important pe lângă rege. Unele persoane din anturajul regal îi încredinţau tatălui meu cereri pe care trebuia să i le transmită stăpânului său când acesta se arăta dispus să le asculte. Lumea se interesa pe lângă el în legătură cu starea de spirit a suveranului. Tatăl meu afişa un zâmbet larg cu care transmitea mesajul: „Maiestatea Sa e în toane bune astăzi!"

Era un bufon, şi trebuia să fie mândru de asta. Era încoronarea unei lungi cariere. Era împlinirea unui alt vis: de a fi pentru rege ceea ce tatăl său fusese pentru paşa El Glaoui. Îl evoc pe acest om fiindcă şi-a amintit

că îi eram fiu, pe 10 iulie 1971. Se afla printre invitați, la acel party aniversar din palatul Skhirat, acolo unde trupurile de demnitari, de diplomați, de oameni aflați la putere aveau să cadă ca mușteleie sub gloanțele trase de o întreagă companie de tineri viitori ofițeri. Eu unul nu am tras. Eram în stare de șoc. Nebunia pusese stăpânire pe noi, eram revoltați, dezgustați și deja înfrânți, poate chiar morți, dar noi nu o știam. Asta înțelesesem. Eram deja mort în clipa când am intrat în palatul de vară. Eram mort și nu regretam asta. Toul se învârtea în jurul meu: oamenii, mesele, armele, sângele în apa din piscină, stelele dimineții și mai ales soarele, care nu înceta să ne urmărească.

După câteva zile, când tatăl meu a aflat că mă număram printre atacatori, și-a zgâriat obrajii în semn de rușine, s-a aruncat la picioarele regelui și le-a sărutat plângând. Când mâna regelui i-a făcut semn să se ridice, m-a renegat cu aceste cuvinte: „Dumnezeu mi-a dăruit un fiu acum 27 de ani. Îi cer Domnului să-l ia înapoi. Să îl cheme la El și să-l arunce în foc. În numele lui Allah cel Atotputernic, în inima și în conștiința mea, cu toată seninătatea, îl reneg pe acest fiu nedemn, îl blestem să fie dat uitării eterne, îi retrag numele meu, îl arunc la groapa de gunoi pentru ca șobolanii și câinii turbați să-i spulbere inima, ochii, ficatul și să-l facă bucăți aruncate în marea uitării definitive. Dumnezeu mi-e martor, și dumneavoastră, Maiestate, îmi sunteți martor, o spun și o repet: acesta nu mai este fiul meu. Nu mai există. Nu a existat niciodată. Maiestatea Voastră mă poate arunca și pe mine în marele ocean al uitării, pentru că am fost

murdărit de această faptă nedemnă şi nu mai merit să vă fiu sluga, sclavul Vostru; alungaţi-mă, spuneţi-mi un singur cuvânt şi nu veţi mai vedea niciodată acest chip ce nu-ndrăzneşte să vă privească, acest chip care nu mai are culoare, care şi-a pierdut trăsăturile, devenind o imagine a ruşinii. Pentru mine acest fiu nedemn este mort. Să fie readus la viaţă doar ca să sufere, ca să plătească până în ultimele sale clipe insulta inimaginabilă pe care a adus-o regelui, lui Dumnezeu şi umilei Sale slugi. Îl reneg, îl reneg, îl reneg! Îl blestem, îl blestem, îl blestem! Cum aş putea, Doamne, să-Ţi cer iertarea? Cum aş putea, Maiestate, să Vă cer ajutorul, nu pentru a-l salva pe acest om ce l-a trădat pe Dumnezeu, care şi-a înjunghiat patria şi a avut îndrăzneala şi nebunia inimaginabilă de a atenta la viaţa Voastră atât de nobilă, atât de bună, atât de înaltă încât atinge cerul, Vouă, conducător al credincioşilor, Vouă, descendent direct al Profetului nostru, cum aş putea, Maiestate, să vă cer ajutorul ca să-mi continui viaţa, să nu mai stau cu ochii-n pământ, cu ochii învineţiţi de această insultă, de această injurie, de trădarea propriei progenituri? O, stăpân şi conducător al nostru, Maiestate, mă încredinţez vouă cu mâinile legate. Maiestatea Sa facă ce va dori cu umila sa slugă. Îi aparţin. Nu mai am familie. Nu mai am copii. Sunt la picioarele Maiestăţii Sale."

Regele murmură un ordin şi dispăru, lăsându-l pe tatăl meu prăbuşit, încovoiat, cu mâinile întinse, semnul celei mai mari supuneri.

Nu cred că regele voia să audă altceva. Am aflat mai târziu că i-a cerut tatălui meu să-i ţină companie în

noaptea următoare şi să-i recite poeme de Ben Brahim până la ivirea zorilor. Asta se întâmpla târziu în noapte, între orele patru şi cinci. După ce s-a asigurat că stăpânul său a alunecat încet către partea cealaltă a nopții, tatăl meu s-a ridicat şi, fără să facă nici un zgomot, a părăsit încăperea mergând cu spatele, pe vârfurile picioarelor.

Dar am aflat toate acestea doar după câteva luni de la eliberarea mea din temniță.

Astăzi, îmi pun întrebarea care m-a bântuit timp de optsprezece ani, fără să îndrăznesc să o formulez de teamă că voi înnebuni sau că voi cădea pradă unei melancolii morbide care pusese stăpânire pe unii, împingându-i spre o stingere lentă. Întrebarea aceasta nu mă mai sperie azi. Ba chiar o găsesc inutilă, deşi nu lipsită de interes: descinzând în palatul de vară al regelui, pe cine voiam să ucid: pe rege sau pe tatăl meu?

Înapoi în groapă. Întunericul e total. Până şi deschizătura din tavan este indirectă. Aerul intră, dar noi nu vedem lumina.

Karim avea numărul 15. Era un tip mic şi îndesat, originar din El Hajeb. Această regiune a dat un mare număr de soldaţi, de subofiţeri şi chiar de ofiţeri. Acolo erai militar din tată-n fiu. Nu exista altă variantă. Toţi fraţii lui erau soldaţi. El voia să ajungă gradat. Şcoala din Ahermemou era cea la care visa când se antrena în cazarma din El Hajeb.

Vorbea puţin, zâmbea şi mai puţin, era obsedat de un singur lucru: timpul. Îţi putea spune cât e ceasul cu cea mai mare precizie, atât ziua, cât şi noaptea. Era aşadar sortit să fie calendarul nostru, ceasornicul şi legătura noastră cu viaţa pe care o lăsaserăm în urmă sau deasupra capetelor noastre. Se temea, dacă începea o discuţie cu unul dintre noi, să nu piardă firul timpului. Unii se amuzau punându-l la încercare şi întrebându-l: „Cât e ceasul?" şi, mai ales: „În ce zi şi în ce lună suntem?"

Ca şi cum am fi apăsat pe un buton, ceasornicul vorbitor se punea în mişcare: „Este anul 1975, 14 mai, ora nouă şi treizeci şi şase de minute fix".

Le propuneam tovarăşilor mei să nu-l mai deranjăm inutil: ne va spune ora exactă de trei ori pe zi, cât să ne putem orienta mental în gaura neagră în care ne aflam şi să păstrăm iluzia că avem controlul asupra timpului.

Karim găsise acolo o muncă ce-l ţinea ocupat tot timpul. El era pentru noi Timpul, fără angoasa pe care o producea urmărirea oarbă a unei fantome decupate în minute, în ore şi în zile... Karim era calm şi senin. A fi păzitorul timpului care trece îi dădea iluzia că nu mai aparţine grupului. Nu avea nici o pretenţie şi nici o trufie. Îşi găsise locul în întuneric. Discreţia şi punctualitatea lui ne impresionau. Nu făcea nici un fel de comentariu asupra situaţiei sale. Devenise calendarul şi ceasornicul nostru şi, pentru nimic în lume, nu ar fi renunţat la această funcţie. Era felul său de a supravieţui: supraveghind ritmul timpului ce ne era interzis, înceta să mai fie prezent. În mod curios, faptul că devenise sclavul timpului îl făcuse liber. Nu aştepta nimic, închis cu totul în bula sa, se descotorosise de tot ceea ce l-ar fi putut risipi sau face să îşi piardă şirul. Era obligat să fie metodic şi riguros. Era misiunea lui, colacul său de salvare.

Cât despre mine, am înţeles foarte repede că instinctul de conservare nu mă va ajuta să supravieţuiesc. Acest instinct pe care îl avem în comun cu animalele era şi el frânt. Cum să rămâi în viaţă în gaura aceea? La ce bun să-ţi târăşti corpul către lumină, un corp zdrobit, desfigurat? Fuseserăm puşi să trăim în nişte condiţii atent studiate pentru ca instinctul nostru de a întrezări viitorul să nu mai funcţioneze. Am înţeles că timpul

nu avea sens decât în mişcarea lucrurilor şi a fiinţelor. Însă noi eram reduşi la nemişcare, la eternitatea lumii materiale. Eram într-un prezent imobil. Dacă cineva avea ghinionul să privească în urmă sau să se proiecteze în viitor, îşi grăbea moartea. Prezentul nu lăsa loc decât pentru propria-i derulare. Trebuia să rămâi în momentul neschimbător şi să nu te mai gândeşti la trecerea timpului. Faptul că am înţeles asta mi-a salvat, fără îndoială, viaţa.

Nu aş fi crezut niciodată că o banală mătură îţi poate face atâtea servicii. Gardienii refuzau să intre în groapă ca să ne mături mizeria. Trebuia să curăţăm noi, cu rândul. Gardienii deschideau uşa câte unei boxe şi plecau. Spuneau că nu vor să se contamineze cu microbii noştri. Eram murdari, neraşi şi totul era menţinut într-o stare de murdărie propice tuturor bolilor. În timp ce mătura, Lhoucine, numărul 20, scoase un strigăt, aproape un strigăt de fericire. Veni către celula mea şi-mi spuse:

— Mătura are un vârf de metal!

— Şi? De asta strigi?

— E din metal! Dacă reuşesc să-l scot, am putea face un cuţit, apoi o lamă de ras...

Astfel că, timp de zece zile, Lhoucine şi cu mine am lucrat pe rând la bucata aceea de fier. Mai întâi l-am turtit, apoi l-am ascuţit cu ajutorul unei pietre. Când lama a fost suficient de subţire şi de tăioasă, ne-am hotărât să ne tăiem părul, şi mai ales bărbile, rând pe rând. Între timp, Abdallah, numărul 19, scosese bucata de metal a altei mături. Cunoşteam expresia „a te rade pe uscat",

pentru a spune despre cineva că a fost victima unei mari păcăleli. În cazul meu, nu era la figurat: m-am ras fără săpun şi cu foarte puţină apă. Aveam barba deasă. O tăiam smoc cu smoc. Bineînţeles că nu aveam oglindă. Şi, chiar dacă aş fi avut una, nu era lumină. Mă rădeam ca un orb. Ajunsesem un orb. Cum să-mi dovedesc contrariul? Vedeam fără să văd. Cu cât vedeam mai puţin, cu atât îmi imaginam mai mult.

Lama trecea din mână-n mână. Operaţiunea frizura dură o lună întreagă. Cu cealaltă lamă, cel mai îndemânatic dintre noi, Lhoucine, făcu cinci ace. Petrecea ore bune ascuţind lama, până o făcea foarte subţire, atât de subţire încât decupa cu cealaltă lamă de ras bucăţi în care reuşea chiar să dea o gaură minusculă pentru a putea trece firul.

Ne era frig şi nu aveam nici o haină de schimb. Eram îmbrăcaţi subţire în momentul în care ne arestaseră. Era iulie, iar noi rămăseserăm cu hainele de vară pe noi.

Am avut prezenţa de spirit să păstrăm cămăşile şi pantalonii celor care mureau. Acum că aveam un ac, puteam să coasem la loc părţile rupte şi chiar să facem două sau trei veste pentru cei mai slăbiţi dintre noi.

Frigul era un duşman redutabil. Ne ataca cu o rigoare care ne dădea dârdâieli sau diaree. Asta n-are explicaţie. În principiu, nu frigul provoacă diaree, ci frica. Când venea gerul, mâinile deveneau ţepene şi până şi articulaţiile ne amorţeau. Nu puteam nici măcar să ne frecăm mâinile sau să ne atingem faţa cu ele. Aveam rigiditatea cadavrelor. Trebuia să stai în picioare; mă ridicam, cu

capul şi umerii plecaţi. Rămâneam uneori ghemuit şi umblam prin celulă urmând diagonala camerei. Gerul mă împiedica să mai gândesc. Mă făcea să aud voci prietene. Ca un miraj pentru omul pierdut în deşert. Marele ger făcea totul să pară neclar. Era ca o bormaşină care ne dădea găuri în piele. Sângele nici nu mai circula. Ne-nghețase în vene. Mai ales să nu închidem ochii şi să nu adormim. Cei destul de slabi încât să se lase cuprinşi de somn au murit în câteva ore. Sângele nu ne mai curgea prin vene. Era înghețat. Aveam gheață în creier şi-n inimă. Să rămâi treaz, să-ți mişti picioarele, să ţopăi, să vorbeşti, să-ți vorbeşti, aşa luptam împotriva gerului. Să nu te mai gândeşti la muşcătura frigului, să o negi, s-o refuzi.

Baba, omul deşertului care ni se alăturase într-o seară, a murit înghețat. Erau doi, înalţi şi slabi. Pe celălalt îl chema Jama'a. Nu vorbea deloc. Sosiseră extenuaţi, probabil după ce fuseseră torturaţi. De-abia mai mergeau. Un gardian i-a aruncat în câte o celulă şi le-a strigat:

— Fii de cățea, vă aduc tovarăşi noi, nişte fii de cățea mai mari ca voi, pentru că sunt nişte trădători şi mai trădători decât voi. Zic că Sahara n-ar fi marocană.

Nu eram la curent cu ultimele lucruri întâmplate. Eram ţinuţi la secret, şi rarele dăţi când am primit nişte informaţii, au fost când gardienii voiau să ne vorbească despre prietenii lor de pe front. Ne aflam sub pământ în timpul Marşului Verde. Din când în când, un gardian ne ameninţa:

— Aţi putea măcar să fiţi folositori: să mergeţi primii ca să marcaţi drumul presărat de mine de către

nemernicii ăia de trădători, de mercenarii plătiți de Algeria ca să ne ia Sahara noastră. Cel puțin aici, dacă cineva sare-n aer după ce-a călcat pe o mină, nu va fi unul dintre soldații noştri curajoşi, ci unul dintre voi, un trădător de patrie.

Moartea lui Baba ne-a ținut ocupați câteva zile. Gardienii au crezut că dormea. Vecinul lui de celulă le-a spus că nu-i mai auzea respirația. Au încercat să-l trezească cu țeava puştii. Nu mai mişca. Era mort de-a binelea. Totuşi, unul dintre gardieni a rostit:

— Suntem ai Domnului şi la El ne întoarcem.

Am început să citim cu voce tare din Coran. Nesuportând acea litanie funebră, gardienii au plecat. Cerul era cenuşiu închis. Ploua. Înmormântarea a fost făcută în grabă. Era mai puțin frig afară decât înăuntru.

Baba sosise înfăşurat într-o tunică albastră. Tunica era lungă şi largă. Era portul tradițional al oamenilor deşertului. Am putut s-o recuperăm, mai precis să o smulgem din mâinile gardienilor. Împreună cu Lhoucine, am făcut din pânza aceea trei pantaloni, cinci cămăşi şi patru izmene. Cum să nu te gândeşti că moartea lui a fost folositoare celor care i-au supraviețuit? L-am binecuvântat şi ne-am rugat îndelung pentru salvarea sufletului său. Venise din sudul extrem al Marocului ca să moară printre noi. Jama'a avea un chip dur, întunecat. Când şi-a dat seama în ce loc se află, înțelegând că acea groapă era mormântul nostru comun, a scos un strigăt foarte puternic şi prelung. Apoi a început să cânte cântecele tribului său şi s-a adâncit timp de

mai multe zile şi nopți într-o adâncă tăcere. Nu dormea. Incomodat de faptul că era înalt, stătea ghemuit şi, din când în când, murmura propoziții de neînțeles. Când îl auzi pe Karim spunând luna, ziua şi ora, se linişti. Ne vorbi dintr-odată:

— Am țipat în ziua aceea pentru că nu-mi mai dădeam seama dacă e zi sau noapte. Poți să înnebuneşti aşa. Dar acum ştiu ce se întâmplă. Iertați-mă, fraților, pentru acel țipăt care v-a rănit urechile. Eram furios. Ne-am lăsat prinşi ca nişte jivine. O capcană. O trădare. După moartea lui Baba, ființa pe care o iubeam cel mai mult pe lume, totul îmi este indiferent. Am crezut în revoluție. Ne gândeam chiar să strângem alături de noi poporul marocan, dar ne-am înşelat, am fost manipulați de algerieni şi de cubanezi... Eu, unul, m-am născut la Marrakech. Sunt ca voi. Când au venit să mă ia, am fost entuziast. Mi-au spus: „Revoluția vine mereu din sud." Aşa că am mers în sud, mi-am schimbat numele şi am devenit un combatant al armatei oamenilor deşertului.

Vorbea ca să nu adoarmă. Iar noi îl ascultam. Eu mă gândeam la altceva. Visam să pun mâna pe o bucată din tunica lui albastră. Le dădusem celorlalți tot ce aveam, iar acum îmi era foarte frig şi mă dureau testiculele. Încercam să le încălzesc cu mâinile, dar articulațiile mele erau aproape blocate şi nu puteam să-mi țin mâinile prea mult timp pe organele genitale. Cel puțin, cu o bucățică de pânză, aş fi făcut un soi de bandaj şi le-aş fi acoperit. Am aşteptat să-şi termine povestea ca să i-o cer. Când, în tăcerea tenebrelor, am auzit

sunetul materialului rupându-se, am sărit de bucurie lovindu-mă cu capul de tavan. Jama'a mi-a spus:

— Îl fac ghem şi ţi-l arunc.

Ca în filmele cu suspans, ghemul de pânză nu a căzut în celula mea, ci chiar în faţa ei. Cum să fac să îl recuperez? Cu ce obiect? Dacă îl văd gardienii, îl vor confisca. Lhoucine mi-a amintit că păstraserăm mătura care a ajuns la mine trecând din celulă în celulă. Imediat a început căutarea pânzei. O mătură oarbă în nişte mâini oarbe? Eram pe burtă, scoţând încet coada măturii în afara celulei, bâjbâind cu ea după bucata de material. După o oră, operaţiunea a reuşit, iar eu am scos la rândul meu ţipătul saharian ce seamănă cu cel al indienilor când obţin o victorie în faţa armatei americane.

În acea noapte nu am dormit. M-am înfăşurat în bucata de pânză care mă proteja un pic de frig. A doua zi m-am pus pe treabă şi am confecţionat cele necesare în lupta împotriva marelui ger.

În viață, când o cafea nu e bună, obişnuim să spunem: „E-o zeamă de ciorapi". La începutul recluziunii noastre, foloseam această expresie. Dar nu era corectă. Zeama de ciorapi are un gust, un miros – neplăcut, desigur –, dar o poți bea, după care mai poți să ceri. Ceea ce ni se dădea nouă dimineața era o apă călâie amestecată cu o pulbere de amidon. Nu puteai spune din ce legumă provine. Poate din năut, sau din fasole roşie. Nu era nici cafea, nici ceai. Întrebarea rămânea fără răspuns. Ajuns în stomac, era ca un produs făcut ca să vomiți. Zoaie? Urină de cămilă amestecată cu urina comandantului? Asta primeam şi nu ne-ntrebam ce era.

Pâinea. Da, aveam dreptul la o pâine albă ca varul. Minimul de calorii ca să nu murim de foame. Mi-am imaginat adesea un doctor care calcula numărul de calorii de care aveam nevoie, care urma să facă un raport bătut la maşină de o secretară în roşu, cu buze senzuale şi un coc clasic, şi pe care avea să i-l ducă gradatului care i-l ceruse. Pâinea se prezenta ca un cauciuc de maşină. Tare. Zgrunțuroasă. Fără nici un gust. Cu o astfel de pâine, aruncată cu îndemânare, puteai să omori pe cineva. Nu

era pâine, era beton. Nu o tăiai, ci o spărgeai. N-o mestecai, o ronțăiai. Cum cei mai mulți dintre noi aveau o dentiție proastă, să mănânci pâinea aceea era o probă suplimentară. Unii păstrau zeama de dimineața ca să-și înmoaie în ea rația de pâine. Alții o spărgeau în bucăți mici peste care vărsau pulberea zilnică.

Zeamă. O, tu, zeamă, tristețe a mea, tovarășul și vizitatorul meu, obișnuința mea forțată, supraviețuirea mea, ura mea intimă, dragostea mea uzată, arsă, aruncată, rația mea de calorii, nebunia mea obsesivă! Zeamă pe care o mănânc și pe care o expulzez din stomac simțind ceva ce aduce cu plăcerea.

Zeamă dimineața și seara. Ca o rețetă prescrisă de un doctor. Fără nici o schimbare, fără nici o variație. Trebuie ca trupul să se obișnuiască cu zeama până la moarte. Pâine mucegăită și zeamă, fără condimente și fără ulei. O dată pe săptămână, pulberea de amidon era amestecată cu grăsime de cămilă. Putea. O mâncam ținându-mă de nas. Preferam – dacă acest cuvânt mai avea vreun sens în groapă – zeama obișnuită.

Aveam toți același regim: aceeași zeamă servită până la venirea morții.

Astfel, timp de optsprezece ani, mai exact șase mii șase sute șaizeci și trei de zile, nu am fost hrănit decât cu zeamă și pâine tare. Niciodată carne. Niciodată pește. Hrănit nu e cuvântul potrivit. Ținut în viață. Am uitat destul de repede de țigări. Nu am resimțit această lipsă teribilă care l-a împins spre nebunie pe Larbi, numărul 4. Urla, își rupea singura lui cămașă, chema gardienii, le propunea orice în schimbul unei țigări. Le spunea:

— Chiar dacă refuzi să-mi dai o țigară, vino să fumezi lângă mine, lasă-mă să inspir fumul care-mi lipsește atât. Ia-mi tot ce vrei... Da, știu, nu am nimic... Poate doar fundul... Ți-l dau, e numai piele și os, dar dă-mi un fum, un singur fum și după aia poți să mă termini, să-mi tragi un glonte-n fund, o să mă duc ca o rachetă drept în iadul fumătorilor veșnici. Vino, uită că suntem dușmani, amintește-ți, suntem din același ținut, în schimbul unei țigări poți merge la ai mei, îți vor da haine și bani...

Bietul Larbi a intrat în greva foamei, s-a predat în fața morții. Vreme de o lună l-am auzit gemând cu o voce stinsă:

— Vreau să mor. De ce oare moartea vine atât de greu? Cine o reține, cine o-mpiedică să vină și să se strecoare pe sub ușa celulei? E mustăciosul, paznicul acela inuman. El îi aține calea. Cât e de greu să mori când chemi moartea! Ea e indiferentă la soarta mea. Dar lăsați-o să treacă, primiți-o cum trebuie! De data asta vine să mă ia pe mine. Mă va elibera. Atenție, voi, ceilalți, nu-i întârziați venirea. O văd, în sfârșit a răspuns chemărilor mele. Adio, cadeți, adio, revoluționari, adio, prieteni! Mă duc, asta e sigur, mă duc, și dincolo o să fumez o țigară interminabilă.

Însă moartea l-a tras pe sfoară. Nu a venit decât după o săptămână de la noaptea aceea în care el crezuse c-o vede. Larbi era un tip de treabă, neliniștit dintotdeauna, serviabil și cam slab de înger. În școală, la Ahermemou, era printre codași. Chiar înainte de lovitura de stat, trebuia să fie degradat și trimis la El Hajeb, unde urma să

fie subofițer. Era o chestiune de zile. Dar ordinul întârzia. Dosarul său fusese uitat, iar în ziua plecării s-a urcat în camion împreună cu ceilalți fără să știe nici unde merge, nici pentru ce. Când fuma o țigară, ai fi zis că o mestecă. Cred că era singura lui plăcere.

Slăbise atât de mult încât nu mai semăna cu o ființă umană. Ochii îi erau bulbucați, sângerii, injectați. Avea spumă pe la colțurile buzelor. Puteam citi pe chipul acela osos toată nenorocirea și ura lumii. Gharbi, pe care îl aleseserăm Ustad, recita din Coran în timp ce îl înmormântam pe Larbi. Lumina era cumplită, adică era superbă, magnifică. Se întâmpla primăvara. Mi-am umplut ochii și plămânii cu lumina aceea. Toți au făcut la fel. Gharbi se opri pentru câteva minute, închise ochii, inspiră adânc, iar apoi deschise gura de parcă ar fi mâncat aerul. Gardienii ne-au lăsat să profităm puțin de înmormântare. I-am mulțumit lui Larbi, spunându-i: „Adio, la revedere, pe curând! Ne vom întâlni dincolo, unde ne vom lăsa în mâna Domnului, la mare mila Lui, căci suntem ai Lui, și la El ne întoarcem cu toții." Sub pământ nu aveam nici o îndoială: nu le aparțineam nici regelui, nici comandantului acelui cimitir subteran, nici gardienilor înarmați până-n dinți. Îi aparțineam doar lui Dumnezeu. El singur mă va primi la Dânsul și mă va judeca. Cruzimea militarilor nu mă mai preocupa. Credeam tot mai mult în Dumnezeu, Allah Atotputernicul, Allah Milostivul, Marele și Îndurătorul, Cel Căruia nu îi e nimic străin pe pământ și în ceruri, Care știe ce e în inimile oamenilor și unde ajung sufletele.

Lumina din ziua aceea de aprilie era un semn al bunătății Sale. Mă simțeam senin, ușurat, gata să mă întorc în gaura mea.

M-am oferit voluntar pentru a curăța celula lui Larbi. Ca să înving miasmele de rahat și de vomă, mă gândeam din nou la lumină și la primăvară. Nici nu trebuia să-mi țin respirația. Eram acolo și mă aflam, în același timp, în altă parte. Fredonam ca și cum aș fi fost bucuros. Luasem decizia de a alunga tristețea și ura, așa cum făcusem cu amintirile.

Spălam pe jos, unde crustele de pâine amestecate cu zeamă fermentaseră. Era un miros de vomă și de mucegai. Cred că mirosul acela avea și o culoare. Mi-l imaginam verzui cu pete roșiatice. Poate că totul era negru, iar eu nu făceam decât să dau culoare unui loc în care nu era decât mohoreală și putreziciune.

A fost un bun exercițiu pentru mine. Când am ajuns înapoi în celula mea, mi-am făcut toaleta și aproape că m-a cuprins o stare de bine. A nu mai simți mirosul hranei fermentate îmi aducea un oarecare confort.

Majoritatea celor care au murit nu au murit de foame, ci din cauza urii.

Ura te împuținează. Te sapă pe dinăuntru şi-ți atacă sistemul imunitar. Când porți ura în tine, sfârşeşte întotdeauna prin a te măcina. A fost nevoie de această încercare ca să înțeleg un lucru atât de simplu. Îmi aduc aminte de un instructor de la şcoala din Ahermemou care era rău, urât şi trist. Avea ochii galbeni. Este culoarea urii. Într-o zi, nu a mai venit la cursuri. Am aflat că fusese internat pentru multă vreme. Nu mai țin minte ce i se-ntâmplase, dar se spunea că îi făcuse farmece o femeie de la munte căreia îi violase fiica.

Cum să nu fii plin de ură după tot ceea ce ne făceau să suportăm? Cum să fii mai bun, mai nobil decât acei torționari fără chip? Cum să treci dincolo de sentimentele de răzbunare şi de distrugere?

Când mi-am dat seama că, dintre primii morți, câțiva muriseră cu ura în ei, am înțeles că aceştia erau primele ei victime. Cel care mi-a întărit această idee a fost Ruchdi, numărul 23, un om blând şi grav, inteligent şi fin. Îmi spuneam că îşi alesese greşit meseria.

Ce căuta el în armată? Provenea dintr-o familie importantă de burghezi din Fès, care detestau armata. Probabil credeau că numai copiii de țărani și de oameni de la munte trebuiau să ajungă soldați. Copiii lor erau destinați studiilor superioare pentru a ajunge înalți funcționari ai Statului sau mari oameni de afaceri. Ruchdi provenea din acest mediu și îi displăcea să i se amintească asta. Tocmai pentru a li se opune părinților se angajase în armată, pentru a-și uita originile, pentru a-și camufla rădăcinile, pentru a se rupe de educația sa întrucâtva aristocratică, pentru a se amesteca printre oameni din alte medii. Existau între noi amiciție și complicitate. Cred că doar Ruchdi și cu mine am avut presentimentul că comandantul A. pregătea o lovitură de stat. Când ni s-a ordonat să urcăm în camioane, ne-am privit. Aveam aceeași strălucire în ochi. Erau poate lacrimi sau febra unei aventuri necunoscute. Am observat o lungă discuție între comandant și subofițerul Atta, omul său de încredere. Cât am mers, a domnit o tăcere grea. Ruchdi fuma țigară de la țigară. Ținea capul plecat. Cred că plângea.

Ruchdi a rămas șocat, traumatizat. În timp ce invadam palatul, mă anunță că se va preda. Tremura tot. Căzu încovrigat sub arma sa, primi un glonț în umăr și își pierdu cunoștința. Când ne-am regăsit în închisoarea Kenitra, nu înțelegea de ce se afla acolo. Spunea întruna că nu făcuse nimic și că totul era o greșeală, o nedreptate. Am renunțat să-l mai conving de ceva. Nu vorbea decât despre răzbunare și crimă. Se îmbolnăvise

de ură ca şi cum ar fi fost o boală incurabilă. Voia să omoare pe toată lumea, pe gardieni, pe judecător, pe avocaţi, familia regală, pe toţi cei care erau la originea încarcerării lui. Când am fost transferaţi la Tazmamart şi-a pierdut destul de repede uzul raţiunii. Nu mai ştia ce spunea, dar era în continuare obsedat de ură. Aceasta săpa în el, îl măruntea, înstrăinându-l de el însuşi. În perioada aceea nu a mai murit nimeni şi, de aceea, nu ne mai puteam vedea. Îl strigam adesea. Nici un răspuns. Doar ţipete, urlete de animal rănit. Şi el voia să precipite moartea. Dar aceasta, complice al temnicerilor noştri, nu se grăbea nicăieri.

Într-o zi, l-am rugat pe unul dintre gardienii noştri să ne lase să-l vedem, măcar pentru o clipă. Era exclus să ieşim din gaură, cu atât mai puţin să-i facem o vizită şi să împrumutăm lanterna de la gardian. Refuzul a fost brutal, însoţit de ameninţări şi insulte. Atunci am făcut grevă.

Greva tăcerii. În groapă se lăsase o tăcere absolută. Nici un cuvânt. Nici un gest. Ne controlam respiraţia. Câteva minute de linişte profundă, grea şi străină îi înnebuneau pe gardieni. Ţipau şi loveau cu patul puştii în uşi. Noi făceam pe morţii. Liniştea şi tenebrele sunt propice apariţiei duhurilor. Asta nu avea cum să dea greş. Unul dintre gardieni începu să urle:

— Hai de-aici! Să ne cărăm! Locul ăsta e bântuit. Vă jur că am văzut un duh cu ochi de foc. Să-i lăsăm pe ticăloşii ăştia cu duhurile, sunt de aceeaşi teapă. Repede, să mergem.

Au plecat cu frica-n sân, iar noi ne-am exprimat satisfacţia râzând cum ar fi râs nişte duhuri.

Nu l-am văzut pe Ruchdi până să moară. Gardianului venit să constate decesul îi era frică. Când a luminat chipul defunctului, s-a dat înapoi scoțând un strigăt de groază şi a fugit uitându-şi lampa. Cu coada faimoasei mături am încercat să o tragem spre una dintre celule, dar nu putea să treacă pe sub uşă. Când un al doilea gardian a venit ca să facă ordine, nu a comentat, ne-a desemnat pe mine şi pe Lhoucine să curățăm mortul şi să-l aranjăm pentru înmormântarea care trebuia să aibă loc noaptea. Era, cel mai probabil, un gradat. Îl chema M'Fadel. Când ne-am adunat cu toții în jurul corpului, a luat cuvântul:

— La următoarea grevă, dau drumul la scorpioni. Atunci să vedem care dintre noi este adevăratul duh. Hai, aruncați gunoiu' ăsta în groapă.

Am răspuns cu toții în cor citind din Fatiha, prima sură a Coranului. Gardienii ne-au împins violent către uşă în vreme ce M'Fadel se uşura pe un pietroi.

Ceasornicul nostru vorbitor era dereglat. Karim trebuie să fi fost foarte emoționat de înmormântarea nocturnă, şi mai ales perturbat de amenințările gradatului. Pierduse firul timpului. Îl auzeam lamentându-se în celula lui, recapitulând zilele şi orele săptămânii. L-am sfătuit să se calmeze, asigurându-l că lucrurile se vor aşeza la locul lor. A adormit, iar a doua zi s-a trezit imitând cântecul cocoşului:

— E ora cinci, timpul pentru rugăciunea din zori, o, frații mei credincioşi, o, musulmani, treziți-vă, rugăciunea nu aşteaptă.

Apoi, după o clipă, a spus:

— Nu mai dormiți, nu mai dormiți, fraților, luați aminte, este vară, 3 iulie 1978, ora cinci și treizeci și șase de minute, a sosit timpul scorpionilor. Luați aminte, au venit, îi simt, îi aud. După marele ger și după umezeală, a venit vara, vara scorpionilor. Trebuie să ne organizăm. Mecanismul meu a fost cât pe ce să se deregleze, pentru că am simțit o prezență străină. Nu, nu sunt duhuri. Sunt niște ucigași, niște mici bestii care pișcă eliberându-și veninul.

Devenisem imbatabil în fața scorpionilor. Îi cunoșteam fără să-i fi studiat. Știam cum se deplasează, ce sunet scot, la ce temperatură atacă sau unde le place să se ascundă și cum își păcălesc adversarul.

Toate astea le știam din intuiție. În întunericul în care ne aflam nu puteam să-i vedem. A fost prima vară când și-au făcut apariția. Nu în mod natural. Nu din întâmplare. Gradatul îi băgase în gaură. Eram sigur de asta. Cum se explică altfel faptul că cinci veri la rând nu avusesem de-a face cu aceste bestii terifiante? Dar cum putuse tipul acela să facă una ca asta? Îmi venea greu să-mi imaginez un locotenent-colonel sau un general reunindu-se cu alți ofițeri la Statul Major pentru a-i da unui oarecare ordinul să strângă niște scorpioni și să le dea drumul în gaura noastră. Nu, trebuie să fi fost o inițiativă personală. Acel gradat – să fi fost poate sergent-șef – se răzbuna nu din dragoste de monarhie, ci din ură față de șefii lui care îl trimiseseră în acea regiune pentru a păzi niște morți-vii sau, mai exact, niște supraviețuitori sortiți unei morți lente.

După cum spusese Karim, trebuia să ne organizăm. Am făcut o ședință după zeama de seară. Stăteam în

picioare, fiecare în celula lui. Din cauza înălțimii, eu stăteam aplecat. Numărul 21, curajosul Wakrine, ne-a spus că în copilărie, la Tafraout, ținut foarte arid și fierbinte, se juca cu scorpionii. Ne-a spus că scorpionul e un animal înșelător, dar nu și inteligent, că îi place să se cațere pe pietre, dar, dacă pică, înțeapă.

Avea dreptate. Trebuia să facem liniște, o liniște absolută, pentru a ne da seama pe unde se mișcau scorpionii. Atâta timp cât îi auzeam mișcându-se, știam că erau deasupra capetelor noastre și că, în cazul în care cădeau, trebuia să reperăm după sunet în ce colț se aflau și să ne îndepărtăm. Pentru a reuși asta, trebuia să stăm treji. Prietenul meu, Lhoucine, a fost înțepat pentru că ațipise. Am chemat gărzile, care nu au venit decât spre ziuă, la ora când ne aduceau ceea ce ei numeau cafeaua. Wakrine i-a implorat pe gardieni să-l lase să sugă otrava din rană. Sărmanul Lhoucine avea deja febră mare. Delira. În timp ce scuipa otrava, Wakrine ne-a spus:

— Febra o să dureze patruzeci și opt de ore. Așa e regula. Să nu cumva să adormiți!

— Lipsa de somn ne omoară! a strigat o voce.

— Nebunia ne pândește! a spus un altul.

— Povestea asta cu scorpionii e un complot ca să ne omoare mai repede, a fost remarca vecinului meu din dreapta.

— Dar nu asta e treaba autorităților, scopul lor este să ne vadă murind la foc mic, am spus eu.

— Puțin ne pasă ce cred autoritățile! Ba chiar sunt sigur că toată lumea ne-a uitat, cei care ne-au condamnat și cei care ne-au aruncat în groapă. În momentul de

față problema este să le cerem gardienilor lumină, ca să gonim din celule bestiile astea ucigaşe, a spus pe un ton calm Gharbi, cel pe care îl numeam Ustad.

Lumină, evident! Însă întregul sistem se baza pe principiul întunericului, al obscurității insondabile, al tenebrelor ce alimentau teama de invizibil, de necunoscut. Moartea dădea târcoale. Era acolo. Dar noi nu trebuia să ştim de unde ne va lovi, nici cu ce armă. Trebuia să fim la mila invizibilului. Aceasta era tortura. Cea mai sofisticată răzbunare posibilă.

De câte ori îmi spusesem: „Bun, am atentat la viața lui. L-am căutat printre invitații lui pentru a-l ucide. Am pierdut. Noi nu eram decât nişte soldați, nişte subofițeri prinşi în vârtejul acelei aventuri, executând ordine. De ce nu am fost omorâți imediat? Până şi într-o țară precum Franța, cel care a tras asupra maşinii generalului De Gaulle a fost împuşcat. Normal. De ce ne-au judecat într-un tribunal şi ne-au condamnat la zece ani de închisoare pentru ca apoi să ne condamne la o moarte lentă? De ce generalii, cei care puseseră la cale lovitura de stat, au fost executați de un pluton de soldați după ce fuseseră degradați, iar noi, cadrele, instructorii viitorilor ofițeri, trebuie să trecem prin interminabila încercare a morții leneşe, vicioase, perverse, moartea care se joacă cu nervii noştri, cu puținul care ne-a mai rămas – demnitatea? La ce bun să îți tot repeți lucrurile astea? Eram în siajul celor care comiseseră o greşeală, o crimă: de ce să ne țină pe noi în viață? De ce să ne îngroape de vii, lăsându-ne doar suficient oxigen cât să supraviețuim şi să suferim?

Va veni o zi în care voi fi eliberat de ură, în care voi fi în sfârşit liber şi voi povesti tot ce am îndurat. O voi scrie sau voi face în aşa fel încât cineva să o scrie, nu ca să mă răzbun, ci ca să o fac cunoscută, să aduc o probă la dosarul poveştii noastre. Pentru moment încerc să vorbesc, să îmi vorbesc pentru a nu adormi, pentru a nu deveni o pradă uşoară pentru scorpioni. Vorbesc, ţopăi, mă lovesc uşor cu capul de perete, cred că ştiu unde stă la pândă scorpionul meu. Probabil că e între a treia şi a patra piatră din fisura pe unde intră apa când plouă mai tare. Auzul meu fin m-a avertizat. Mă opresc brusc în partea cealaltă. E un pariu. Am încredere în intuiția mea. Dacă mă muşcă, Wakrine va veni şi va suge otrava. A mai făcut-o şi altădată. Picotesc. Îmi țin respirația. Nu se mişcă nimic. Asta e, nu mai rezist, cad pradă somnului, ghemuit."

Am fost trezit de o durere ascuțită în spate. Nu era o înțepătură de scorpion. Durerea de spate reîncepuse. Reumatism? Hernie de disc? Crampe musculare? De unde să ştiu? Faptul că stăteam tot timpul încovrigat îmi provocase o deformare a coloanei vertebrale. La ce bun să găsesc originea acestei dureri? Trebuia să o-ndur, să trăiesc cu ea şi să încerc să o uit. Fiecare dintre noi avea o parte a corpului sau a creierului complet deteriorată. Toate bolile noastre, toate beteşugurile se agravaseră. Temnița nu avea nici un doctor. Aşa era regula. Un doctor nu avea ce să facă în locul acela. Se ştie că rolul doctorului este să lupte împotriva morții, să o facă să dea înapoi, sau chiar să o-nfrângă. La Tazmamart fusese prevăzut exact opusul. Dacă boala apare, ea trebuie

lăsată să se instaleze, să crească, ocupând întreg trupul, contaminând organele sănătoase, trebuie să-şi facă treaba şi să-i provoace corpului toate suferinţele posibile. Nici o intervenţie nu era autorizată. Oricum, nu aveam cu cine să vorbim, cui să-i adresăm reclamaţii, cum se întâmpla în închisoarea de la Kenitra.

Exista un ofiţer, un comandant. Nu îl vedeam niciodată. Trebuie să fi fost o fantomă, o umbră, cineva care se afla acolo, dar nu avea nevoie să se facă văzut. Era poate doar o voce care rostea o serie de ordine crude şi definitive. O voce înregistrată, probabil vocea unui actor. Gardienii, când erau amabili, ne promiteau că vor sta de vorbă cu Kmandar – aşa îi spuneau –, dar nu primeam niciodată vreun răspuns la cererile noastre. De unde şi concluzia: Kmandar nu exista. Era numai o sperietoare, iar noi acţionam de parcă ar fi fost prezent la câteva zeci de metri de intrarea camuflată a găurii în care ne aflam. Cum să încredinţezi acei prizonieri foarte speciali unui Kmandar care ar fi început într-o seară, rezemat pe tejgheaua unui bar din Marrakech sau Casablanca, cu ajutorul alcoolului şi al remuşcărilor, să vorbească, rostind numele terifiant al acelui sătuc, Tazmamart, aflat pe harta Marocului între Rachidia şi Rich?

Kmandar, ofiţerul invizibil, era teroarea însăşi. Gardienii vorbeau despre el ca despre o bucată de metal inflexibilă, inumană, având întreaga putere. Spuneau: „Kmandar e precum fierul, *Hedid*."

Mai târziu, mult mai târziu, într-o zi în care m-am aflat faţă în faţă cu Kmandar, am înţeles că acel personaj

fusese sculptat dintr-un material special, un fel de bronz sau de metal incoruptibil.

Născut ca să servească, ca să execute toate ordinele, de la cele obișnuite la cele mai atroce. Fără nici un sentiment. Fără nici o urmă de îndoială. Primea ordine și le aplica cu fermitatea metalului. Înainte de a se ocupa de noi, strânsese deja de gât câțiva nenorociți, îi îngropase de vii pe alții, torturase oponenți ai regimului cu minuția unui specialist. Își pierduse un ochi într-un accident de mașină. Spunea că Dumnezeu voise asta. Atât.

Printre cei opt gardieni, doi erau deosebit de răi. Era Fantass, omul cu dinții de aur, slab și înalt; scuipa din două în două minute și era foarte răutăcios. Când vorbea, nu folosea decât cuvinte grosolane și insulte. Noi nu-i răspundeam niciodată, lăsându-l să-și mestece ura. Am aflat mai târziu că le făcea rapoarte colegilor lui care nu erau destul de aspri cu noi, acuzându-i de slăbiciune, și că simpatizează cu „câinii și trădătorii".

Într-o zi, Fantass a dispărut. Vreme de două luni nu i-am mai auzit vocea răgușită, nici flegmele-i zgomotoase. Când s-a întors, l-am recunoscut cu greu. A deschis fiecare celulă și și-a cerut iertare. I-am putut vedea fața datorită lămpii electrice pe care o ținea în mână și pe care și-o ducea în dreptul chipului. Plângea și spunea lucruri stranii:

— Îți cer iertare, am fost rău, oribil de rău. Scuipam în mâncarea voastră și aruncam nisip în ea. Vă uram pentru că fusesem învățat să urăsc. Vă doream o moarte lentă și dureroasă. Merit să ajung în iad pentru tot răul pe care vi l-am făcut. Dumnezeu m-a pedepsit. Mi-a

luat doi nepoți, într-un accident cu o mașină nouă-nouță. Dumnezeu a făcut dreptate. Eu nu mai am ce face aici. Merg să mor și eu. Pentru mine s-a terminat. Ajutați-mă să plec oferindu-mi iertarea voastră.

Fantass a murit câteva luni mai târziu, după ce a făcut greva foamei.

Un alt gardian, Hmidouche, era la fel de rău. Căzuse și șchiopăta. Când văzu ce i se întâmplase prietenului lui, Fantass, i se făcu frică și începu să ne ceară și el iertare! Ceilalți gardieni nu comentau nimic. Aveau cât mai puține legături posibile cu noi. Le era frică de șeful lor, M'Fadel.

A spune: „Sunt bolnav, în dimineața asta nu mă simt bine, nu mă simt în stare..." nu avea nici un sens. Și atunci la ce bun să gândești, să spui sau să-ți spui asta? Boala era starea noastră normală, permanentă. Trebuia să ne pierdem, cu fiecare zi, un pic din sănătate, până la sfârșit. Capitalul nostru era compus din două elemente: trupul și creierul. Am ales foarte devreme prezervarea prin orice mijloace a minții, a conștiinței mele. Am început să le protejez. Trupul era expus, le aparținea într-o oarecare măsură, dispuneau de el, îl torturau fără să-l atingă, îi amputau un membru sau două prin simplul fapt că nu aveam dreptul la nici un fel de îngrijire. Dar gândirea mea trebuia să rămână trează, însemna supraviețuirea mea, libertatea, refugiul, scăparea. Era nevoie, ca s-o păstrez vie, de antrenament, de gimnastică. Așa cum procedasem pentru a îndepărta și chiar pentru a șterge amintirile care mă puteau târî în abis, am decis să-mi exersez gândirea rămânând lucid, o

luciditate teribilă, absolută. Aveam o şansă dintr-o sută să scap. Nu mă bazam pe această şansă. Îmi spuneam: dacă se va întâmpla un miracol, voi renaşte, voi fi un nou-născut la patruzeci sau la cincizeci de ani. Dar nu mă bazam pe asta. Când voi ieşi din gaură, voi merge să ating Kaaba, piatra cea neagră de la Mecca. Piatra aceea neagră, piatra începutului, care a păstrat amprentele lui Avraam şi a cărei memorie se uneşte cu memoria lumii, mă va salva. Cred asta şi azi. Nu ştiu de ce gândirea mea s-a fixat pe acest simbol. Făceam din el reperul meu. Fereastra către cealaltă parte a nopții. O deschideam şi vedeam ceva care împrăştia lumină în jur.

Faptul că mă concentram, că-mi stăpâneam ritmul respirației, că mă fixam pe o idee, pe o imagine, pe o piatră sfântă aflată la mii de kilometri depărtare, la câteva secole de celula mea, îmi permitea să-mi uit trupul. Îl simțeam, îl atingeam, dar reuşeam puțin câte puțin să mă detaşez de el, concentrându-mă: mă vedeam aşezat, calm, cu spatele încovoiat, cu coastele ieşite în afară, cu genunchii strânşi, semănând cu două ace, mă observam şi eram un spirit plutind deasupra găurii. Nu reuşeam de fiecare dată. Efortul de a mă concentra nu conducea întotdeauna la această desprindere. Depindea de frig şi de căldură. Ştiam că circumstanțele fizice concurau cu voința de a mă extrage din iadul acela prin intermediul gândirii. Iadul nu era o imagine, un cuvânt rostit pentru a exorciza răul. Iadul era în noi şi împrejurul nostru. Ba chiar ne era util: ne permitea să ne măsurăm forțele, capacitatea de a rezista şi de a ne imagina o altă lume – aceasta imaterială – în care să ne refugiem.

Zilele şi nopţile ne aparţineau în iadul acela. Deveniserăm zile de foamete şi nopţi de insomnie. Nu eram adesea decât atât. Atunci, cei care ne părăseau atentau la zilele şi la nopţile lor. Nu-şi întreţineau nici o iluzie abjectă. Sau poate că ceea ce-i aducea în pragul sinuciderii era tocmai otrava iluziilor. Am înţeles că demnitatea putea însemna şi să încetezi orice negoţ cu speranţa. Ca să scapi, nu trebuia să mai speri la nimic. Această convingere avea avantajul că nu le aparţinea celor care ne aruncaseră acolo. Ea nu depindea de strategia lor, ci doar de voinţa noastră: refuzul de a depinde de acea nenorocită manie de a spera.

Speranţa avea toate atributele unei negaţii. Cum să-i faci pe acei oameni abandonaţi de toţi să creadă că gaura în care se găseau nu era decât o paranteză în viaţa lor, că urmau să treacă printr-o încercare din care să iasă apoi nişte oameni mai buni şi mai puternici? Speranţa era o minciună cu virtuţile unui calmant. Ca să o laşi în urmă trebuia să fii pregătit zi de zi pentru mai rău. Cei care nu înţeleseseră asta se scufundau într-o deznădejde violentă şi mureau.

Vezica biliară mi-a luat-o razna. Produce prea multă fiere. Se activează şi mă inundă cu lichidul acesta amar. Sunt plin de fiere. Totul în mine e-amar. Gura, cleioasă, rumegă amărăciune. Limba îmi e grea şi saliva groasă. Mă văd înecat într-o cuvă plină cu fiere. Plonjez în ea, împins de mâini străine. Capul mi se umple de secreţii verzui. Nările mi se înfundă, şi eu încerc să strănut. Fac mari eforturi ca să dau afară tot ce mă îngreunează, dar am muşchii prea încordaţi. Articulaţiile sunt rigide. Parcă le-ar fi legat cineva cu sfoară ca să nu se mai mişte, ca să nu mai folosească la nimic. Am mâinile chircite, iar degetele mele seamănă cu nişte cârlige. Simt cum lichidul urcă şi coboară prin tot corpul. Mă doare pielea. Mă gândesc pentru un moment că fierea s-a solidificat şi-mi trece prin stomac ca un colac de sârmă ghimpată, sfâşiindu-l.

Durerea îmi dă o luciditate stranie. Sufăr, dar ştiu ce am de făcut pentru ca manejul acesta să înceteze. Trebuie să vomit, să mă golesc de această fiere ce îmi atacă toate organele. Pentru a reuşi, trebuie să-mi duc degetele până la gură, să-mi apăs limba şi să dau totul

afară. Când eşti sănătos, e o operaţiune de o uşurinţă copilărească. Dar când trupul suferă până este pe punctul de a deveni rigid, orice mişcare e dificilă. Stau aşezat cu spatele şi capul lipite de perete. Braţul drept e imobilizat. Pare lipit de perete, prins în cârlige. Trebuie să-l desprind încet şi să-l ridic imperceptibil spre gură. Uşor de zis, extrem de greu de făcut. Mă concentrez şi nu mă gândesc decât la braţ. Tot corpul meu este acest braţ. Sunt un braţ întins pe jos şi trebuie să-mi folosesc toate resursele ca să mă ridic. Ţintuindu-l cu privirea, ajung să uit gustul amar din gură şi de-abia mai simt durerile din articulaţii. Percep ecoul durerii. O simt îndepărtându-se, dar nu şi dispărând. Îmi înclin capul ca să-l apropii de mână. Fierea urcă până când am senzaţia că mă sufoc. Îmi ridic repede capul şi mă izbesc de perete. Îl proptesc bine şi schimb tactica: mâna se va duce spre gură şi nu invers. Operaţiunea durează ore bune. Mă sprijin în celălalt braţ. Transpir de peste tot. Picături de sudoare îmi cad pe mână. Nu trebuie să mă mişc, nici să mă gândesc la altceva decât la mişcarea braţului. Îmi închipui că o macara minusculă coboară din tavan, îmi prinde mâna şi mi-o duce cu precizie către gură. Mă uit la tavan, nu e nimic acolo. În întuneric reuşesc cel mult să ghicesc lucrurile, dar nu să le şi văd.

Timpul nu mai are nici un sens. Îmi pare nesfârşit, fără altă funcţie în afară de a-mi paraliza braţele. Când reuşesc, la capătul mai multor ore, să-mi introduc mâna în gură, mă opresc pentru o clipă ca să mă bucur de mica mea victorie. Apoi îmi apăs limba, dar fierea nu iese imediat. Când primul jet îmi inundă mâinile,

picioarele şi împroaşcă pe jos, tremur eliberat. Apăs din nou şi vomit cu şi mai multă forță. Am devenit un izvor de fiere. Am gâtul iritat, ochii ieşiți din orbite, lacrimile-mi curg pe obraji. Nu mai am în mine otrava aceea care-mi ardea esofagul.

Uşurat şi înfometat, mă pregătesc să ating extazul, acea stare în care nimic nu mă reține, în care nu întrețin legături nici cu ființele, nici cu obiectele. Mă îndepărtez de tot, de mine însumi şi de ceilalți, care ignoră chinurile prin care tocmai am trecut. Mă aflu într-o superbă singurătate, în care doar briza mai poate traversa terasele izolării mele. Trăiesc un moment de perplexitate, urmat de o mare oboseală. Acolo nu mă poate atinge nimic. Zbor ca o pasăre fericită. Nu mă îndepărtez prea mult de locul în care mi-am lăsat trupul, de teamă să nu vină să-l ia şi să-l îngroape. Într-adevăr, trupul respiră mai rar, dând impresia că e mort sau că a intrat în comă.

În momentul în care mi-am dat seama că celula mea putea din toate părțile, am ştiut că am revenit în trup. Starea de grație se încheiase. Mă pregăteam din nou să înfrunt greutățile de zi cu zi. M-am ridicat şi am turnat pe jos apa care-mi mai rămăsese. În acea noapte am dormit în picioare. Frigul urca din tălpi până în creştet. Nu se grăbea, se oprea o vreme la nivelul pântecului şi depozita acolo o parte din morga, din ura şi din disprețul lui. În mintea mea, frigul avea un chip, nişte mâini sau, mai exact, nişte cleşti. Mă muşca de testicule. Mă încovoiam ca să-i îndur muşcătura. Se plimba de-a lungul corpului meu, făcându-mă să tremur. Bătătoream

pământul jilav. Nu trebuia să-l las să câştige. Mi-am reluat gimnastica, spunând în gând rugăciunile zilei.

Erau cinci rugăciuni pe care trebuie să le spună orice bun musulman. Dar eu nu eram curat. Nu rămăsese suficientă apă pentru abluţiune. M-am rugat în tăcere, invocând o putere superioară, puterea dreptăţii, pe Allah şi profeţii Lui, cerul şi marea, munţii şi câmpiile: „Îndepărtează-mă de ură, de această tentaţie distructivă, această otravă care pustieşte inima şi ficatul. Să nu-mi mai doresc să duc răzbunarea în alte locuri, în alte conştiinţe, să uit, să resping, să refuz a răspunde urii prin ură. Să fiu în altă parte. Ajută-mă să renunţ la această legătură care mă împovărează, să mă desprind cu blândeţe de acest trup care nu mai seamănă cu un trup, ci cu un pachet de oase deformate; îndreaptă-mi privirea către alte pietre. Această întunecime-mi convine: văd mai bine în mine însumi, văd limpede tot haosul situaţiei mele. Nu îi mai aparţin acestei lumi, chiar dacă îmi ţin în continuare picioarele îngheţate pe acest ciment umed. Mă doare ceafa din cauză că stau curbat. Nu, nu mă doare, sunt sigur că nu mă doare. Nu mai simt nimic. Rugăciunea mea a fost auzită. Nu mai sunt bolnav şi, cât voi mai sta aici, nu voi mai suferi de nimic. O, Doamne, am învăţat de la Tine că trupul sănătos ne învaţă despre frumuseţea lumii. El e ecoul a tot ceea ce încântă, alcătuire a vieţii şi a luminii. Trupul este lumină. Lumină în viaţă. Odată ce a fost smuls vieţii, izolat şi închis într-o gaură neagră, încetează să mai fie ecoul a ceva. Nimic nu se mai oglindeşte, nimic nu se întipăreşte în el. Graţie vrerii Tale, nu mă voi stinge niciodată."

Probabil că o fâşie de cer se găsea deasupra sasului, acea deschizătură indirectă care lăsa să treacă aerul, nu şi lumina. Umpleam de cuvinte şi de imagini cerul acela pe care doar îl ghiceam. Mutam stelele, le schimbam poziţia pentru a le înlocui cu o parte din lumina captivă în pieptul meu. O simţeam. Cum să simţi lumina? Ori de câte ori o claritate interioară îmi mângâia pielea, încălzindu-mi-o, ştiam că era acolo. Nu reuşeam să o păstrez. În schimb, rămânea tăcerea. Aceasta cobora deodată peste privirile noastre oarbe. Ne învăluia, lăsându-se pe umerii noştri ca o mână alinătoare. Chiar şi atunci când era grea şi încărcată de praf, tăcerea îmi făcea bine. Nu mă apăsa niciodată. Trebuie spus că erau mai multe tipuri de tăcere:

— cea a nopţii, de care aveam nevoie,

— cea a tovarăşului care ne părăsea încetul cu încetul,

— cea care se lăsa în semn de doliu,

— cea a sângelui ce curge cu încetineală,

— cea care ne avertiza în legătură cu mişcările scorpionilor,

— cea a imaginilor care ne treceau din nou şi din nou prin minte,

— cea a gardienilor, care trăda oboseală şi rutină,

— cea a rămăşiţelor de amintiri arse,

— cea a cerului obturat dinspre care la noi nu ajungea aproape nici un semn,

— cea a absenţei, orbitoarea absenţă a vieţii.

Tăcerea cea mai apăsătoare şi cel mai greu de suportat era aceea a luminii. O tăcere tiranică şi multiplă. Exista o tăcere a nopţii, întotdeauna aceeaşi, şi mai existau tăcerile luminii. O lungă, interminabilă absenţă.

Afară, nu doar deasupra gropii noastre, cât mai ales departe de ea, era viaţa. Nu trebuia să ne gândim prea mult la ea, dar îmi făcea bine să o evoc pentru ca uitarea să nu mă ucidă. Să o evoc, şi nu să mi-o amintesc. Viaţa, viaţa adevărată, nu o cârpă murdară cu care ştergi pe jos; nu, viaţa în frumuseţea ei încântătoare, vreau să spun: în simplitatea, în minunata ei banalitate: un copil care plânge, apoi zâmbeşte, doi ochi clipind din cauza unei lumini prea puternice, o femeie probând o rochie, un bărbat care doarme pe iarbă. Un cal galopează pe câmpie. Un om cu aripi multicolore încearcă să zboare. Un copac se apleacă pentru a face umbră unei femei aşezate pe o piatră. Soarele şi un curcubeu pe care-l poţi zări pe cer. Viaţa înseamnă să-ţi poţi ridica braţul, să ţi-l aşezi sub cap, să te întinzi de plăcere, să te ridici şi să te plimbi fără scop, să priveşti trecătorii, să te opreşti, să citeşti un ziar sau pur şi simplu să stai în faţa ferestrei pentru că nu ai nimic de făcut şi pentru că asta îţi face bine.

Puteam ghici că tumultul vieţii era în toate culorile şi că făcea zgomot trecând printre arbori. Evadarea aceasta

nu trebuia să țină mult. Era doar un pic de alinare care să mă pregătească pentru o concentrare mai dificilă.

Chiar şi mort, sau mai precis, considerat astfel de către familie, trebuia să parcurg drumul până acasă. Fără nostalgie. Fără sentimente.

Cum să o liniştesc pe mama, spunându-i că mă lupt şi că rezist? Cum să o fac să afle că voința mea de a rămâne în picioare, demn, ei i-o datorez? Aveam încredere în intuițiile ei. Astfel, îi adresam, în mintea mea, o scrisoare pe care urma să o scriu într-o bună zi pe hârtie, cu un creion, o scrisoare care va ajunge la ea printr-un mesager sau chiar prin poştă.

„Draga mea Yamma, scumpa mea, Moumti, îți sărut mâna şi-mi aşez capul pe umărul tău. Sunt bine, sănătos, nu te îngrijora. Cred că poți fi mândră de mine. Îți fac cinste. Nu numai că fac față situației, dar îi ajut şi pe ceilalți să suporte ceea ce este intolerabil. Nu-ți voi spune ce ne obligă să îndurăm. Fac eforturi să uit. Ştiu că îți găseşti greu somnul, că urci şi cobori pe acelaşi munte, ai grijă de inima ta, nu-ți uita medicamentele. Fii calmă, nu ajută la nimic să te enervezi. Eu traversez un lung tunel. Nu mă opresc din mers şi sunt sigur că, într-o zi, voi ajunge la capătul lui şi voi vedea lumina. Trebuie să fie o lumină slabă, una mai puternică m-ar orbi. Tu mă vei aştepta acolo, cu pâine făcută de tine, pâine caldă înmuiată în ulei de migdale. Nu voi mânca decât asta câteva zile, pentru a-mi reobişnui stomacul să primească altceva decât zeamă. Vei veni cu o pătură de lână şi mă vei înveli ca pe un prunc, ca altădată, când eram copil; sunt mai uşor acum, mă vei lua în brațe şi îmi vei cânta cântecelul bunicii.

Cu cât înaintez, cu atât sunt mai încrezător. Mă rog, vorbesc cu Dumnezeu, visez la piatra neagră şi uneori mi se întâmplă să-mi părăsesc trupul şi să-mi contemplez starea. Mărturisesc că e foarte greu să atingi această serenitate. Şi asta tot de la tine am învăţat. Îţi aminteşti, când tata îţi făcea rău, risipind toţi banii familiei, tu ne adunai şi, fără să rosteşti nici cea mai mică răutate despre acest om, ne făceai să ne simţim responsabili de faptele noastre. Furiile şi nedreptăţile lui nu te atingeau. Tu erai deasupra lor. Te admiram pentru că îţi păstrai întotdeauna sângele rece. Singurul moment în care te pierdeai cu firea era atunci când mezinul, „ficăţelul" tău drag, fugea. Atunci ne spuneai: „Sunteţi cu toţii copiii mei, dar el este lumina ochilor mei, motivul pentru care respir." La rândul lui, şi el te adora. Îmi amintesc de ziua în care, venind de la şcoală, şi-a aruncat ghiozdanul şi, aşa cum făcea de obicei, te-a căutat la bucătărie. Bona i-a spus că erai plecată la Rabat pentru a rezolva o problemă administrativă. Neputând suporta absenţa ta, s-a închis în dulapul în care erau hainele tale. Îţi simţea mirosul, parfumul păstrat în hainele tale. Din cauza lacrimilor şi a aerului închis, a făcut febră. Când te-ai întors, seara târziu, te-ai dus drept la dulap şi l-ai găsit acolo cu temperatură mare. Se chircea de durere. Făcuse o criză de apendicită. Ţi-ai petrecut noaptea la urgenţe şi te-ai dus la lucru a doua zi fără să fi închis un ochi. Micuţul a fost operat şi totul a revenit la normal.

O, mamă, trebuie să-ţi mărturisesc că îmi venea greu să suport felul în care îl hrăneai. Îi mestecai cărniţa, o răsuceai în palmă şi i-o băgai în gură. Iar el, ca

un pui cu ciocul deschis, îşi primea hrana. Râdea, ne batjocorea şi tu, fericită, nu spuneai nimic. La rândul nostru, şi noi râdeam pe seama voastră. Proiectasei în acest copil toată dragostea care îți lipsise. Eram doar niște puşti şi nu înțelegeam asta.

Tata avusese mai multe încercări de a te câştiga din nou. Venea, însoțit de *mokhazni*, vechii servitori de la curtea paşei El Glaoui, cu brațele pline de daruri, stofe magnifice importate din Europa, platouri pline cu pâine dulce. Venea ca şi cum te-ar fi cerut pentru prima oară în căsătorie. Înainta cu mâinile la spate cerându-ți iertare. Tu nu deschideai uşa şi, prin fereastra întredeschisă, le ordonai însoțitorilor lui să ducă toate darurile la casa celei de-a doua lui soții. Se recăsătorise ca să-ți facă în ciudă, în timp ce tu te speteai fără nici un ajutor, fără prea multe resurse.

Erai admirabilă. Îl trimiteai înapoi cu fermitate pe acest om. Nu cedai şi nu te arătai slabă niciodată. Libertatea ta stătea în forța caracterului tău. Voința ta de a trăi demn te făcea mai frumoasă şi mai puternică. Eram primul născut şi, din momentul în care a fost posibil, am plecat de acasă, pentru ca tu să fii mai puțin împovărată. M-am angajat în armată nu din dragoste față de ea, ci fiindcă îmi garanta un salariu, o educație, un culcuş şi o pătură. Îți trimiteam ție mare parte din solda mea. O făceam din inimă, pentru că ştiam că ai nevoie şi că eu puteam să mă descurc cu foarte puțini bani.

Tata nici nu a ştiut că am intrat la Academia Militară. El era deja la palat, cu misiunea de a-i îndulci zilele regelui său. Palatul avea grijă de a doua lui nevastă, de

copiii lui şi de casă. Nu-mi vedeam tatăl decât la televizor, când erau prezentate activităţile regale. Se ţinea în spate, cu ochiul ager, plin de prestanţă. Literatul acesta fin, cu o memorie fenomenală, devenise un bufon, un histrion, un lăutar, un om menit să-l distreze pe omul cel mai puternic din ţară. E adevărat că are mult umor, dar pe noi nu ne făcea să râdem. Acasă nu era decât în trecere. Era cunoscut pentru inteligenţa şi felul lui de a da imediat replica. Era o bibliotecă ambulantă. Îl admiram când le recita poeme prietenilor. Nu greşea niciodată. Pe lângă asta, ştia totul despre aur şi despre bijuteriile tradiţionale. Dar acest om era un soţ rău şi un părinte absent sau pur şi simplu prea preocupat de el însuşi, de slăbiciunea lui pentru fetele tinere de până în douăzeci de ani, de preocuparea lui pentru eleganţa vestimentară, de nevoia de a petrece, de plăcere şi de buna dispoziţie. Lua totul cu uşurinţă şi nu suporta să fie singur.

O, mamă, te simt tristă. Spune-ţi că sunt într-o călătorie, că descopăr o lume de nepătruns, că mă descopăr, că aflu, cu fiecare zi, din ce stofă m-ai făcut. Îţi mulţumesc. Îţi sărut mâinile. Regret profund răul pe care ţi l-am provocat îmbarcându-mă în această aventură. Dar, după cum probabil bănuieşti, nici elevilor, nici cadrelor nu le-a cerut nimeni părerea. Aveam suspiciuni că se punea ceva la cale, dar noi, ca nişte buni soldaţi, ne-am urmat superiorii. Ţie pot să-ţi spun şi ştiu că mă vei crede: n-am omorât pe nimeni. N-am tras nici un glonte. Eram înlemnit. Îmi îndreptasem arma asupra câtorva oameni. Recunosc că îmi căutam tatăl. Nu voi şti niciodată dacă o făceam pentru a-l salva de la masacru sau

pentru a-l împuşca. Dilema aceasta mă obsedează. A devenit chinuitoare. Dacă mă repet, o fac pentru că trebuie să mă cercetez cu obstinație pe mine însumi.

Trebuie să te las, dragă Mamă. Aud urlete de durere..."

Mostafa, din celula numărul 8, urla. Să-l fi muşcat un scorpion? Îi era atât de rău încât se ridica şi apoi se arunca pe ciment. Suferea tot mai mult. Era imposibil ca paznicii să vină şi să-i deschidă uşa lui Wakrine, specialistul în suptul veninului. Era noapte. Trezit de strigăte, Karim ne spuse ora exactă: „Este ora trei şi şaisprezece minute, dimineața zilei de joi, douăzeci şi cinci aprilie 1979."

Mostafa plângea şi striga:

— Vreau să se termine, dar nu aşa, nu dintr-o muşcătură de scorpion veninos. Nu, dacă trebuie să mor, eu hotărăsc. Nu, veninul injectat e o treabă urâtă. Nu mai pot să respir. Mă sufoc, ameţesc, o să mor. Ah, Dumnezeule, de ce acum? De ce în mijlocul nopții?

Wakrine îi spuse să reziste până la ziuă, când gardienii vor aduce cafeaua. Atunci vor fi obligați să-i dea voie să îl salveze.

Bietul Mostafa nu cedă. Îşi pierdu cunoştința. Crezurăm că a murit. Gharbi începu chiar să-i citească din Coran. Îl urmăream în cor. Mostafa scoase un strigăt sfâşietor, după care nu mai urmă nimic.

Dimineața, când au sosit gardienii, am reluat lectura din Coran. I-au permis lui Wakrine să meargă în celula numărul 8. I s-a făcut rău. Toți scorpionii din gaură erau strânşi pe corpul mortificat al lui Mostafa. Am început să-l chemăm pe Kmandar bătând din mâini şi din

picioare. Gaura trebuia curățată de acele bestii criminale. „Kmandar! Kmandar! Kmandar!"

Wakrine nu mai putea face nimic pentru sărmanul Mostafa, un tip discret cu care jucam cărți. Era un jucător excelent, cel care înțelesese cel mai bine că ne puteam amuza cu ajutorul imaginației. Se înțelege că nu aveam cărți de joc, dar Bourras, numărul 13, împărțea cărți de joc imaginare. Ne aşezam câte patru şi jucam un joc cu cărțile pe față: trebuia să potrivim numerele şi inimile negre spunând în timpul acesta poveşti.

Kmandar nu a venit, dar gardienii au luat inițiativa să gonească scorpionii în timp ce noi ne îngrijeam de trupul mortului în celula lui.

Când a venit momentul să scoatem corpul, gardienii au adus bucăți de stofă neagră, spunându-ne: „Nu puteți ieşi decât legați la ochi." Cineva a protestat. A fost dus în celula lui şi încuiat.

Trecuseră mai mult de şase luni de la ultima înmormântare. Mergeam cu greu. De data aceasta, lumina cerului era filtrată de legătura neagră. Mă dureau ochii şi pielea... Mi se strâmbase tot corpul. Înaintam înfiorător de greu. Moh, numărul 1, s-a aplecat şi a luat de pe jos ceva ce mai apoi a-nghițit. Unul dintre gardieni l-a văzut şi l-a amenințat cu arma:

— Scuipă smocul de iarbă pe care l-ai mâncat sau te omor.

Era prea târziu. Flăcăul a râs. Gardianul s-a enervat, l-a lovit peste ceafă şi l-a trântit la pământ. Un alt gardian a intervenit, împiedicându-l să tragă.

După acest incident, am mai avut zece minute pentru a-l coborî pe Mostafa în mormânt. Când unul dintre

gardieni aduse găleata cu var nestins şi o vărsă peste cadavru, Moh se aruncă în mormânt, decis să termine cu totul. Am reuşit să-l scoatem de-acolo. Îi mai rămăsese puţin var nestins pe picioare. Alertat, şeful gardienilor a venit alergând. Îi auzeam vocea de departe. Îşi blestema viaţa şi destinul care îl trimisese în satul acela pierdut:

— E ultima dată când ieşiţi. Gata cu îngropăciunile. S-a terminat! Nu vă veţi mai părăsi celulele. Nu veţi mai ieşi de acolo decât cu ochii închişi, cu picioarele-nainte şi corpul într-un sac de plastic. Aproape că am ajuns la închisoare din cauza voastră. La Rabat, Statul major e furios. Fără alte ieşiri. Niciodată. Niciodată! Sunteţi condamnaţi la întunericul veşnic. Nu veţi mai vedea niciodată lumina. Ordinele sunt clare: întuneric, apă şi pâine uscată. Hai, marş de aici. Dumnezeule, cu ce am greşit ca să ajung în iadul ăsta? Îmi fac rugăciunile, ţin post, dau de pomană... Atunci de ce ai făcut din mine paznicul acestei turme de oameni rătăciţi?

Din acea zi, Moh şi-a pierdut încet minţile. Îl auzeam vorbindu-i mamei sale în momentele de linişte:

— Mamă, Yamma, vino să mănânci... Ah! Nu te poţi mişca. Vin eu, îţi aduc o farfurie. Ţi-am făcut *tanjia*, care îţi place aşa de mult. Fără regim azi. Carnea era foarte fragedă. Am gătit-o în jar. E chiar *tanjia marrakchie*: miel, ulei de măsline, piper, sare, ghimbir şi lămâie confiată. Copt înăbuşit e excelent. Nu e prea gras. Ştii, înainte să pun carnea în *tanjia*, am degresat-o. La noi se confundă carnea de miel cu cea de oaie. Îţi pot garanta că acolo e carne de miel. Un pic de pâine. Nu, fără pâine? Ah,

diabetul! Vezi ce bun e? Bine, fără legume. Fără amidon, îngraşă. Mamă, deschide gura. Nu te chinui. Ştiu că ţi-a slăbit vederea, e din cauza blestematului ăstuia de zahăr! Uite, ţi-am ales o bucată foarte moale. Mănâncă. Nu te grăbi cu mestecatul. Ah, vrei să bei, te-a apucat sughiţul. Vai de mine! Pe mama a apucat-o sughiţul. Ce să fac, prieteni? Mama mea de-abia mai respiră, ajutaţi-mă. Uite, bea nişte apă minerală. Îţi place apa cu bule. Uf! S-a dus. Ştii, mamă, sughiţul tău îmi provoacă panică. Parcă ar fi moartea care bate la uşă. Tatăl meu a murit fiindcă s-a înecat cu mâncarea. Haide, încă o înghiţitură. Încet. Ah, am sărat prea mult lămâia. Scoatem lămâia. Ah, vrei o bucată de vânătă? Dar, mamă, nu sunt vinete în *tanjia*. Ce, ai uitat? Chiar tu m-ai învăţat să o fac. Haide, mănâncă. Uite, mai ia puţină carne. Nu, deschide gura, vin cu furculiţa. Aşa. E bună. Ţi-e ruşine să fii hrănită ca un bebeluş. Dar, mamă, paralizia ţi-a atins braţele. Nu poţi mânca singură. Noroc că sunt eu aici. E datoria mea să te ajut şi să-ţi dau de mâncare. La asta sunt buni copiii. Eu sunt cel mic. Sunt mai atent decât ceilalţi. Dar fac şi ei ce pot. Eu am tot timpul din lume. Nu am nimic de făcut. Nu mai muncesc. Sunt în concediu. Armata nu mai are nevoie de noi. Suntem unii care ne petrecem vacanţa departe de cazarmă. Am tot timpul din lume, aşa că am putut să-ţi gătesc *tanjia* care-ţi place atâta. Nu-ţi mai e foame. Ah, vrei să-mi dai să mănânc? Nu, nu mi-e foame. Aş vrea să sug la sân, da, *Yamma*, vreau la sân, am atâta nevoie de sânul tău, lasă-mă să-mi aşez capul pe sânul ăsta, în timp ce degetele tale îmi mângâie părul. Iartă-mă, nu-ţi mai poţi

mișca mâinile, iar eu nu mai am păr. Te las acum. Pentru seara asta prevăd o cină ușoară: anghinare, știi, alea care-ți pișcă limba, fierte în apă, un castron de lapte bătut și un măr. Trebuie să mănânci puțin seara sau o să ai o noapte grea. Acum mă duc să spăl vasele. Hotărât lucru, mielul marocan e prea gras. E ultima oară când fac *tanjia*!

Bietul Moh ne făcea să râdem la fiecare masă. Îl lăsam să vorbească. În felul ăsta se defula. Ne făcea poftă. Era periculos. Nu trebuia să ne mai gândim la hrană. Ne obișnuiserăm în sfârșit cu zeama aceea fără gust și cu pâinea întărită. Cuvintele lui Moh, care era în mod evident un bun bucătar la Ahermemou, ne lăsau gura apă. Îmi doream să îl fac să tacă, dar nu aveam acest drept. Moh înnebunea. Îi dădea să mănânce unei mame imaginare, iar el nu mânca.

Într-o altă zi:

— Știi, mamă, astăzi nu am găsit carne și nici legume la piață. Piața nu mai există. Au mutat-o. Am luat bicicleta, dar puștii îmi dezumflaseră roțile. Nu am găsit decât fasole albă, năut, fasole uscată. Pâinea e veche, tare, trebuie să o înmoi în apă ca să o mănânci. Îmi spui că nu ți-e foame. Ai dreptate. Nici mie nu-mi mai e foame niciodată. Nu mai am chef să gătesc. Ți-e poftă de sardine pe grătar cu pătrunjel și ceapă pe deasupra. E o idee bună. Dar e o mâncare grasă, mamă. O să te doară stomacul. Nu, îți recomand merlan fiert cu câțiva cartofi. Nu, nu fiert, ci într-un vas *tajine*, cu roșii, ceapă, sos cu chimen, ardei iuți, coriandru, câțiva căței de usturoi

şi laşi totul să fiarbă la foc mic. Bine, mă duc în port ca să cumpăr peşte de la pescarii ce se întorc de pe mare. O să mă ocup de asta împreună cu Abdelslam, vărul pescar. Ah, fără dorada, are prea multe oase. Ai dreptate. Tata aproape că a murit din cauza unui os de peşte. A, da, e-adevărat, a şi murit. Iartă-mă, mamă. Bine, trebuie să plec. Dar nu mă-ntreba iar unde mă duc, ştii bine că vinerea le duc cuşcuş săracilor, la ieşirea din moschee. E vineri. Ah, ai uitat de pomană şi n-ai făcut cuşcuş. Nu vor fi prea mulţumiţi toţi sărmanii aceia care mă aşteaptă. Nu voi merge la moschee. Mă voi ruga acasă...

Cu timpul, vocea lui era tot mai slabă. Bombănea, bolborosea, se înfuria, suspina. Farfuriile cu zeamă se adunau în celula lui. Putrezeau. Nu se mai spăla. Zgâria pereţii cu unghiile lui foarte lungi. Nu mai avea putere, nici glas. S-a lăsat pradă morţii, căci nu se mai hrănea de mult timp şi nu-i mai dădea de mâncare mamei lui. Îi trebuiră săptămâni bune ca să se stingă de tot.

Râsul. Încercam să râdem povestindu-ne glume vechi. Era adesea un râs forțat, ceva ce ieşea nervos din trupurile noastre. Râsul deznădejdii are o culoare şi un miros. Al nostru ne făcea şi mai nefericiți. Mostafa spunea lucruri hazlii, făcea jocuri de cuvinte, ne dădea fiecăruia porecle. Câteodată era amuzant. Dar nu reuşeam să râdem din toată inima, sincer, frumos, scandalos, nu era râsul acela al vieții, al plăcerii, al sănătății şi al siguranței. Şi totuşi, am fi putut ajunge la asta dacă am fi lucrat mai aplicat asupra propriei noastre condiții. Dar nu aveam cu toții aceleaşi nevoi, şi nici aceeaşi voință de a rezista.

Kmandar avea să fie cel care va provoca râsul, hohotul care se revarsă şi care îți face bine. Acel Kmandar pe care nu îl văzuserăm niciodată era foarte prezent în tenebrele noastre. Gardienii aveau grijă să ne transmită cererile şi ordinele lui. Într-o zi, M'Fadel izbucni blestemând şi ocărând animalele şi în special câinii.

— Fie ca blestemul lui Dumnezeu să cadă asupra religiei câinilor şi religiei celor care-i iubesc, îi adoptă şi-i lasă să doarmă în propriul pat. Fie ca Dumnezeu să ne scape de rasa câinească şi de descendenții ei, să-i

arunce într-un cazan uriaş ca să nu se mai înmulţească şi să nu ne mai dea bătăi de cap în gaura asta îndepărtată din mult iubita noastră patrie! Hai, mergi, o să ai aceeaşi soartă precum cei care au atentat la viaţa lui Sidna! Haide, nenorocitule, o să crăpi, o să turbezi şi pe urmă o să te arunc chiar eu în cazanul cu apă clocotită. Deocamdată ascult de Kmandar: o să te-nchid la fel ca pe ceilalţi. O să stai închis şi n-o să mănânci decât o fiertură o dată pe zi.

Eram uluiţi. Un câine condamnat la cinci ani de închisoare! Adică pe veci! Muşcase un general venit în inspecţie în cazarma din apropierea temniţei.

Auzind aşa ceva, am început din nou să râdem.

Viaţa noastră avu astfel parte de puţină agitaţie. Unii erau jigniţi să fie închişi alături de un câine. Alţii vedeau partea bună a poveştii. Am decis să-i dăm un nume. Dar nu am reuşit să ne punem de acord:

— Eu îi zic Kmandar!

— Nu, sunt sigur că acest câine e mai uman decât Kmandar.

— Atunci o să-i spunem Tony!

— De ce Tony, care e un prenume de om?

— Aşa, fiindcă sună italieneşte, pare mai evoluat... Şi, în plus, pentru că rimează cu Boby.

— Nu, o să-i zicem Kelb, pur şi simplu. Kelb sau Kleb, cum spun francezii.

— De ce nu Kif-Kif?

— Vrei să spui că e la fel ca noi?

— Da şi nu. Tot aia e!

— Să rămână Kif-Kif. Supunem la vot?

— OK. Să votăm.

Astfel, câinele a fost numit Kif-Kif şi a devenit un membru important al grupului nostru.

Ne-am obişnuit cu prezența lui. Nu protesta. Îl auzeam uneori învârtindu-se în cerc în celula lui, lovind uşa cu coada. Foamea şi setea l-au înrăit. Nu lătra, scotea numai nişte schelălăieli de parcă era rănit. Evident, îşi făcea nevoile pe unde apuca. Excrementele se adunau, iar putoarea lor ne invada. Trebuia făcut ceva, trebuia trimis de aici, dus într-o pădure şi legat sau băgat într-o altă închisoare. M'Fadel era de aceeaşi părere, dar nu putea să-i vorbească despre asta lui Kmandar.

După o lună, Kif-Kif a înnebunit, probabil că turbase. Urletele lui deveneau din ce în ce mai insuportabile. Gardienii nu mai îndrăzneau să deschidă uşa de la celula lui ca să-i dea să mănânce. A murit de foame şi de epuizare. Hoitul lui puțea. Nu ne mai lăsa inima să glumim.

Ca să reziști, trebuie să gândeşti. Fără conştiință, fără gândire nu poți opune rezistență. Către sfârşit, nu ne mai venea să râdem de cruzimea lui Kmandar. L-au luat pe Kif-Kif cu o roabă. Eram uşurați. Celula lui trebuia curățată şi dezinfectată. Gardienii au aşteptat o săptămână înainte să o facă. Erau jenați, pare-se, căci M'Fadel ne-a spus, între două horcăieli:

— Ordin de la Kmandar!

După acest episod mai degrabă grotesc decât comic, am reînceput să mă rog şi să meditez în liniştea nopții.

Îl invocam pe Dumnezeu prin nenumăratele-I nume. Părăseam uşor celula şi nu mai simţeam pământul sub mine. Mă îndepărtam de tot până când nu se mai vedea decât învelişul translucid al trupului. Eram gol. Nimic de ascuns. Nimic de dezvăluit. Din mijlocul tenebrelor, adevărul mi s-a revelat în lumina lui orbitoare. Eram un nimic. Un bob de grâu sub o piatră de moară imensă ce se mişca lent, măcinându-ne unul după altul. Mă gândeam din nou la sura luminii şi m-am auzit recitând versetul: „Vezi cât e de puternic întunericul acestei lumini. Întinde-ţi mâna, nici nu o vei putea vedea lămurit."

Am meditat şi am înţeles că vălurile cădeau unul câte unul făcând întunericul mai puţin opac, până când puteam zări o minusculă rază de soare. Poate că o inventam sau mi-o imaginam. Mă convingeam că o văd. Tăcerea era un drum, o cale pe care puteam ajunge din nou la mine însumi. *Eram* tăcerea. Respiraţia mea, bătăile inimii deveniseră tăcere. Goliciunea mea interioară era secretul meu. Nu aveam nevoie nici să o dezvălui, nici să o celebrez în singurătatea mea mirosind a mucegai şi urină. După câteva clipe de mare luciditate, cădeam din nou sub piatra de moară care măcina cu încetinitorul.

Era un aghiotant, un simplu aghiotant, dar rămânea subofițerul cel mai influent din Ahermemou. Masiv, puternic, cu o privire scrutătoare, fusese în Indochina și era omul de încredere al comandantului A. Se numea Atta. Un berber, un om al câmpiilor, un personaj venit de nicăieri. Era însurat și avea, fără îndoială, copii. Dar nimic nu lăsa să se ghicească situația lui familială. Lăsa impresia că nu are nici familie, nici prieteni. Afișa o disciplină și o rigoare de metal. Era temut și respectat. Vorbea foarte puțin și avea una dintre vocile cele mai puternice din lagăr. Cu craniul lui ras, semăna cu inspectorul Kojak. Știam că era mai important decât toți ofițerii din școală, că el și comandantul făcuseră un pact, o învoială secretă, ceva care ne scăpa, dar nici nu încercam să înțelegem.

El ne-a condus până la palat. Comandantul ne-o luase înainte. Nu-l mai vedeam. Atta ținea legătura cu el prin radio. După masacrul de la Skhirate, dispăruse. Cei mai mulți dintre ofițeri fuseseră împușcați. El fugise. Cineva îl văzuse alergând prin palat.

Când am ieșit din gaură, am aflat ce anume se întâmplase. Atta se făcuse efectiv pierdut într-una dintre

încăperile palatului. Însă ca să-l caute nu pe rege, ci pe doi dintre tovarăşii noştri, doi cadeţi care avuseseră iniţiativa de a merge dincolo de piscine. I-a găsit într-o cameră, probabil unul dintre dormitoarele regale, când erau pe cale de a tortura o femeie trântită la pământ; unul dintre ei îi ţinea picioarele îndepărtate, în timp ce celălalt încerca să introducă ţeava puştii în sexul femeii. Cu ochii roşii de furie, cadetul care încerca să o violeze cu arma lui urla:

— Unde-şi băga el coada, o să-mi bag eu puşca!

Atta a venit prin spatele lor şi a strigat „Balkoum!" (Drepţi!). Cei doi au luat automat poziţie de drepţi. Le-a ordonat să părăsească palatul şi i-a cerut iertare femeii care era pe jumătate leşinată. Apoi a ieşit prin bucătăriile care dădeau spre plajă.

Cei doi cadeţi au fost arestaţi la intrarea pe terenul de golf; cât despre Atta, acesta nu a fost prins decât peste mai multe zile.

El făcea parte din grupul nostru. Timp de mai multe luni nu a scos nici un cuvânt. Atitudinea lui nu lăsa loc pentru interpretări: „Am pierdut, acum plătesc".

Într-o zi, gardienii au venit să-l ia. El i-a urmat. Înainte să iasă din gaură, ne-a spus în franceză:

— La revedere.

— La revedere, i-am răspuns şi noi în cor.

Credeam că îi venise ceasul. Fie o execuţie sumară, fie şedinţe interminabile de tortură. Nu puteam ghici. În schimb, ne gândeam că ne vor omorî unul câte unul şi că el fusese primul pe listă. Am aflat mai târziu de la unul dintre martori că povestea lui fusese mult mai complicată. L-au legat la ochi şi l-au dus într-o casă unde

i s-a ordonat să se spele, să se radă şi să-şi îmbrace hainele curate pe care i le aduseseră. Seara, a primit o cină adevărată. Nu a mâncat decât pâine. Ştia că după mai multe luni petrecute înghiţind numai zeamă, nu trebuia să mănânce prea mult. I-au dat un pat, dar a preferat să doarmă pe jos. A doua zi a cerut să-şi facă rugăciunea, s-a îmbrăcat şi a spus: „Sunt gata să merg la Domnul."

Fără comentarii. Alţi soldaţi l-au luat în primire. Erau conduşi de un căpitan tânăr. L-au adus înapoi la Skhirate, cu mâinile încătuşate la spate şi capul acoperit cu un sac de iută negru. Îl înconjurau ca şi cum s-ar fi temut pentru viaţa lui. El mergea fără să pună întrebări, cu capul sus. Avea oarecare îndoieli, dar nu spunea nimic.

L-au preluat apoi alte gărzi. Au traversat palatul până în încăperea unde o salvase pe femeia aceea de la viol. Nimic nu se schimbase. Acelaşi decor, acelaşi covor, aceeaşi canapea de piele neagră. A rămas în picioare toată ziua. I-au scos sacul negru de pe cap şi l-au legat la ochi. Noaptea i-au dat să mănânce. El le-a cerut gărzilor să-i pună cătuşele în faţă. După ce l-au consultat pe căpitan în această privinţă, i-au îndeplinit cererea. Era doar ca să poată duce mâncarea la gură. Nu a luat decât pâine şi apă. S-a lungit pe covor, în timp ce gărzile îl vegheau. Între timp, le-a făcut semn să-i lege din nou mâinile la spate. Alte consultări. S-a aprobat.

Nu a dormit de-adevăratelea. Spre ora două dimineaţa, căpitanul a venit după el. Gărzile înarmate nu se dezlipeau de el. Au ieşit din încăperea respectivă. Au primit un alt ordin. S-au întors. Când a intrat, căpitanul i-a scos legătura de pe ochi şi cătuşele şi s-a trezit în faţa regelui. L-a salutat luând poziţie de drepţi. 10 metri îl

despărțeau de rege. Fiindcă acesta nu i-a spus „Pe loc repaos!", a rămas în poziția de drepți. A stat așa fără să se mişte.

— Ştii de ce te-am adus aici?

— Nu, Maiestate.

— Îți aminteşti ce s-a întâmplat în această încăpere?

S-a prefăcut că se gândeşte.

— Da, Maiestate.

— Vreau să ştiu cine erau cei doi derbedei pe care i-ai găsit aici.

Atta nu s-a mişcat. Liniște. Căpitanul a intervenit:

— Răspunde-i Maiestății Sale.

Liniște.

— Dacă îmi dai numele celor doi indivizi, în seara asta vei fi acasă, cu copiii tăi. Îmi dau cuvântul.

— Îmi pare rău, Maiestate. Nu ştiu.

— Eşti sigur?

— Da, Maiestate.

— Deci nu vrei să-ți salvezi viața. Asta e.

Regele a dispărut, urmat de garda sa personală.

Soldații l-au înconjurat pe Atta. Căpitanul i-a acoperit ochii. I-a strâns legătura foarte tare. Se vedea că era furios. I-a pus din nou sacul de iută pe cap şi l-a legat la mâini. Atta nu s-a mişcat. A rămas drept, gata să fie executat sau dus înapoi la închisoare.

Căpitanul i-a şoptit:

— De ce-i protejezi pe criminalii ăia?

Nu a răspuns.

A fost luat în miez de noapte. Se spune că a fost omorât în timp ce încerca să fugă. Ceea ce se ştie încă şi azi e că nu s-a mai întors la Tazmamart şi că este mort.

Dacă Gharbi avea misiunea de a recita cu voce tare Coranul în diverse situații, dacă Karim era desemnat să fie gardian al timpului nostru – îl numeam calendarul sau ceasornicul nostru vorbitor –, dacă Wakrine era specialistul în scorpioni, eu eram povestitorul. M-au desemnat în unanimitate să fiu cel care spune poveşti, poate pentru că unii dintre ei ştiau că tata era un povestaş de basme şi ghicitori, sau poate numai pentru că mă auziseră recitând poeme de Ahmed Chawqui, cel despre care se spunea că e „prințul poeților". Ştiam pe dinafară *Florile răului* şi *Micul Prinț*. Dar ei voiau să audă *O mie şi una de nopți*. Eu nu o citisem. Ştiam din ea câteva episoade, dintre cele atribuite lui Jha, care mai e numit şi Goha.

În zadar mă străduiam să le explic că nu mi-era cunoscută acea carte, ei nu mă credeau şi-mi cereau cu insistență să le spun poveşti din ea. Abdelkader, numărul 2, un om timid, rezervat, mic de statură şi care vorbea mereu cu voce stinsă, mi-a spus:

— Spune-mi o poveste sau mor.

— Dar, Kader, nu una dintre poveştile spuse de mine îți va da energie pentru a trăi şi pentru a suporta lucrurile la care suntem supuşi.

— Tocmai. Eu am nevoie de asta. Visez că aud nişte cuvinte, că le fac să-mi intre în cap, că le îmbrac în imagini, că le fac să se învârtă ca într-un manej, că le păstrez la cald şi că revăd filmul când mi-e rău, când mi-e teamă că mă va cuprinde nebunia. Haide, nu fi zgârcit, povesteşte, spune, inventează dacă vrei, dar dă-ne un pic din imaginaţia ta.

Am regretat enorm că nu citisem *O mie şi una de nopţi*. Aşa a fost să fie. Ne spunem: avem timp, punem anumite cărţi deoparte şi uităm să le mai citim. Tatăl meu avea o bibliotecă imensă. O bună parte din ea era rezervată manuscriselor arabe, pe care le colecţiona, iar cealaltă parte era ocupată de opere în franceză şi engleză. Chiar dacă nu citea toate cărţile, îi făcea mare plăcere să le cumpere şi să le aranjeze pe rafturi. Le ducea la legat şi le aranja după temă. Mama protesta, fiindcă ei nu-i ajungeau banii să ne cumpere manuale şcolare, în timp ce tata mergea să scotocească pe la anticari, în căutare de manuscrise vechi pe care adesea le plătea scump. Dar faptul că fuseserăm crescuţi înconjuraţi de cărţi nu a fost un aspect neglijabil în educaţia noastră. Toţi fraţii şi surorile mele iubesc cărţile şi lectura.

După prânz – mai precis după zeama primită în mijlocul zilei –, se lăsa o linişte totală. Simţeam că toată lumea aştepta. Începeam fără să ştiu nici ce voi povesti, nici cum se va termina povestea.

— Era odată un om bogat, atât de bogat că nu cunoştea întinderea averii lui. Dar era zgârcit, foarte zgârcit. Luase de nevastă mai multe femei, dar nici una nu reuşise să-i dăruiască un copil.

O voce strigă la mine din cealaltă parte a clădirii:

— Hei, descrie-ne femeile. Vreau să știu dacă erau brunete sau blonde, masive sau subțiri, vicioase sau virtuoase.

— Ele sunt cum îți plac ție, frumoase și senzuale, docile și viclene, vicioase și amorale, inteligente și naive, bune de mirosit și de mângâiat, crude când le abandonezi, misterioase întotdeauna. Iată, dragul meu, că femeile acelui bărbat foarte bogat aveau toate calitățile, dar erau, în același timp, de temut. Una era brunetă și voluptuoasă. Părul îi era atât de lung încât o acoperea până la genunchi. Avea niște sâni mari, prea mari pentru mâinile tale micuțe. Când se așeza pe spate, se revărsau. Avea ochii negri ca niște cireșe coapte. Privirea ei putea fi teribilă. Se spunea că privirea ei făcea păsările să cadă din zbor. Cealaltă era roșcată și subțirică. Pistruii o făceau și mai atrăgătoare. Pieptul nu-l avea nici prea mare, nici prea mic. Îi plăcea să se dea cu ulei pe corp și apoi să-și maseze stăpânul călărindu-l. Ochii ei își schimbau culoarea în funcție de anotimp și de lumină. Erau când verde-mov, când șaten deschis. Pot să continui? Deci, spuneam că omul nostru avea o problemă. Era steril. A consultat medici din lumea întreagă, dar în zadar. Toți îi puneau același diagnostic: sterilitate.

Cu timpul, în ciuda aurului și a banilor pe care îi deținea, devenise din ce în ce mai nervos. Obsesia lui de a avea un moștenitor îl făcuse nebun și suspicios. Era convins că una dintre primele lui neveste îi făcuse farmece...

Kader mă întrerupse şi mă rugă să descriu cu precizie palatul celui bogat. Era simplu. Acumulam detalii şi inventam o lume extraordinară.

— Ştii şi tu că un palat e un loc în care, înainte de toate, te simţi bine, unde sufletul şi trupul îţi sunt într-un acord armonios, unde adevărata bogăţie o reprezintă pacea şi serenitatea. Restul e doar un decor, un spaţiu aranjat după ideea pe care o ai despre bunăstare. Evident, gradul de confort este apreciabil, dar fii sigur de un lucru: confortul adevărat este acela al păcii interioare. Nici covoarele persane sau cele din China, nici lustrele de cristal de Boemia şi nici marmura din Italia nu aduc frumuseţea şi bucuria. Să spunem, de dragul tău, că bogătaşul nostru ceruse să i se construiască un palat în care să-şi poată etala averea. Dar, în ciuda mătasei şi a cristalelor, în ciuda grădinilor şi fântânilor, în ciuda sclavilor care-l serveau, el nu era fericit. Vezi tu, avea totul, totul în afara unui lucru de care se bucură miliarde de bărbaţi: posibilitatea de a lăsa o femeie însărcinată.

Am reluat apoi firul poveştii care se termina după trei zile cu această morală:

— Avarul este cel care economiseşte tot: banii, timpul, sentimentele, emoţiile. E cel care nu dăruieşte. Care nu dăruieşte nimic. Ca atare, nu-i poate dărui nevestei lui sămânţa purtătoare de viaţă.

Odată devenit povestitor, alternam basmul cu poezia. Într-o zi, am imaginat o poveste de necrezut, exagerând efectele evenimentelor, cu scopul de a nu-i arunca

pe ascultătorii mei înapoi în viața pe care o lăsaseră în urmă. Mi se părea esențial să nu dau repere istorice sau geografice. Povestea se petrecea, cel mai adesea, într-un timp incert al unui Orient mitic, cât mai haotic şi mai îndepărtat posibil.

A doua zi am recitat nişte poeme. Şi eu aveam o memorie excelentă. Nu atingeam performanța tatălui meu, dar eram ca sora mea mai mică cu care făceam concursuri de recitat poezie, atât în franceză, cât şi în engleză. Recitând primele pagini din *Poezie neîntreruptă* de Paul Éluard, mă încurcam la această strofă, împiedicându-mă la câteva cuvinte:

Astăzi lumină unică
Astăzi (...viața ...ba nu) copilăria-ntreagă
Preschimbă în lumină viața
Fără trecut şi fără viitor
Astăzi visul nocturn
În ziua aşteptată totul se (...dezleagă ... nu) arată
Astăzi sunt totdeauna

Le reluam din nou şi din nou, ca şi când referința aceea la lumina de care eram privați mă bloca. Rosteam răspicat fiecare vers ca un profesor bătrân devenit maniac, pe cale de a-şi pierde memoria. „Fără trecut şi fără viitor" repetau ceilalți după mine, iar unii o spuneau în arabă: *bila mâdi bila ghad*. Aveam de ce să intrăm în transă, posedați cum eram de acele cuvinte pe care ni le însuşiserăm, convinşi că fuseseră scrise pentru noi. M-am întors şi am reluat poemul începând cu:

Nimic nu poate să zdruncine ordinea luminii
În care nu sunt decât eu însumi
Şi ceea ce iubesc...

O voce a urlat:

— E fals! Ei au îndrăznit să zdruncine şi să distrugă ordinea luminii! La noi nu se respectă nici lumina, nici ziua, nici noaptea, nici copilul, nici femeia, nici sărmana mea mamă care cu siguranţă a murit aşteptând întoarcerea fiului dispărut... Nu, lumina a fost zdrobită!

Pentru a pune capăt acestei agitaţii, Gharbi a rostit apelul la rugăciune. Liniştea s-a lăsat din nou asupra gropii.

Astfel, cred că eu şi paznicul timpului, bravul Karim, eram cei mai ocupaţi ocnaşi. Îmi petreceam timpul gândindu-mă la poveşti. Degeaba încercam să-mi amintesc istoriile pe care mi le povesteau când eram puşti, trebuia să le dezvolt, să inventez, să fac digresiuni, să mă opresc un moment şi să pun întrebări. Muncă dificilă, ocupaţie pasionantă.

După poveşti şi poezie, am trecut la cinema. Povesteam filme pe care le văzusem la Marrakech pe vremea când mergeam la film o dată pe zi. Făcusem o pasiunea pentru această artă. Ba chiar visam să devin regizor de filme. Aveam preferinţele mele, favoriţii mei. Preferam cinematograful american din anii '40–'50. Mi se părea că alb-negrul dădea poveştilor o forţă şi o dramatizare care ne îndepărtau de platitudinea realului.

— Prieteni, vă rog să-mi acordaţi atenţia voastră şi să faceţi linişte totală, pentru că vă voi purta în America anilor '50. Imaginea este în alb-negru. Filmul se cheamă

Un tramvai numit dorință, este tramvaiul în care o tânără, Blanche Du Bois, se urcă la sosirea ei în New Orleans pentru a merge să o vadă pe sora sa, Stella, căsătorită cu Marlon Brando, care joacă rolul lui Stanley, un muncitor de origine poloneză. După cum știți, America e alcătuită din imigranți veniți din întreaga lume.

Cum e Stella? E o tânără sănătoasă și fericită. Ea și soțul ei duc o viață modestă într-un cartier sărac din New Orleans. Cât despre Blanche, ea nu se simte prea bine în pielea ei. Trebuie spus că soțul ei se sinucisese cu câtva timp înainte.

— De ce? a strigat cineva.

— Ascultă, nu asta e important, ci faptul că această femeie vine să stea la sora ei și că va tulbura apele tocmai pentru că este dezechilibrată de pierderea brutală a soțului ei.

— Dar Marlon Brando cum e?

— E tânăr și frumos. E îmbrăcat într-un tricou negru. De obicei e prost dispus, mai ales după sosirea cumnatei sale. Aș vrea să vă semnalez un mic amănunt: după ce a luat tramvaiul numit Dorință, Blanche se va urca în altul care se numește Cimitir și va coborî la stația Champs-Élysées.

— Brando o s-o cucerească pe cumnata lui?

— Nu. Blanche este fragilă. Are probleme psihologice. Pretinde că are probleme financiare care o obligă să vândă casa familiei, dar minte. Spune un lucru, apoi opusul lui.

— Vrei să spui că, pentru ea, cuvântul e-o ușă prin care intră și iese cum are chef?

— Aşa-i. Nu e stăpână pe ceea ce spune. Stanley descoperă în valiza ei bijuterii şi bani. Pentru o învăţătoare, e mult. Aşa că cere cuiva să facă o anchetă privind viaţa lui Blanche dinainte de venirea la ei.

— Trebuie să fie o curvă!

— Nu vă grăbiţi. Pentru moment, închipuiţi-vă o masă la care Stanley şi prietenii lui, printre care şi Mitch, joacă cărţi. Fumează, beau bere, râd, glumesc. Apare Blanche, frumoasă, îmbrăcată în alb. Mitch întoarce capul. Uită de partida de poker. Camera îi urmăreşte privirea. Blanche mai trece de câteva ori. E dragoste la prima vedere. Camera revine asupra lui Marlon Brando. Figura lui exprimă nemulţumire. Muzica subliniază asta. Partida de cărţi se termină. Bărbaţii se ridică, dar Stanley e furios. S-a îmbătat şi a devenit agresiv. Tricoul îi e leoarcă de sudoare. Gros-plan pe spatele lat al lui Marlon Brando care se îndreaptă spre Blanche. Nevasta lui intervine. O loveşte, apoi se ia de Mitch. Cele două femei se refugiază la o prietenă. Acolo vom avea o frumoasă scenă de cinema: Brando stă în stradă, cu hainele zdrenţuite, strigând numele soţiei sale. Stella vine. El i se aruncă la picioare, le înlănţuie şi plânge în hohote cu nasul în fusta ei.

— Salim, nu e adevărat; un bărbat, un bărbat adevărat nu se aruncă la picioarele femeii lui! Inventezi!

— Nu, nu inventez nimic. E un scenariu după o piesă de Tennessee Williams.

— Nu ştiu cine e ăsta! Dar la noi, o femeie care fuge de acasă nu mai are dreptul să se întoarcă şi cu atât mai puţin bărbatul nu i se aruncă la picioare!

— Bine, asta se petrece în America. OK? Pot continua? Stella – am uitat să menționez – este însărcinată. E normal ca un soț să se poarte frumos cu soția lui, mai ales după ce a fost violent.

— Și ancheta despre Blanche? E o curvă, nu-i așa?

— Din anchetă aflăm că soțul ei a murit de tânăr și că ea a avut câteva aventuri pasagere. Poate că e o prostituată ocazională, în tot cazul, e vorba o femeie bolnavă. O mitomană.

— O ce?

— Una care minte tot timpul și care chiar crede ce spune.

— Ca Achar, care crede c-a omorât cinșpe chinezi în Indochina!

— N-are a face. În plus, locuitorii Indochinei sunt vietnamezi. Bun, să ne întoarcem la New Orleans. Stanley îi spune adevărul prietenului său, Mitch. Stella merge la spital ca să nască. Stanley și Blanche se trezesc singuri, față în față. O scenă foarte frumoasă. Brando îi aruncă totul în față sărmanei Blanche. Se insultă reciproc. Tensiunea crește. Brando sare pe ea și o violează. Blanche înnebunește. Urlă, vorbește aiurea. Un medic și o infirmieră vin să o ia. Stella naște. Plânge. Îi spune lui Stanley că nu o va mai atinge vreodată. Se refugiază la o vecină cu nou-născutul. Stanley îi urlă numele. Din camera ei, ea-l aude la infinit. Blanche a fost internată. Mitch e deziluzionat, iar tramvaiul continuă să transporte suflete rănite prin oraș.

— Asta-i tot?

— Da, asta e tot.

— Dar de ce își violează Brando cumnata?

— Pentru că-l atrăgea și îl exaspera. Violul este expresia unui dezechilibru...

Cu timpul și odată cu deteriorarea lentă dar sigură a capacităților mele fizice și mentale, nu mai reușeam să-mi țin auditoriul cu răsuflarea tăiată. Mă dureau oasele și coloana vertebrală din cauză că dormeam încovrigat. Durerea, peste care reușeam să trec după un lung efort de concentrare și detașare, revenea în prim-plan îndată ce mă adresam celorlalți. Se producea o întrerupere în procesul acela care-mi permitea să fiu în altă parte. Astfel că am devenit un povestitor care face greșeli. Nu mai eram capabil să-mi intru în rol. Trebuia să-mi revin, să mă izolez cumva, chiar dacă eram deja cu toții într-o izolare absolută, lăsați pradă tuturor bolilor și deznădejdii. În fiecare zi, Abdelkader îmi cerea alte și alte povești. Mă implora:

— Salim, prietene, omul nostru de litere, tu cu imaginația ta fantastică, dă-mi să beau. Pentru mine, fiecare propoziție e un pahar de apă curată, de apă de izvor. Pot să nu mănânc zeama lor, să-mi împart apa cu tine, dar, te rog, spune-mi o poveste, o poveste lungă și nebunească. Am nevoie de asta. E ceva vital. Este speranța mea, oxigenul meu, libertatea mea. Salim, tu care ai citit toate cărțile, tu care ții minte toate versurile, punctele și virgulele, tu care recreezi lumea aceea unde totul este posibil, nu mă lăsa să cad, nu mă uita. Boala mea nu se poate vindeca decât cu imagini și cuvinte. Mulțumită ție, pentru câteva momente am fost Marlon Brando. Am

umblat în mintea mea așa cum umblă el în filme. Le privesc pe femeile din mintea mea așa cum le privește el pe cele din viața reală. Mi-ai făcut un cadou. De când ți-ai terminat povestirea, nu mai sunt Marlon Brando. Îmi plac la nebunie metaforele tale, îți ador ironia, tu mă faci să călătoresc și să uit că trupul meu e rănit de moarte. Zbor, merg, văd stele și nu mai simt durerea măcinându-mi șalele, săpându-mă din interior. Uit cine sunt și unde mă aflu. Probabil crezi că exagerez, că am spus toate astea ca să fac pe intelectualul. Nivelul meu de educație e foarte modest. Și mie mi-ar fi plăcut să fiu artist, dar mi-au lipsit mijloacele. După ce ne povestești *O mie și una de nopți*, supraviețuirea aici e mai suportabilă decât înainte. Niciodată n-aș fi crezut că-mi poate plăcea așa de mult să ascult povești. Când eram la Ahermemou te observam și vedeam că după fiecare permisie te întorceai cu cărți. Eu mă întorceam cu prăjituri făcute de mama mea și cu jocuri de cărți. Te invidiam. Îți mai amintești că într-o zi te-am rugat să-mi împrumuți o carte? Mi-ai dat un volum de poeme pe care am încercat să le înțeleg, dar am renunțat. Altădată, mi-ai dat un roman polițist. Îmi plăcuse mult, dar acțiunea se petrecea în America. Mi-aș fi dorit o poveste care să se petreacă la noi, în satul meu, în Rachidia. Îți spun toate astea ca să înțelegi că trebuie neapărat să ne mai duci în călătorii cu poveștile tale. Și nu ca să treacă timpul, ci ca să nu crăpăm, da, am sentimentul că dacă nu mai aud poveștile tale, voi muri. Știu că ești slăbit, că vocea ți-e răgușită de la frig, că ți-a mai căzut un dinte săptămâna asta, dar te implor, reapucă-te de treabă.

Am fost atât de mişcat de această cerere, încât am promis că după zeama de seară îi voi spune povestea a două frumoase gemene care se căsătoresc cu doi fraţi pitici. Din nefericire, m-a cuprins o febră puternică şi am adormit aşezat în colţul meu, cu capul lipit de peretele rece. Nu mai puteam să vorbesc, nici să mă ridic, mă aflam într-un stadiu de semiconştienţă, auzind sunete, dar neînţelegând nimic din ce se întâmpla în jurul meu. Pe parcursul câtorva zile am fost surprins să văd că-mi pierd reperele. Nu mai ştiam unde eram şi ce făceam în gaura aceea. Deliram, febra creştea, apoi, într-o dimineaţă, după o săptămână de absenţă, m-am sculat epuizat. Eram ameţit şi primul nume pe care l-am pronunţat a fost cel al lui Abdelkader. Lhoucine mi-a spus că veniseră după el cu o zi înainte. Îl puseseră într-un sac de plastic, apoi târâseră corpul până la uşă. Când au ajuns afară, Ustad şi-a început lectura din Coran. Se lăsase să moară, fusese o sinucidere, căci vomitase sânge. Probabil că înghiţise ceva tăios. Nu voi afla niciodată. Mi-am spus că oricum ar fi murit şi dacă aş fi avut puterea să-i spun poveşti. Se agăţa de cuvinte, erau pentru el ultima speranţă. Spunea mereu că-mi era prieten şi că aştepta să ieşim într-o zi de acolo ca să ne trăim prietenia în libertate. Era genul care împărţea şi dăruia totul. Într-o zi mi-a spus: „Cu tine voi împărţi tot ce mi-a dat Dumnezeu, totul, inclusiv linţoliul meu." Mai mult ca sigur a fost îngropat fără linţoliu şi fără ca cineva să se îngrijească de trupul lui, aruncat pur şi simplu în pământ şi acoperit cu var nestins. Unul dintre gardieni mi-a confirmat asta mai târziu.

Ceva puternic şi de nezdruncinat pusese stăpânire pe mine. Nu mai cunoscusem această stare înainte. Ştiam că mama nu revenea niciodată asupra unei decizii. După ce l-a dat pe tata afară din casă, aruncându-i lucrurile în stradă, el i-a trimis mereu mesaje, buchete de flori, mătăsuri, toate fără nici un rezultat. Nu mai avea ce căuta în viaţa ei, în casa ei. Determinarea aceasta era admirabilă. La rândul ei, o moştenise de la bunica, pe care o numeam „Generăleasa", o femeie de caracter, dură cu bărbaţii, tandră cu copiii, lucidă şi fără iluzii despre lume. Mama o dădea adesea drept exemplu.

Mă gândeam la aceste două femei pentru că ştiam că voi scăpa cu viaţă, că nu mă voi lăsa înfrânt. Intuiţia mea era puternică, limpede, fără ambiguităţi. Primele luni, primii ani nu aveam nicio intuiţie. Eram golit de orice speranţă şi de capacitatea de a presimţi ce-mi va aduce viitorul. Moartea lui Abdelkader mă afectase foarte tare, poate pentru că mă gândeam că l-aş fi putut ajuta, aşa cum îmi ceruse, că ar mai fi avut câteva luni. Ştiam că era bolnav. Regretam că boala mă împiedicase să fiu conştient în momentul în care şi-a dat duhul.

Bănuiesc că mă strigase pentru a-i fi alături în ultimele lui clipe. Şi totuşi, poate ştia că eram inconştient şi că mă luptam cu febra! Mi-ar fi plăcut atât de mult să-i spun o ultimă poveste, să-l fac să călătorească pe aripile unei superbe păsări care-l va fi purtat în rai.

O certitudine: oricât de credincioşi şi de cucernici vor fi fost tovarăşii mei morţi din cauza suferinţei şi a amărăciunii, meritau să ajungă în rai. Li se aplica o pedeapsă de o cruzime infinită. Chiar dacă înfăptuiseră ceva greşit, chiar dacă se purtaseră rău, ceea ce îndurau în gaura aceea subterană era de ordinul celei mai cumplite barbarii.

Din momentul în care am început să gândesc astfel, am avut convingerea nestrămutată că nu mă vor înfrânge. Uneori mă simţeam străin printre ceilalţi deţinuţi. Îmi era ruşine. Mă rugam pentru sufletul meu şi al lor. Rămâneam mut şi nemişcat. Respiram adânc şi invocam lumina supremă care se găsea în inima mamei mele, în inimile femeilor şi bărbaţilor de bine, în sufletul profeţilor, al sfinţilor şi al martirilor, în spiritul celor care nu au cedat şi au învins răul numai prin puterea minţii, prin rugăciunea interioară, aceea care nu are un scop, care te trage spre centrul de greutate al propriei conştiinţe.

Această lumină era chiar spiritul care mă ghida. Eram gata să le dau trupul, atâta timp cât nu-mi vor lua şi spiritul, suflul, voinţa. Ajunsesem să mă gândesc la misticii musulmani care se izolează şi renunţă la tot, din infinită iubire faţă de Dumnezeu. Unii dintre aceştia, obişnuiţi cu suferinţa, o îmblânzesc şi fac din ea

un aliat. Ea îi conduce spre Dumnezeu până ce se confundă cu El, până ce își pierd uzul rațiunii. Astfel, intimitatea nefericirii le deschide larg inimile. Mie unuia îmi deschidea din când în când anumite ferestre către cer. Nu atinsesem punctul acela admirabil în care ei își încredințează trupurile bocetelor luminii. Făcând totul pentru a grăbi ora întâlnirii decisive. Pierzându-se apoi în exilul nisipurilor.

Îmi propusesem să rămân conștient și să stăpânesc puținele lucruri care încă erau ale mele. Nu aveam suflet de martir. Nu aveam nici un chef să declar că „sângele meu este pur" și că puteau să mi-l verse. Loveam pământul cu picioarele ca pentru a-i aminti nebuniei amenințătoare că nu îi voi cădea pradă.

Reumatismele îmi îngreunau orice mișcare, asta dacă nu o făceau imposibilă de-a binelea. Stăteam întins în poziția cea mai puțin dureroasă. Frigul urca din ciment. Îmi lua ore întregi până să ajung să nu-l mai simt. Nu-mi mai simțeam pielea. Plecam, călătoream. Gândurile-mi deveneau limpezi, simple, directe. Mă lăsam purtat de ele fără să mă mișc, fără să reacționez. Mă concentram până când deveneam una cu gândurile mele. Când ajungeam în punctul acesta, totul devenea deodată simplu. Astfel mă trezeam noaptea, singur în fața pietrei negre de la Kaaba. Mă apropiam de ea încetișor și o mângâiam. Aveam senzația că fusesem aruncat cu câteva secole în urmă și, în același timp, într-un viitor luminos. Îmi petreceam noaptea la Kaaba, până la răsărit, când era ceasul primei rugăciuni a zilei. Oamenii își făceau abluțiunile, se rugau și nu mă vedeau.

Devenisem transparent. Numai spiritul meu era acolo. Această libertate nu putea fi atinsă prea des. Nu trebuia să abuzez de ea. Trebuia să mă întorc în groapă, la corpul şi la durerile mele.

Vântul care-mi purta spiritul către răsărit rămăsese neclintit. Nimic nu se mai mişca. Nici o frunză nu tremura. Era semnul revenirii. Sfârşitul călătoriei. Urma să trăiesc în aşteptarea unei alte plecări, cu urechea atentă la deschizătura din tavan. Devenisem foarte sensibil la mişcarea aerului, acel aer care ne ţinea în viaţă, care, trecând pe acolo, aducea noutăţile din lume şi o lua din loc încărcat de tăcerile noastre, de descurajarea noastră, de mirosurile de oameni împietriţi în umezeala fetidă a unui mormânt în care trebuia să rămâi în picioare.

Multă vreme am uitat că am un tată. Nu mă gândeam la el, nu se găsea printre imaginile care mă vizitau. Într-o zi, mi s-a arătat în vis: el, a cărui eleganță era legendară, cu mersul său drept şi privirea mândră, se afla în piața Jamaa El Fna, în Marrakech, îmbrăcat într-o *gandoura* murdară şi peticită, neras, cu chipul obosit şi ochii plini de o infinită tristețe. Spunea poveşti lângă un îmblânzitor de şerpi, fără nici un spectator. Oamenii treceau, îl priveau, apoi se duceau mai departe tocmai când el se pregătea să povestească istoria lui Antar Curajosul eliberând-o pe Aba cea Frumoasă, care-şi otrăvise stăpânul. Era demn de milă: un bărbat sfârşit, umilit, înfrânt de destin. Eu eram acolo, îl ascultam, iar el m-a privit şi mi-a spus:

— Ah, tu eşti fiul marelui şeic, Fqih, prietenul poeților şi al regelui. Dar ce cauți pe aici? Nu eşti mort? Tatăl tău te-a îngropat deja. Am mers la înmormântarea ta. Ca să-i fie iertat că are un fiu nedemn, a convocat toată familia, autoritățile şi chiar jurnaliştii, te-a blestemat, apoi te-a-ngropat. Era şi un coşciug în care a depus toate lucrurile tale, cărțile tale şi fotografiile în care apăreai.

A ţinut un discurs, iar eu am fost însărcinat să citesc din Coran lângă presupusele tale rămăşiţe. Deci nu ai murit! Apropie-te, vino lângă mine, nu-ţi fie frică. Ştiu, nu mai am apă să mă spăl, am slăbit, mănânc zeama pe care vânzătorul de cafea de la colţ mi-o dă din când în când. Încerc să spun poveşti, ca să mai treacă timpul, ca să mai câştig câţiva dirhami cu care să-mi iau o djellaba frumoasă, de lână şi de mătase. Am comandat-o deja. Mi-am făcut calculele: dacă aş câştiga zece dirhami pe zi, aş putea să mi-o iau în mai puţin de o sută de zile. O să vezi, de îndată ce o voi avea, voi fi un alt om, voi redeveni omul de litere şi prietenul celor puternici care eram în altă viaţă.

Această viziune în care îmi apăruse tatăl meu şi în care situaţiile erau inversate m-a făcut să zâmbesc. Desigur că atunci când eu îl vedeam în zdrenţe, el era alături de rege, distrându-l. Poate că în acel moment jucau cărţi împreună, iar el făcea comentarii presărate cu glume, insinuări fine şi îndeajuns de obscene încât să provoace râsul regelui.

Nu numai că eram mort pentru el, dar nici nu existasem vreodată. Nu avea cine să-i amintească că unul dintre fiii lui era la ocnă. Mama refuza să-l revadă. Fraţii şi surorile mele erau distruşi de această poveste, iar el locuia la palat, unde era la degetul mic al regelui. Am aflat mai târziu că îi ajutase pe majoritatea copiilor lui să obţină burse de studiu şi posturi în administraţie, totul cu condiţia ca numele meu să nu fie niciodată menţionat în faţa sa. Cu chipul său de om de spirit, cu aerul

unei feudalități molcome şi atât de fireşti, mă vizita din vreme în vreme. Îl vedeam întotdeauna îmbrăcat în alb, maiestuos, ca şi cum ar fi apărut din cu totul altă epocă, din alt secol. Nu-i purtam pică. Nu o făcusem niciodată. Nu a fost nici obiectul admirației mele, cum fusese pentru câțiva dintre frații mei, nici obiectul urii mele. Sigur, nu mi-era indiferent, dar şi eu îl scosesem din viața mea, aşa cum şi el o făcuse în visul meu. De fapt, el dispăruse fără să fi plecat de-adevăratelea. Se căsătorise cu o altă femeie şi ducea o viață dublă. Se întorcea din când în când, întotdeauna la ora la care mama era la serviciu. Lua câteva djellaba frumoase şi dispărea. Mama suferea din cauza aceasta, aşa că i-a închis uşa pentru totdeauna, repudiindu-l. A mers la judecător şi a cerut divorțul. Eu aveam zece ani. Pentru mine, acel bărbat pe care îl văzusem de atât de puține ori nu făcea parte din familie. Mulțumită mamei mele, nu nutream nici un sentiment față de el, nici bun, nici rău. Mama îl vorbea de bine, spunând că el are acum altă familie, că ea nu-i doreşte răul şi că preferă o situație clară şi sănătoasă. Cu siguranță suferea, dar nu lăsa să se vadă nimic în purtarea ei.

Îmi spuneam, în liniştea dinăuntrul gropii:

— Ce ar fi putut să facă? Greşisem, chiar dacă nu plănuisem asta. Nu m-am opus. Am intrat în palat fără să pun întrebări. L-am jignit pe rege şi încrederea pe care o avea în tatăl meu. Am urmat ordinele primite de la superiorii mei. Puteam refuza să-i urmez pe ceilalți. O rafală de mitralieră m-ar fi eliminat, fără îndoială. Aş fi putut trece de partea cealaltă, pentru a apăra monarhia. Nu mi-a trecut prin minte. Poate că spectacolul

masacrului mă paralizase. Eram împietrit, cu ochii ieşiţi din orbite, gura uscată şi capul greu. Soarele îmi bătea direct în faţă. Nu vedeam decât imagini succedându-se cu rapiditate, iar eu eram incapabil să reacţionez. Condamnarea la zece ani de închisoare era una grea, dar mi s-a părut apoi uşoară prin comparaţie cu ceea ce sufeream în ocna morţii lente. Ar fi putut tatăl meu să demisioneze? Nu. Când eşti în serviciul regelui, nu demisionezi. Te supui, asculţi ordinele, spui întotdeauna „Da, Maiestate", te faci mic, nu-l faci niciodată pe rege să se repete, nici măcar dacă nu ai înţeles prea bine ordinul, spui „N'am Sidna" şi încerci să ghiceşti ce a spus. Tatăl meu trăia în acea lume şi era bucuros şi mândru de asta. Mi-a fost relatat mai târziu cazul fiului unei importante personalităţi, care avea titlul de „reprezentant special al Maiestăţii Sale". Fiul acestuia, militant de extremă stânga, a fost condamnat la cincisprezece ani de închisoare pentru atentat la siguranţa Statului. Era epoca paranoiei generale. Erau încarceraţi studenţi pentru simplul delict de opinie. Era totodată epoca în care generalul Oufkir, ministrul de Interne, a decis printr-o circulară citită la radio arabizarea – în doar câteva luni – a studiului filosofiei, în scopul eliminării din programă a unor texte considerate subversive şi care ar fi putut împinge studenţii la manifestaţii. Regele îl convocase pe tatăl respectiv reproşându-i în termeni foarte vii că a neglijat educaţia fiului său. Acel om venerabil, de o mare integritate morală şi politică, a suferit un atac şi a intrat în comă pentru mai mulţi ani.

Tata nu era dispus să intre în comă pentru nimeni. Nu-i stătea în fire să se simtă responsabil pentru

progenitura lui. Așa că la ce bun să-mi pun aceste întrebări? În timp ce el ar fi zis „Nu am nici un fiu" sau, și mai bine, „Acesta nu este fiul meu", eu nu am spus niciodată „Nu am tată" sau „Acesta nu este tatăl meu", cu toate că aveam mult mai multe motive decât el să o gândesc și s-o spun.

Știam că lucrurile nu erau așa simple. Încercam să mă descurc cu ceea ce aveam la dispoziție ca să nu crăp. Îmi amintesc că, pe la începutul șederii noastre la ocnă, prietenul meu Ruchdi m-a întrebat:

— Crezi că tatăl tău, fiind atât de bine plasat, ne-ar putea ajuta să ieșim de-aici?

— Imposibil, i-am spus. Nu este la curent cu ce se întâmplă. Nimeni nu e la curent. Ăsta e chiar principiul închiderii noastre aici. Familia mea știe că sunt în închisoarea de la Kenitra. Vizitele sunt interzise. Și apoi, tatăl meu se vede cu regele doar ca să-l distreze, nu ca să-i facă probleme. Înțelegi? E mai bine să uităm că am un tată, mai ales unul sus-pus.

— Când eram încă niște prizonieri normali, îmi spuse Ruchdi, tata a încercat să intervină pe lângă un ofițer care îi fusese coleg de liceu. Acesta i-a răspuns că trebuie să vorbească mai sus. O formă politicoasă de a-l refuza. Dar, una peste alta, ai dreptate, nimeni nu poate face nimic pentru noi. Trebuie să ne descurcăm singuri. Adică să murim singuri. Noi nu mai existăm. Suntem morți și sunt sigur că am fost șterși din registrul civil. Atunci, de ce să-ți umpli creierul cu speranțe nefondate? Eu vorbesc, vorbesc mult, fiindcă asta îmi dă impresia că exist și chiar că rezist. Dar noi suntem produse ale uitării. Suntem însăși uitarea. Mă gândesc uneori serios că

sunt mort, că ne aflăm în lumea de dincolo, în iad. Ajung să cred asta atât de tare, că plâng. Ţi-o spun ţie şi cui vrea să mai asculte: câteodată plâng în hohote ca un copil. Îţi dai seama? Un copil de familie bună, călit de armată, lasă să-i curgă lacrimi pe obraji. Nu găsesc nimic ruşinos în asta, e unica dovadă pe care o mai am că nu sunt mort. Spune-mi, tu care ai citit aşa mult, crezi că după ce vom ieşi din gaura asta, când ne vom întoarce la viaţă şi după ce vom muri de indigestie sau într-un accident de maşină, crezi că o să ajungem în rai?

— Numai Dumnezeu ştie asta. Nu pot răspunde la întrebarea asta. Dar fă ca mine, roagă-te şi nu te gândi la nici o recompensă. Trebuie să ne rugăm fără să aşteptăm nimic în schimb. Asta e puterea credinţei.

— Explică ce vrei să spui, Salim.

— Eu mă rog la infinit. Mă rog Domnului să mă scoată din lume. Dar, după cum ştii, lumea se reduce la atât de puţine lucruri. Nu mă lupt împotriva lumii, ci împotriva sentimentelor care ne dau târcoale pentru a ne atrage în abisul urii. Nu mă rog *pentru*, ci *cu*. Nu mă rog în speranţa că..., ci împotriva oboselii de a supravieţui. Mă rog împotriva epuizării care ameninţă să ne gâtuiască. Ştii, dragul meu Ruchdi, rugăciunea e gratuitatea absolută.

Mai multe imagini se succedau în mintea mea. Se confundau, se poticneau, cădeau pe jos sau o luau spre orizontul gri. Imagini în alb şi negru. Mintea mea refuza să găzduiască culori. Îl vedeam pe tatăl meu mergând, prosternându-se la tot pasul, aplecat ca şi cum trebuia să ridice ceva preţios de pe jos. În faţa lui,

regele. Cu un mers sigur. Acesta se întorcea din când în când, făcând cu mâna un gest liniştitor. Tatăl meu mergea apăsat, rămânând întotdeauna cu mai bine de-un metru în spatele regelui. Aceasta era, probabil, regula. Spiritul tatălui meu nu avea voie să se odihnească. Trebuia să găsească tot timpul vorbe de duh, jocuri de cuvinte, glume impudice, dar niciodată vulgare. Trebuia mai ales prins momentul potrivit când să le spună. A fi un bufon, un magician, un fin psiholog, un ghicitor, un clarvăzător, o prezență reconfortantă, asta era funcția tatălui meu. Trebuia să anticipeze, să prevină şi să reacționeze repede. Era mai mult decât o meserie, era o vocație.

Să ai spiritul în alertă. Fără oboseală, fără nici o slăbire a atenției, fără îndoieli. Meningele şi memoria lui nu aveau nici un moment de răgaz. Nu-i mai rămânea nici o clipă pentru a se gândi la fiul lui. Ştia oare în ce infern mă exilase stăpânul lui? Şi chiar de ar fi ştiut, ce putea să facă? Nimic.

Era esențial pentru mine să alung aceste imagini. Le măturam cu dosul palmei şi iată-le că reveneau din nou, şi mai precise, şi mai apropiate. Niciodată nu am văzut chipul tatălui meu aşa de aproape. Era impresionant. Avea pe piele semnele unei boli din copilărie. Le ascundea cu fond de ten. Tatăl meu îşi îngrijea fața ca o femeie, ca o cucoană cochetă. Cealaltă imagine, cea a regelui, era fixă, impenetrabilă. Privea un punct fix în depărtare. Poate că în spatele privirii aceleia misterioase era un gând, unul care ne privea pe noi? În fine, îndrăzneam să presupun că se gândea la noi. Mă întrebam

chiar: e oare la curent? Ştie el că noi existăm undeva sub pământ? Sigur că un om care a trecut prin două lovituri de stat nu îi poate uita pe rebeli. Ca să vezi, am zis „rebeli"? Eu, unul, nu eram mai rebel decât oricare alt cetăţean marocan dezgustat de corupţia generalizată şi de indignarea în care era ţinut un popor întreg. Dar eu eram soldat, un subofiţer înarmat care ascultă de ordine. De ce să ne scoată din Kenitra şi să ne arunce în gaura aceea? Ce logică e asta? Ah, mica picătură de apă pe craniul ras! Ah, picătura chinezească în stil marocan brutal care se împotmoleşte în uitare! Ah, ispăşirea printr-o suferinţa lentă şi vătămătoare! Nu există o logică, doar înverşunare, o pedeapsă care se întinde în timp şi pe întregul corp.

Continuam să turui aceste cuvinte în visul acela straniu, când am văzut imaginea regelui apropiindu-se de mine şi l-am auzit spunând: *În picioare! Ştiu, nu poţi să te ridici. Te loveşti cu capul de tavan. Atunci rămâi acolo chircit şi ascultă-mă cu atenţie: nu te mai întreba dacă mă gândesc la voi; am alte lucruri mai bune de făcut decât să mă gândesc la o adunătură de trădători. Tu ai ridicat mâna asupra regelui tău – ştiu că nu ţi-ai folosit arma – şi trebuie să regreţi asta toată viaţa, numai pentru a-nvăţa să te căieşti, în gaura asta, până la Judecata de Apoi. Poate că tatăl tău a uitat să te educe, dar eu nu am uitat. Aşa că nu-mi mai invoca imaginea în groapa asta împuţită. Îţi interzic să te mai gândeşti la mine sau să-mi amesteci imaginea cu alte chipuri!*

Eram uluit. Aceea era chiar vocea lui? Mărturisesc că o uitasem. Dar un rege nu se înjoseşte să se adreseze unui biet subofiţer care nici nu se poate ridica în picioare.

Numărul 6, Majid, îl întreba întruna pe Karim cât este ceasul. S-ar fi spus că are o întâlnire sau că aşteaptă un tren. Repeta după Majid cât e ceasul, apoi adăuga:

— E bine, e excelent, ne apropiem de capăt. Dar asta nu depinde numai de oră, ci şi de zi. Karim, spune-mi, te rog, ce zi e azi?

— Este sâmbătă.

— Scuză-mă, în cazul ăsta, am încurcat zilele. În principiu, dacă vine, va veni într-o vineri, chiar după rugăciunea de la amiază.

— Dar de cine vorbeşti?

— Cum, nu eşti la curent? Tu care cunoşti timpul cu o precizie diabolică?

— Tocmai, faptul că țin socoteala timpului care trece nu-mi permite să mă ocup şi de alte lucruri.

— Moha. Omul care spune întotdeauna adevărul pentru că nu are nimic de pierdut. Va veni să ne elibereze. Nu e o glumă. Nu am înnebunit. Sunt în legătură cu el prin intermediul gândurilor. Stăm de vorbă. Îmi spune adeseori să mă înarmez cu răbdare. Iar eu îi răspund că aceasta nu se mai vinde la piață. Asta îl

face să râdă. Ah, răbdarea! Asta e, cu adevărat, tot ce ne rămâne. Eu unul am pus deoparte destulă, pentru a o-mpărți cu acela care vrea să mi se alăture. Când va veni Moha, va fi invizibil, dar își va face anunțată prezența prin mireasma paradisului. Destupați-vă nasul, nu puteți rata momentul ăsta.

Nimeni nu-l contrazicea pe Majid. Majid era un berber din Agadir. Era scund, uscat și avea ochiul ager. Din cauza țigărilor, și-a pierdut mințile. Fuma două pachete pe zi. La școală se trezea uneori în timpul nopții ca să fumeze. Iarna își scuipa plămânii. Țigara era drogul lui, rațiunea de a exista, pasiunea și scopul său în viață. Nu-i plăceau țigările din armată, „Troupe". Își cheltuia toți banii pe cartușe de țigări americane.

După aproape zece ani de la încarcerare, Majid nu putea uita de țigări. Tusea lui se agravase. Poate că nicotina l-ar fi calmat. Cu timpul, nu mai cerea țigări, dar divaga întruna. Inventase acel personaj providențial care îi ținea tovărășie. Moha avea darul de a traversa spațiul și timpul, de a trece fără a fi văzut. Majid spunea că-l aude. Mă gândeam la început că lucrarea sa era una spirituală, că și el evada din corpul său din cauza suferinței provocate de lipsa nicotinei. În felul acesta, ar fi putut scăpa de durere. Dar foarte repede a trebuit să renunț la iluzii. Bietul Majid nu mai era unul de-al nostru. Își pierduse mințile. Nu mai vorbea despre Moha, ci despre toți cei pe care îi îngropaserăm:

— Cei pe care i-ați îngropat nu sunt morți. Știu sigur. Sunt singurul care știe asta. Vă informez: ei se prefac că

sunt morți. Fiți pregătiți să vă alăturați lor. Ne așteaptă de partea cealaltă a dealului. Sunt cu toții acolo: Larbi, Abdelkader, Mostafa, Driss, Ruchdi, Hamid... Se prefac că sunt morți pentru a-i păcăli pe gardieni. Și așteaptă momentul prielnic pentru a evada. Varul nestins aruncat peste trupurile lor îi încălzește, trezindu-i la viață. Nu numai că evadează, dar profită de asta pentru a-i arunca pe gardieni în morminte. De aceea unii gardieni șchiopătează. Curând va avea loc marea evadare, după care vom fuma toate țigările din lume.

Prietenul său, Karim, încerca să-i bage mințile-n cap. Majid se prefăcea că-l ascultă și chiar că e de acord cu el, iar apoi o lua de la capăt, vorbind din ce în ce mai mult despre morții care nu erau morți și care așteptau afară, pregătindu-ne evadarea. Avea logica lui:

— Ascultă, Karim, știi bine că nu e decât o singură cale de a ieși de aici: cu picioarele înainte. Toți cei care ne-au părăsit au înțeles că trebuie să simuleze că-s morți, pentru a fi repede înmormântați, a ieși apoi din varul nestins și a se adăposti în pădurice din apropiere pentru a se întoarce înarmați, eliberându-ne. Îți jur că-i adevărat. Nu îți vând gogoși. E scris și în Coran, iar Ustad Gharbi îți poate confirma; cei care mor ca victime ale unei nedreptăți sunt vii la Domnul.

Gharbi interveni pentru clarificare:

— E vorba despre martiri. Nu știu dacă noi corespundem definiției pe care Dumnezeu o dă martirilor.

În punctul acela, o discuție pe jumătate religioasă, pe jumătate politică porni între noi. Cine eram? Care

era statutul nostru? Eram nişte soldaţi care trădaseră? Prizonieri politici? Victimele unei nedreptăţi? Fuseserăm pedepsiţi după ce ispăşiserăm a cincea parte din pedeapsă. Fuseserăm răpiţi de la Kenitra şi aruncaţi în gaura aceea. Justiţia, justiţia lor, cea de care se făcuse paradă în faţa presei şi înaintea privirilor noastre uimite, a craniilor noastre rase şi a cămăşilor noastre curate, ne păcălise. Eram nişte soldaţi pe care ofiţerii superiori îi pierduseră. Fuseserăm înarmaţi şi ei ne spuseseră cu câteva minute înainte de a ajunge la Skhirate: „Regele nostru este în pericol, să mergem să-l salvăm. Duşmanii sunt deghizaţi în invitaţi şi în jucători de golf!" Aşadar, ce eram noi, nişte cadeţi manipulaţi sau nişte trădători care consimţiseră? De unde să ştii ce se petrece în capul unui elev, viitor ofiţer, când se trezeşte orbit de o lumină atât de puternică, lăsat singur cu o mitralieră în mână şi căruia i se dă ordinul de a trage?

La un moment dat, am fost atras de gazonul terenului de golf. Era tăiat atât de bine, atât de regulat, de strălucitor, de verde, de un verde subtil, fără cea mai mică imperfecţiune. Înaintam pe acel gazon la fel de confortabil ca un covor frumos, când un bărbat, probabil un străin, mi-a strigat:

— Nu, nu cu bocancii! Sunteţi pe cale să distrugeţi gazonul. Umblaţi în altă parte sau scoateţi-vă bocancii.

În timpul acesta, gloanţele şuierau în toate direcţiile, oameni îmbrăcaţi foarte bine, tunşi foarte bine, cădeau ca muştele. Am părăsit terenul de golf fără să conştientizez cu adevărat gravitatea a ceea ce se întâmpla. Am uitat până şi temerile şi presimţirile pe care le împărtăşeam în tăcere cu Ruchdi.

Din momentul acela, am pierdut orice sens al tragediei care se petrecea. Să-l omorâm pe rege! Dar cui i-ar fi folosit asta? Pentru a-l înlocui cu o juntă militară? Generali, locotenent-colonei care să-şi împartă puterea şi averea țării? Pe măsură ce-a trecut timpul, m-am gândit mult la asta: noroc că am dat greş. Nu, rectific: noroc că ei au dat greş! Ah, ce mai dictatură militară ne pregăteau comandantul A. şi aghiotantul său, Atta! Îi ştiam bine. Sunt îndeajuns de bine situat ca s-o ştiu şi ca să vorbesc despre asta. Dar cine să mă audă din această gaură?

Ca şi cum mi-ar fi citit gândurile, Majid a spus:

— Ai dreptate. Moha e de aceeaşi părere cu tine. La ce te poți aştepta de la nişte militari care cred mai mult în forță decât în dreptate? Dacă suntem aici, în tunelul acesta, e din vina lor. Nu ne-au cerut şi nouă părerea. Oricum, nu are legătură cu milităria să încerci să afli ce gândesc nişte elevi, viitori ofițeri. De aceea trebuie să evadăm. Nu ne mai poate ajuta decât viclenia morților. Cei vii nu pot face nimic pentru noi. Dar şi noi suntem, la rândul nostru, morți. Ne aflăm în iad. E o eroare, o nefericită eroare judiciară. Dovada că nu suntem cu adevărat vii este că cei pe care noi îi considerăm morți se prefac că sunt morți şi ne aşteaptă ca să părăsim împreună țara.

Am decis să nu-l contrazic. La ce bun? Speranța aceasta îl ținea în viață. Spunea că-l aşteaptă pe Moha. Întreba tot timpul cât este ceasul. Sătul, Karim i-a răspuns că ceasornicul s-a oprit. A început să plângă. Trebuia să intervin, să-i spun ceva încurajator, să o iau

înaintea nebuniei lui. M-am dat drept Moha şi i-am vorbit. Nu aveam nici o dificultate să mă exprim în locul acestui personaj pe care Majid îl chemase, în disperarea lui. Eram Moha. Aveam silueta, glasul şi puterea lui de convingere:

— Nerăbdătorule, tu al cărui timp e pârjolit, e înghiţit de această noapte ce nu cunoaşte nici o schimbare, tu, care crezi că morţii sunt nişte actori ce joacă pe o scenă locuită de umbre şi de stafii, tu, a cărui nelinişte creşte în întuneric, află că eu nu sunt decât un murmur, o văpaie ascunsă sub aparenţa limpezimii, un cuvânt care îţi iese din măruntaie, pentru ca apoi să cadă-n abis. Glasul meu e purtat de vânt, chiar dacă vântul de aici e încărcat de nisip şi pârjoleşte potecile. Tu singur vei reuşi să ieşi din tunel. Pentru aceasta, vei avea nevoie de o voinţă feroce, de o forţă a spiritului mai puternică decât visul şi mai luminoasă decât rugăciunea. Eu nu locuiesc în copac, ci sălăşluiesc în gândurile care rănesc, în gândurile care îmi sfâşie pielea, şi totuşi mă ridică deasupra munţilor şi a pădurilor adormite. Mă duc acum. Sunt departe deja. Te las ţie însuţi, cu singurătatea şi cu propria-ţi judecată.

Aceste cuvinte au fost urmate de o lungă tăcere, întreruptă de Karim, care a anunţat ora. Majid nu a mai spus nimic. Peste câteva zile l-am simţit agitat în celula lui. Îl strigam, iar el nu răspundea. După zeama de seară, am auzit zgomotele făcute de un trup care se zbătea.

Majid a fost singurul care a reuşit să se spânzure în temniţă. Îşi înnodase toate hainele făcând o sfoară pe care şi-a trecut-o pe după gât, iar apoi a strâns cu toate

puterile, a legat capătul cămăşii de sasul prin care intra aerul şi s-a culcat pe jos împingând cu picioarele în uşă, ceea ce până la urmă i-a provocat strangularea.

Era gol-goluț. Trupul lui zăcea plin de răni, ca urmele de țigări stinse pe piele. Era uşor şi avea ochii deschişi şi injectați.

Moartea lui nu fusese un joc. Pe chipul acela nu era nici o mască. Din păcate, era clar că nu se prefăcea!

Căzut din cer, ca un mesaj sau ca o greşeală. Un porumbel sau o turturică se strecurase în canalul central şi căzuse în liniştea întunericului nostru dens. Ustad Gharbi nu avu nici o îndoială:

— E-un porumbel. Mă pricep la asta.

Nu încercă nimeni să-l contrazică. Pentru noi era o întâmplare care venea din cer. Nu era nici o înmormântare, nici o criză de durere. Ni se întâmplase ceva ce nimeni n-ar fi putut prevedea.

Porumbelul zbura lovindu-se de ziduri. Ustad îl chemă imitându-i uguitul. Pasărea se îndreptă spre celula lui, dar acolo nu era nici o deschizătură prin care să treacă. Se aciuă într-un colţ; probabil dormea. Când paznicii au deschis prima celulă, dădu buzna acolo. Era acum oaspetele lui Mohammed. Gărzile n-au băgat de seamă nimic. Ca de obicei, erau preocupate să lase zeama şi să plece.

Mohammed era fericit ca un copil. Îi vorbea, ne spunea că-i un semn al destinului, că trebuie să avem grijă de el şi să ni-l facem mesager:

— O să-l înfiem, o să-i punem un nume. O să ne ţină companie şi-o să-l învăţăm să ducă mesajele noastre

lumii de-afară, familiilor noastre, poate chiar militanților pentru drepturile omului...

Ustad îi răspunse:

— O să trebuiască să mi-l dai mie, iar eu o să-l învăț numele lui Dumnezeu. Toți porumbeii îl cunosc pe Allah.

Bourras, numărul 13, de obicei tăcut, se arătă foarte entuziasmat de această prezență:

— O să-i punem numele Hourria: Libertate!

Dându-i porumbelului să mănânce, Mohammed îi spuse:

— Hourria! O, Libertatea noastră, ai venit să ne aduci un mesaj. Sunt sigur că n-ai căzut aici din întâmplare. Cine te-ar fi putut trimite? N-ai la picioare nici inel, nici răvaş. Atunci înseamnă că Dumnezeu te-a mânat spre văgăuna asta.

Vecinul lui, Fellah, numărul 14, era liric:

— O, porumbelul meu, simbol al păcii şi al bucuriei, dacă eşti azi aici, e pentru că lui Dumnezeu i-a fost milă de noi şi s-a pronunțat pentru noi o grațiere regală. Până la urmă, nu noi suntem răspunzători de ce au făcut alții.

Ceasornicul nostru vorbitor interveni categoric:

— Nu e-n obiceiurile palatului să ne anunțe trimițându-ne un porumbel. Dacă o să fim într-o zi grațiați, o să ne dăm seama fiindcă o să mâncăm mai bine şi o să vină să ne vadă un doctor. Dacă o fi să ieşim, o să trebuiască să fim într-o formă bună. Aşa că porumbelul ăsta e o binecuvântare de la Dumnezeu. Ne mai distrage şi nouă atenția.

Mohammed nu fu de aceeaşi părere:

— Doar atât? Nu, e un eveniment. Cineva ni se adresează. Deocamdată, am grijă eu de el. Îmi ține companie.

Proteste ale celorlalți:

— Nu, e al tuturor, spuse Bourras.

— Să ne comportăm democratic: va fi împărțit echitabil. O să stea o zi și o noapte la fiecare dintre noi, zise Fellah.

Așa că Hourria trecea din celulă în celulă când paznicii ne aduceau zeama. Râdeau de noi. Unul dintre ei spuse:

— Să nu-l mâncați de viu. O să aveți crampe.

Altul adăugă:

— Poate că-i o capcană. O fi purtătorul vreunei boli contagioase. O să trebuiască să-i schimbați numele și să-i spuneți El Mouth (Moartea).

Pentru câteva secunde, l-am crezut. Dar logica perversității căreia-i căzuserăm victime nu se potrivea cu ipoteza asta. Mi-am reamintit de episodul cu scorpionii și m-am întrebat încă o dată dacă nu fusese introdus de paznici ca să ne otrăvească. Porumbelul venise de unul singur. Era porumbelul destinului. O lună întreagă ne ținu de urât. Dormea cu noi, mânca din zeama noastră. Ne împărtășea soarta și nu arăta nici un fel de neliniște ori poftă de plecare. Cu toate astea, într-o zi ne-am hotărât să-i redăm libertatea. Primul care a vorbit despre asta a fost Mohammed:

— N-avem nici un motiv să ținem pasărea asta captivă într-o ocnă. Mai bine am lăsat-o să zboare.

— Dar o să ne lipsească.

— E-adevărat, adăugă Karim, ne-am obişnuit cu prezența ei.

Mi-ar fi plăcut să-i prindem de picior un mesaj, un strigăt de ajutor, doar ca să se ştie că nu eram cu toții morți. Dar nu aveam nici hârtie, nici creion, nici sfoară. Apoi, ca prin vis, i-am spus: „Hourria, când îți vei redobândi libertatea, când o să vezi din nou lumina zilei şi-o să zbori către cer, opreşte-te o clipă pe terasa unei case, a mea, casa în care m-am născut, casa în care trăieşte mama mea. Se află la Marrakesh, în Medina. O s-o recunoşti: e singura terasă văruită în albastru, pe când toate celelalte sunt roşii. Poarta e mereu deschisă. Cobori şi intri în curte. În mijloc sunt un lămâi şi-un izvor. Mamei îi place mult să se odihnească acolo. O să te duci către ea şi-o să i te aşezi pe umăr. Sunt sigur că o să priceapă că vii din partea mea. E de-ajuns să te uiți la ea şi ea o să citească mesajul în ochii tăi: Draga mea mamă, sunt viu, te iubesc, nu-ți face griji pentru mine. Mulțumită lui Dumnezeu, grație credinței mele, o să ies de-aici. Mă gândesc adesea la tine. Îmi pare rău că te-am rănit comportându-mă aşa cum ştii. Ai grijă de tine, asta-i important. Zi-i frățiorului meu că mă gândesc mult la el, spune-i lui Mahi că am învățat să joc cărți şi că, la ieşire, o să-i pot arăta că sunt un as. Spune-le surorilor mele că mă gândesc la ele. Pe foarte curând. Domnul să te aibă în pază pentru noi toți, coroană deasupra capetelor noastre, aură de grație şi de lumină."

Fiecare voia să facă la fel, să-l încarce cu mesaje, să fie el martorul deznădejdii noastre. Îl țineam cu grijă pe genunchi, în vreme ce, din celule, frazele se răspândeau:

— Spune-i tatălui meu că Abdeslam al lui e în viață. Locuiește la El Hajeb.

— Zi-i logodnicei mele, Zoubida, să mă aştepte. O să ies curând.

— Du-te la mormântul părinților mei, la Taza, şi rosteşte o rugăciune.

— Du-te la Skhirate şi murdăreşte gazonul unde se joacă golf.

— Zi-i surorii mele, Fatema, să se mărite cu vărul. N-o să fiu acolo la nunta lor.

— Avertizează-i pe cei de la Amnesty International despre condițiile în care supraviețuim.

— Du-te, zboară liber... bucură-te de libertate!

— Nu uita să te duci la moschee şi să ceri să se facă de mai multe ori rugăciunea celui care lipseşte pentru toți aceia dintre noi care au murit...

— Şi dacă te duci la Jamaa El Ena, la Marrakesh, opreşte-te la dresorul de porumbei, cel care-i învață să joace piese de teatru. Când o să te vadă, o să ştie de unde vii şi ce mesaj aduci.

— Eu, eu nu-ți cer nimic. N-am nici un mesaj să trimit sau, mai bine spus, nu am pe nimeni căruia să-i trimit unul. Aşa că du-te unde vrei, întoarce-te când vrei şi spune-le celorlalți porumbei că-i aşteptăm.

Groapa semăna cu o piață într-o zi de târg. Toată lumea îi vorbea amărâtului de porumbel, ca şi cum el chiar ar fi fost capabil să transmită toate mesajele. Nu eram în postura de a le-o reproşa. Eu fusesem primul. Acum, un val de nebunie traversa ocna. Delirul,

cacofonia, cuvintele de neînțeles, imaginile absurde. Porumbelul nu mai era o pasăre, ci o persoană venită să adune mesajele unuia și altuia.

A doua zi dimineață, când s-a deschis ușa, i-am dat drumul. S-a întors speriat rău, apoi l-a prins un gardian și l-a împins către ieșire.

I-am simțit lipsa. Ne gândeam la el cu un surâs, realizând cât de mare e deznădejdea noastră.

Să mori din pricina constipației. Nimănui nu-i trece prin cap așa ceva. Spui „să mori din dragoste" sau „mori de sete și de foame". Bourras a murit fiindcă nu a reușit să-și expulzeze excrementele. Le reținea, sau, mai degrabă, o forță lăuntrică le împiedica să iasă, se sedimentau zi după zi până s-au făcut la fel de tari ca cimentul. Bietul Bourras nu îndrăznea nici să vorbească despre asta. A făcut greva foamei, sperând că se va debarasa de tot ceea ce-i acumulase stomacul. Nu mai putea, gemea, lovea zidul cu picioarele și într-o zi a scos un strigăt atât de lung și de strident încât gardienii au fost nevoiți să intervină. N-au făcut nimic, au constatat situația și au izbucnit în râs. Cu cât râdeau mai tare, cu atât Bourras urla mai mult:

— O să mor sufocat de rahat, nu mai pot să aștept, dați-mi un medicament, vă implor, ceva să dizolv blocul ăsta de ciment.

Nici un răspuns. Au trântit ușa. Li se auzeau râsetele și comentariile:

— Să ne deranjeze el din cauză că nu se poate căca!

— Și-n plus ne cere să-l ajutăm! Te vezi tu căutându-i căcatul în cur cu linguriță? Bleah!

— Ajunge, mă faci să vărs...

— Dacă crapă, să-l vezi pe Kmandar cum face un raport la statul major să spună că elementul numărul 13 a murit că nu s-a putut căca...

— Ce rahat!

— Bine spus, ce rahat!

Lhoucine ciopli un fel de lingură din coada măturii pe care o ținea:

— Ține, ți-arunc bucata asta de lemn. Încearcă ușurel, fără să forțezi, fără să te răneşti, şi, mai ales, liniştește-te.

Eram cu toții atenți, gândindu-ne, într-o liniște fără pudoare, la omul ăsta încuiat. Nu avea nevoie decât de un supozitor, de nişte ulei de ricin ca să-i treacă. Dar nu eram afară. Eram băgați într-o gaură ca să crăpăm. Fiecare cu norocul lui. Cine-ar fi zis că bărbatul ăsta zdravăn, un uriaş din munți, o să moară într-o zi cu pântecele umflat ca un balon?

Îl auzeam, mi-l închipuiam şi mă apuca tremuratul. Asta i se putea întâmpla oricăruia dintre noi. Nu făceam mişcare, ni se dădea întotdeauna aceeaşi zeamă fără gust, fără mirodenii. Din ziua aceea, m-am hotărât să fac mai des mişcare, în limita posibilităților. Spațiul nu-mi îngăduia multe mişcări, dar, chiar aşezat sau ghemuit, mă încăpățânam să-mi mişc picioarele şi brațele, să sar, să fac exerciții simple şi eficiente: mă aşezam în fund, cu picioarele la perete şi le aduceam, cu genunchii îndoiți, către piept. Apoi mă legănam, mergând de la un perete la celălalt. Trebuia să-mi pun muşchii la treabă.

Bourras îşi rănise anusul chinuindu-se cu bucăţica de lemn. Sângera, dar nu scosese nimic. La un moment dat, s-a enervat din nou, a scos un ultim urlet şi apoi a căzut la pământ. Epuizat de atâta efort, probabil că şi-a pierdut cunoştinţa. A murit a doua zi. Odată mort, sfincterele i s-au relaxat. Corpul i-a expulzat totul. Sângele amestecat cu excremente răspândea o duhoare sufocantă. Gardienii n-au mai râs când l-au descoperit. Cu mâna peste gură şi peste nas, ne-au spus puţin încurcaţi:

— Am fi putut să-l salvăm; am crezut că-i un şiretlic, că încerca să ne păcălească. Ştiţi, se dusese vestea că Bourras face glume. Cum să crezi că se moare de la constipaţie? Bine, o să trebuiască să curăţăm totul, numai dacă nu cumva Kmandar crede că meritaţi tot rahatul ăsta.

O făcuseră premeditat sau din milă? S-a aflat de la un alt gardian că de atunci încolo fusese amestecată în terci o substanţă care să facă tranzitul mai uşor. N-a mai fost nici un caz de constipaţie fatală.

Grotescul anumitor situaţii ne împiedica să fim trişti. În fond, nu domnea tristeţea. Nu eram nici veseli, nici trişti. Amărăciunea n-avea priză la noi. Când unul dintre noi se lăsa prins în capcana melancoliei, se ofilea. Cine e trist, are norocul să fie în viaţă. Fiindcă tristeţea lui e un episod din viaţă. Nu e o stare permanentă. Chiar atunci când nefericirea loveşte cu cruzime, vine o vreme când se-aşază uitarea, iar tristeţea te părăseşte. Noi însă nu aveam posibilitatea asta. Fiindcă tristeţea e răul cel mai mic, o mică zăpăceală care se duce la unii

cu alcool. Acolo, noi n-aveam dreptul la suspine. Nu era nimeni să le strângă, nimeni să le oprească. Cei care plângeau ştiau că n-or s-o facă multă vreme. Lacrimile curgeau ca să spele faţa pe care moartea avea s-o mângâie, în cele din urmă.

În noaptea aceea, am luat-o razna. Eram treaz sau era doar un vis absurd în care se amestecau toate? Moartea într-o rochie albă pe care erau lipiţi fluturi încă vii? Era o imagine urâtă. Alte imagini dureroase mi-au trecut prin minte:

Tăvălugul. Casa. Capul în jos. Merg în mâini. Mă opresc. Trebuie să adaug: într-o groapă. Capul a căzut. Pământul s-a înclinat. Tăvălugul se întoarce. Îmi văd capul. E aruncat în mijlocul curţii. Alături e trunchiul uscat al unui măslin bătrân. Mă strecor în casă. Mama mă strigă. Vocea mea e captivă. E o zi de sărbătoare. Lipsesc. Îi văd pe toţi. Nimeni nu mă vede. Plutesc pe o apă sălcie. Caut izvorul. Caut marea. Ia te uită, un păianjen. Acoperă soarele. Întind mâna ca să ating lumina, ca să mă prăbuşesc în claritatea ei orbitoare. Nu mi-e somn. Mama arde tămâie. Surorile mele se urcă pe masă şi dansează. Cineva spune: „M-a luat prin surprindere." Îmi muşc braţul drept. Îmi pierd dintr-o lovitură trei dinţi. Îmi smulg părul. E des. Nu cade nici un fir. Am furnici în barbă. Nu, nu-s nici purici, nici păduchi. Am zis bine, furnici. Un du-te-vino. Îmi scutur barba. Se ţin bine. Moartea trece pe alături. S-ar spune că e mereu în întârziere. Piatra neagră e pe un talger al cântarului. Pe celălalt pun un inel. Tăvălugul înaintează şi face să se zdruncine totul.

Era în vremea când opririle mele pe drumul spiritualității se înmulțeau şi mă învățau lucruri simple, dar esențiale.

În timpul exercițiilor pe care le repetam pentru o mai bună concentrare, vedeam o femeie în noapte. Stătea mereu cu spatele, îmi vorbea; o ascultam şi nu încercam niciodată să-i văd chipul. Înainta încet şi-mi cerea s-o urmez în pelerinajul ei în jurul celor şapte sfinți ai Marrakeshului, spirite protectoare ale oamenilor năpăstuiți, ale morților şi ale viilor.

Şapte bărbați. Şapte etape. Şapte rugăciuni. Chipurile deschise către veşnicie, o lecție despre resemnare, o şcoală a solitudinii şi a înălțării. Îi ştiam pe cei şapte sfinți. Când eram mic, mama mă lua cu ea ca să-i vizităm, unul câte unul. Le vorbea ca şi cum ei ar fi auzit-o, ca şi cum ar fi fost vii în mormântul acoperit cu țesătură de mătase verde sau neagră, brodată în fir de aur cu versete coranice. Le povestea viața, durerile şi ostenelile. Le cerea ajutorul ca să-i dea puterea să meargă mai departe. Eu ascultam şi nu voiam s-o deranjez. Nu era singura care făcea pelerinajul. Câte femei, câte neveste

nefericite, câte mame plânse, câte tinere nemăritate, câte altele care nu puteau face copii! Aveam o vecină căreia îi dispăruse bărbatul. Doi bărbați au venit să-l caute ca să-i arate o casă de vânzare – era intermediar – şi nu s-a mai întors niciodată. Copiii lui s-au dus la poliție, dar li se spunea mereu acelaşi lucru: „Cercetările continuă. Când o să avem un indiciu, o să vă anunțăm." Dar toată lumea ştia că bărbatul fusese răpit şi aruncat într-o groapă. Crima lui fusese aceea de a se fi amestecat într-o poveste neguroasă în legătură cu o vilă pe care un înalt funcționar o confiscase de la un străin expulzat din Maroc pentru chestiuni de moravuri. Fusese însărcinat de către proprietar cu vânzarea ei. Fusese avertizat să uite de asta, că nu era de vânzare şi că nu-i mai aparținea francezului. Nu luase în serios avertismentele şi de aceea dispăruse.

Soția lui, vecina noastră, mergea în fiecare vineri să le vorbească celor şapte sfinți. Le cerea dreptatea: „Să mi se facă dreptate! Să mi se reîntoarcă bărbatul! Dacă-i mort, dacă l-au omorât, să mi se spună. Nu mai dorm. I-am pregătit giulgiul şi aştept. Am pregătit camera nupțială. Când o să se reîntoarcă, o să ne recăsătorim ca-n prima zi când l-am întâlnit. N-o să avem copii, dar o să ne iubim veşnic. Fiți legăturile mele pe lângă Profet, la Izvorul Adevărului, pe lângă lumina care iese din mormântul vostru, ca să mi se spună unde-mi este bărbatul. Nimeni nu mă ascultă aici, nimeni nu-mi răspunde. Toți sunt nişte laşi..." A prins un lacăt de grilajul uneia dintre ferestrele mausoleului, l-a închis, apoi a aruncat cheia într-un canal. Se reîntorcea în fiecare joi

să vadă dacă lacătul fusese deschis, semn că soarta avea să-i dea înapoi bărbatul.

Urmam umbra în noapte. Nu era mama. Poate-mi fusese trimisă de ea. Trebuie să fi fost bolnavă. Ăsta era mesajul. Trebuia să mă concentrez în continuare mai tare ca să-mi verific această presimțire. Mama şi femeia asta care-şi caută bărbatul dispărut, mama şi umbra asta pe ale cărei urme călcam, îmi vorbeau în liniştea adâncă. Gândul era puternic. Nu mai aveam nici o îndoială: mama era bolnavă. Fiind încredințat de asta, am recăzut în trupu-mi înfierbântat. I-am văzut fața palidă, ochii arzători. Suferea. Nu era un rău oarecare. Nu, mama mea suferea de ceva grav. Urma să trăiesc cu imaginea asta, ceea ce-mi dădea şi mai multă putere şi curaj ca să fac față.

În etapa aceasta de evoluție spirituală, am pătruns firesc în „pavilionul singurătății limpezi", cel în care nu-ți era de nici un ajutor să-ți plângi de milă, dar unde fiecare piatră, fiecare clipă de liniște era o oglindă în care se arăta sufletul, pe cât de imponderabil şi de încrezător, pe atât de grav şi de rănit. Pavilionul acesta era biruința mea, secretul meu absolut, o grădină tainică în care evadam. Îmi lăsam în urmă celula şi plecam în vârful picioarelor. Îmi abandonam carcasa trupului şi zburam spre terasele însorite ale acestei vaste case, cumva în paragină, dar care avea avantajul de a mă adăposti şi de a-mi reda, la capătul nopții, dorința de a continua, de a merge-nainte.

Acolo aveam tot timpul din lume să mă gândesc la piatra neagră şi la călătoria pe care-mi promisesem s-o fac. De ce să fi ales Kaaba, Mecca sau Medina? Locurile acestea sfinte erau cele ale religiei în care fusesem crescut. Pentru mine, religia trebuia să rămână o problemă personală. Dar mi se spusese de atâtea ori că Islamul era comunitatea noastră, identitatea noastră, că alcătuim o națiune, cea mai frumoasă, cea mai bună pe care o crease Dumnezeu. Renunțasem la rugăciune pe vremea când fusesem la Ahermemou. Credeam în Dumnezeu, dar începusem să am îndoieli. De la condamnarea mea la moarte lentă prin slăbirea trupului, nu încetasem să-L invoc pe Dumnezeu. Proximitatea morții, distrugerea întregii demnități, opresiunea perversă care-mi dădea târcoale m-au împins pe calea aceasta a singurătății.

Grădina mea e modestă. Câțiva portocali, un lămâi sau doi, în mijloc o fântână cu apă rece, iarbă deasă şi un loc de dormit când se face frig sau când plouă. Acolo, nimic altceva decât o rogojină, o pătură şi o pernă. Zidurile sunt date cu var albastru. Când s-a stins lumina zilei, aprind două lămpi şi citesc. Seara mănânc legume din grădină; cât despre pâine, o femeie bătrână, o țărancă din zonă, mi-o aduce în fiecare zi la aceeaşi oră. Ăsta-i secretul meu, viața mea visată, locul în care îmi place să mă opresc ca să meditez. Să mă rog şi să mă gândesc la cei care nu mai sunt. Nu am nevoie de nimic altceva. Să nu ai nimic, să nu cumperi nimic, să fii liber, doar cu o simplă djellaba ca să-ți acoperi corpul, să fii pregătit să laşi totul şi să pleci. Ca să nu te mai gândeşti la moarte, nu există decât renunțarea absolută.

Dar, dacă a mea nu mă mai preocupa, cea a celorlalţi mă afecta. Ar fi trebuit ca toţi să fi atins starea aceasta pentru ca toţi să triumfăm asupra morţii. În timpul ăsta, boala, degradarea lentă, întovărăşită de suferinţe, erau adevăratul chip al morţii. Hăul era deschis. Unii înaintau spre întuneric fără să-şi părăsească celula, apoi se lăsau înghiţiţi prin trapa care-i trimitea în pământul mustind de apă.

Când mă aflam în grădină, eram fericit. Mă simţeam eliberat de timp, de memorie, de nedreptate şi de tot răul care ni se făcea. Dar nu puteam să ajung în grădină doar pentru că voiam să fac asta. Trebuia să mă desprind de cochilia mea, să găsesc timp ca să mă eliberez, să trec într-altă lume. Nu era uşor. Erau necesare condiţii excepţionale ca să reuşeşti să te concentrezi; liniştea nu era de ajuns. Nu atingeam niciodată o plenitudine totală, fiindcă nu reuşeam întotdeauna să uit durerea, mai ales în perioada când au început să-mi cadă dinţii. Durerile atroce nu îmi generau doar o suferinţă intensă, ci mă făceau să scap şi să pierd firul călătoriei mele spre idealul spiritualităţii. Cu neputinţă să meditezi, să gândeşti, să lupţi. Era tortura noastră comună. De câte ori încercam să smulg un molar, trăgându-l cu putere în sus, cădea înconjurat de o bucată de gingie vie, sporindu-mi durerea. Ajunsesem să-mi stăpânesc trupul în frigul cel mai aspru, în căldură sufocantă, în timpul crizelor de reumatism, dar fusesem răpus de durerile de dinţi.

Trupurile ne putrezeau membru cu membru. Singurul lucru pe care-l posedam era capul. Raţiunea.

le dăduserăm membrele mele, în speranța că nu vor ajunge să pună mâna pe sufletul meu, pe libertatea, pe gura mea de aer curat, pe luminița mea din întuneric. Mă baricadasem, nu mai luam în seamă strategiile lor. Învățasem să renunț la corpul meu. Corpul e ceea ce e vizibil. Ei îl văd, îl pot atinge, îl pot tăia cu o lamă înroșită în foc, pot să-l tortureze, să-l înfometeze, să-l lase scorpionilor, în frig, dar mă încăpățânam să-mi țin sufletul departe. Era singura mea putere. Opuneam brutalității torționarilor recluziunea mea, indiferența, absența sensibilității. De fapt, nu eram nici indiferent, nici insensibil, dar mă antrenam să depășesc toată suferința la care ne supuneau. Cum să fii indiferent? Ți-e rău, pielea ți-e zgâriată de un metal ruginit, sângele curge și lacrimile curg, dar tu visezi la altceva, te străduiești din toate puterile să evadezi, să te gândești la o suferință mai mare. Nu vei scăpa imaginându-ți un câmp de maci sau de margarete albe. Nu, evadarea asta e scurtă, și nu îndeajuns de tainică. E chiar prea ușoară. La început, plecam în prerie, dar foarte repede suferința mă aducea înapoi în groapă. Atunci am înțeles că o durere trebuie anulată doar imaginându-ți o alta și mai atroce, și mai teribilă.

Din fericire, imaginația mea nu fusese atinsă. Se hrănea din orice: de la un cuvânt rostit de un tovarăș puteam să construiesc o poveste întreagă. Îmi plăcea să ghicesc originile cuvintelor. „Cafea", de exemplu. Îmi petreceam ore întregi imaginându-mi de unde vin boabele, cine le-a descoperit, cum s-a gândit să le prăjească atât cât trebuie pentru ca apoi să le macine, și

cum i-a venit ideea să fiarbă pulberea aceea cafenie, tulbure, să strecoare lichidul obținut, să-l bea cu sau fără zahăr, adăugând puțină scorțișoară sau alte mirodenii... cum a devenit o băutură planetară, pentru unii un drog, pentru alții un excitant, un obicei pentru toți. Îmi imaginam câmpuri de arbuști care fac boabe verzi, pe platourile munților însoriți. Calculam timpul necesar între ziua în care este plantat arbustul și ziua în care intru într-o cafenea și cer, fără ca măcar să mă gândesc, fără să dau atenție la ceea ce se petrece în jur: „Scurtă și neagră, vă rog, cât mai tare..." Îmi imaginez drumul, etapele, intermediarii, lanțul vânzătorilor și al cumpărătorilor, fabricile în care este tratată cafeaua de calitate diferită, cum sunt amestecate *arabica* și *robusta*, cum se aleg cele mai bune recolte pentru a fi puse deoparte, cum sunt oferite celor puternici, maniaci în ceea ce privește cafeaua lor de dimineață. Mă gândesc la un palat în care un prinț sau un rege nu se ridică din pat decât după ce și-a băut cele două cești de arabica foarte tare, importată din Costa Rica, prăjită de italieni și pregătită de un maestru bucătar napolitan. Mă gândesc de asemenea la crizele de nervi pe care lipsa cafelei sau excesul ei le pot provoca. E multă vreme de când nu am mai avut crize de nervi. Aici se pare că ni se pune în băutura de dimineață bromură sau un alt medicament pentru ca sexul nostru să rămână nemișcat. Încă de la Ahermemou mi-a spus-o un bucătar. O dată pe săptămână, se turna în cazanul cu cafea o pulbere albă. Evitau să facă asta în ajunul permisiilor. Știam. Armata se ocupa de tot. Chiar și când ne aflam afară, în familie sau la curve,

armata veghea. Îi aparțineam și pe timp de pace, ca și pe timp de război. Acolo unde ne aflam, trupurile noastre trebuiau să cadă pe bucățele. În cazul meu, penisul căzuse primul. Am uitat de el și nu mi-a fost deloc greu să nu mă mai preocup de existența sau de starea lui. Asta m-a făcut să meditez îndelung la sexualitate în general și la a noastră, a marocanilor, în particular. Nu eram nici psiholog, nici sexolog. Am remarcat anumite comportamente ale tovarășilor mei, pe când eram elevi ai Academiei. Eram ca ei. Aveam o sexualitate slabă, nerăbdătoare și cvasi-bestială. Îmi amintesc de scurtele noastre permisii, cele de seară. Mărinimia comandantului, care alegea o duzină de elevi care să meargă să-și golească testiculele în satul cel mai apropiat. Era, fără să i se spună așa, o „permisie de regulat". Fiecare la rândul lui. Îmi amintesc de o casă luminată cu lămpi, de o curte interioară acoperită cu covoare, cu mobile de jur-împrejur, pe care erau îngrămădite alte covoare. O femeie destul de grasă, așezată în mijlocul lor, înconjurată de patru sau cinci fete. O femeie bătrână ieșind din întuneric, cu o tavă pentru ceai în mână, urmată de o fetiță de cel mult zece ani ducând o farfurie cu clătite cu miere. Totul se desfășura în liniște. Însoțitorii mei aveau de mai demult obiceiul să frecventeze acea casă. Grasa, patroana, îl striga pe câte unul dintre noi pe nume. Îi spunea:

— A trecut ceva vreme de când nu v-am mai văzut! Ați fost pedepsit. Armatei nu-i e milă de voi, tăurași care nu-s lăsați să trăiască! Ce belea! Când mă gândesc la micuțele mele care-și petrec ziua țesând covoare și care

adesea mă întreabă dacă or să aibă seara vreo vizită, nu mai ştiu ce să le spun.

Bâiguiam fraze fără importanţă. Beam ceaiul mâncând clătite, în vreme ce fiecare o căuta din priviri pe cea care urma să-i fie parteneră – sau mai degrabă victimă, fiindcă totul se făcea rău şi la repezeală. Eram presaţi să terminăm, să le plătim pe bietele fete venite din munţi şi să ne gândim la următoarea dată. După ceai, patroana stingea lămpile şi, ca şi cum totul ar fi fost pregătit dinainte, fiecare se retrăgea cu o fată, fără să scoată un cuvânt. Se auzeau în întuneric şuşoteli, zgomotul unei respiraţii sacadate, apoi un strigăt înfundat, strigătul unui bărbat uşurat după câteva minute. Când ne ridicam, fetele rămâneau culcate pe spate, cu picioarele desfăcute. Unele spuneau: *Hadou houma rejal! Bhal lbrak!* (Aşa-s bărbaţii! Ca fulgerul!) Ne sculam puţin ruşinaţi, grăbindu-ne să părăsim casa. Ne aşezam în şir şi urinam pe zidul din faţă. Eram convinşi c-am scăpat aşa de microbii pe care-i luaserăm. Nu eram mândru de mine. Îmi promiteam de fiecare dată să nu mă mai reîntorc la grasa Kaouada, ţesătoarea proxenetă.

Genul ăsta de amintiri mă interesa prea puțin. Nu făceam eforturi să scap de ele sau să le distrug, cum am făcut cu altele. Nici măcar nu era o amintire. Era o serie de imagini neclare care țineau de o epocă în care eram cumva lipsiți de griji, limitându-ne ambițiile la a fi buni soldați, viitori ofițeri în rândul Forțelor Armate Regale. Nivelul nostru de studii nu era foarte ridicat, dar nu stăteam rău deloc. Îmi plăcea să citesc. Era o pasiune. După fiecare ieşire, mă reîntorceam cu cărți pe care le cumpăram de la un buchinist din Fès. Era un bărbat destul de înaintat în vârstă. Miop. Spunea că vinde cărți din dragoste pentru femei, principalele lui cliente. Le ştia gusturile, preferințele. Ca un doctor sau ca un parfumier, ştia ce sfat să-i dea uneia sau alteia dintre cititoarele lui. Avea mii de cărți înghesuite într-o dezordine în care numai el se descurca. Îmi punea alături romane clasice franțuzeşti şi volume de poezii arabe. Cititul era uşa invizibilă prin care treceam ca să scap de şcoala aceea militară, ca să uit de violența instrucției şi, mai ales, ca să nu-i mai aud pe subofițerii analfabeți cum îşi urlă ordinele într-o limbă jumătate arabă, jumătate

franceză: „rasslma" pentru adunare, „gza" pentru liber, „birmissiou" pentru permisie etc.

Când mă aflam în groapă, se reîntorceau în singurătatea mea pagini întregi din *Moş Goriot*, în cele mai nepotrivite momente, de pildă când aveam câte o durere înfiorătoare de dinţi şi nici nu mai puteam deschide gura. Cuvintele, frazele defilau şi mă auzeam rostindu-le ca şi cum aş fi fost în clasă, pe cale să dau o dictare sau să le citesc unui copil bolnav. Era ca o binecuvântare de la Dumnezeu. Prin voinţa lui, memoria îmi dădea înapoi sute de pagini citite cu ani înainte. Nici un efort pentru a mi le reaminti: se dezvăluiau singure.

„Către sfârşitul celui de-al treilea an, moş Goriot, restrângându-şi şi mai mult cheltuielile, se mută la catul al treilea, plătind patruzeci şi cinci de franci pe lună pensiune. Renunţă la tutun, îşi concedie peruchierul şi nu-şi mai pudră părul."

Unii au râs la fragmentul ăsta, spunând că un bărbat n-ar trebui să se pudreze. Cum să le explici contextul social şi politic al epocii în care scria Balzac... Am trecut peste şi am continuat.

„Moş Goriot era un bătrân deşucheat şi, dacă ochii dumisale scăpaseră până acum de vătămătoarea înrâurire a leacurilor cerute de bolile de care suferea, asta nu se datora decât iscusinţei doctorului său."

— Ce e un bătrân deşucheat?

Iată-mă pornit să explic texte şi cuvinte, ceea ce ne îndepărta de roman şi sfârşea adesea într-o discuţie politică referitoare la societatea noastră, la moravurile, ipocriziile şi minciunile ei. Apoi, când declamam

scrisorile pe care mama lui Rastignac și surorile lui i le scriau, auditoriul meu devenea neîncrezător și nu mai eram luat în serios:

— Povestește-ne un western sau un film polițist. Avem nevoie de acțiune.

Îmi continuam „lectura", chiar dacă pe unii îi plictiseam. O făceam pentru a-mi exersa memoria și pentru a lupta împotriva riscului de a începe să încurc lucrurile.

Când eram foarte obosit, veneau la mine în același timp, alandala, pagini din Balzac și din Victor Hugo. Totul mi se amesteca în minte și asta-mi dădea dureri de cap, ca și cum această alăturare provoca o confuzie pe care nu o suportam. Îmi ziceam: Ai norocul să ai o bună, o foarte bună memorie. Liniștește-te și totul o să se limpezească!

Memoria asta faimoasă, asta a fost tot ceea ce ne-a lăsat tata. La fel ca cei mai mulți dintre frații și surorile mele, sunt înzestrat cu o foarte bună memorie. Fratele meu mai mic, cel care e plecat în Statele Unite și care și-a făcut studiile la Actor's studio, poate să recite toate poemele din *Les Fleurs du mal* fără să se încurce și fără să șovăie.

Să pierd forța asta lăuntrică ar fi avut o consecință imediată asupra situației mele din groapă: celula mea s-ar fi îngustat. Zidurile s-ar fi apropiat, tavanul ar fi coborât. Trebuia să reacționez repede și să-mi regăsesc capacitatea de a rămâne în legătură cu universuri îndepărtate și imaginare.

Încercam să mă liniștesc. „Am avut grijă de memoria mea. Am eliberat-o de amintirile prea dureroase ca

să fie rememorate; am distrus o parte dintre ele; poate că nu am reuşit să scap de toate sau poate că m-am înşelat: ar fi trebuit să distrug cărţile în locul imaginilor şi al locurilor adolescenţei mele. Nu, trebuie să fac ordine. Mă calmez. Respir încet, adânc, expir la fel de încet, întind piciorul drept, îl mişc în cerc. Îmi odihnesc dreptul şi fac la fel cu stângul. Întind braţele. Ating pereţii. Le ridic stând aşezat. Sunt la cinci centimetri de tavan. Trebuie ca pereţii să se retragă. Îi împing cu podul palmei. Mă ridic rămânând ghemuit şi încerc să dau deoparte tavanul ca şi cum ar fi un capac. Repet operaţiunea toată ziua. Când cad, extenuat, ştiu că am reuşit să cuceresc câţiva centimetri. Problema abstractă – cea a memoriei – poate fi rezolvată concentrându-te asupra uneia concrete, spaţiul închisorii mele. Dacă reuşesc să pun ordine în biblioteca mea mentală, sunt salvat. Zidurile n-or să mă mai apese. Dacă evadez mental regăsind personaje imaginate de romancieri, nu voi mai avea probleme legate de spaţiu."

Acela a fost momentul în care am avut o revelaţie:

„Dacă te lasă memoria, inventează-ţi propriile personaje!"

De fapt, nu era o renunţare. Era oboseala, slăbiciunea. Citisem şi recitisem de atâtea ori *Moş Goriot*, urmat apoi de *Mizerabilii*, încât funcţia înregistrării nu se atrofiase. Dar îmi trebuiau pagini noi, istorii citite o singură dată. Mi-am petrecut câteva zile căutându-le. Puţin câte puţin, biblioteca mea fusese reconstituită. Nu se aflau acolo multe cărţi, dar era una pe care o citisem în perioada concursului de admitere la Şcoala Marocană de

Administrație (concurs pe care-l ratasem la un singur punct), *Străinul* lui Camus. Ah! Ce bucurie, ce plăcere să regăsesc aceste pagini unde fiecare cuvânt, fiecare frază este bine cântărită! Vreme de o lună întreagă le-am recitat tovarăşilor mei *Străinul*. Mă gândeam iarăşi la bietul Abdelkader, mort fiindcă nu i se mai citeau poveşti. Cu Camus eram în largul meu şi îmi făcea plăcere să-mi amintesc anumite fragmente. Asta le dădea o importanță minunată, care mergea dincolo de povestea crimei. Un roman povestit într-o groapă, în vecinătatea morții, nu poate avea acelaşi sens, aceleaşi consecințe ca atunci când ar fi fost citit la plajă sau într-o prerie, la umbra unor cireşi.

Ochii mei imprimaseră textul. Îl citeam ca şi cum s-ar fi desfăşurat în fața mea pe un tablou sau pe un ecran, fără să mă opresc. Din când în când, auzeam câte un strigăt:

„Repetă, repetă, te rog, spune din nou fragmentul ăsta!"

O luam de la capăt încet, separând cuvintele, lăsându-le imaginilor vreme să ia locul silabelor. „Soarele cădea aproape vertical pe nisip şi strălucirea lui pe mare îți lua ochii." Insistam asupra cuvintelor „soare" şi „strălucire". Mă gândeam că, repetând această frază, groapa noastră ar fi fost inundată de o lumină care te-ar fi orbit. Am continuat: „Soarele te dobora acum. Se fărâmița în bucățele pe nisip şi pe mare." Am separat „nisip" şi „mare" şi le-am repetat. Continuam: „După un timp, m-am întors pe plajă şi am început să merg. Era aceeaşi explozie roşie. Pe nisip, marea răsufla cu fiecare

respirație rapidă şi înăbuşită a valurilor ei mici. Mergeam încet înspre stânci şi simțeam cum mi se umflă capul sub razele soarelui." Aici aveam o ezitare. Era „capul" sau „fruntea"? Nu era decât un amănunt şi-i ceream dinainte iertare lui Camus dacă-i stâlceam una dintre fraze.

Fiecare avea propria lui manieră de a recepta lectura. Şi eu aveam propria mea prăvălie de imagini. Era plină ochi. Trebuia puțin golită, trebuia să arunc câteva imagini şi să le văd pierind după câteva pâlpâiri. Lectura aducea imagini noi. Se îngrămădeau, se întrepătrundeau, se confundau, apoi se anulau: soarele, plaja, sudoarea, sângele, trupurile ciuruite de gloanțe, marea şi cu mine, cel care „băteam în poarta nenorocirii".

Revoltat împotriva întunericului, eram ca o fântână de cuvinte care bolboroseau. Nu mai aveam stare. Cititul şi recititul nu ne ocupau destul timp. Trebuia să inventăm, să rescriem povestea, s-o adaptăm singurătății noastre. *Străinul* era ideal pentru astfel de exerciții. Fără presiunea aceasta, născută din lupta continuă împotriva degradării ființei noastre, n-aş fi îndrăznit niciodată să mă ating de romanul ăsta. Mi-am luat libertăți față de Camus şi am reinventat povestea lui Meursault. Am inversat rolurile: Raymond, Masson şi Meursault cântau liniştiți la flaut, într-o duminică de vară, când arabii, nişte imigranți, i-au atacat. Era acelaşi soare, aceeaşi lumină şi, mai ales, aceeaşi absurditate. Precum în roman, arabii, prin asta înțelegându-se şi cel care a tras patru focuri de revolver asupra lui Meursault, nu aveau nume.

Mi-am dat repede seama că romanul lui Camus rezista oricum ai fi amestecat lucrurile. Am reluat lectura normală până în momentul când, de oboseală, nu mai reuşeam să citesc frazele care mi se derulau în minte. Se ascundeau dincolo de un fel de ceață. I-am avertizat pe tovarăşii mei că, pentru moment, lectura se încheiase. Atunci am auzit pe cineva rostind, cu un zgomot scurt şi confuz, primele fraze ale cărții:

„Astăzi a murit mama. Sau poate ieri, nu ştiu. Am primit o telegramă de la azil: «Mama decedată. Înmormântarea mâine. Sincere condoleanțe.» Asta nu înseamnă nimic. Poate a fost ieri."

Un glas a continuat:

„Astăzi o să mor. Sau poate mâine, nu ştiu. Mama n-o să primească o telegramă de la Tazmamart, nici sincere condoleanțe. Asta nu înseamnă nimic. Poate a fost ieri."

Şi un altul:

„Atunci, am tras încă patru focuri asupra unui corp inert în care gloanțele pătrundeau fără să se vadă. Şi era ca şi cum aş fi bătut scurt, de patru ori, în poarta nenorocirii."

Să reconstruieşti lucrurile ca şi cum groapa nu ar fi ultima ta oprire. Asta însemna să lupți fără încetare, cu răbdare, cu înverşunare, nici să nu cedezi călăului, nici să nu te gândeşti la el, nici la cel care a planificat şi a prevăzut până în cel mai mic detaliu calea pe care moartea va pătrunde încet, foarte încet, până când ne va stoarce sufletul lacrimă cu lacrimă, pentru ca suferința să ni se aşeze în trupuri şi să ne consume, la foc mic, până la arderea deplină.

Să reconstruieşti lucrurile în minte, să eviți capcanele amintirii. După atâția ani, nu mi-a mai fost teamă de trecutul meu, de foarte îndepărtatul meu trecut. Îmi devenise străin. Când îmi aduceam aminte, mi-era mai degrabă teamă să nu mor din pricina nostalgiei. Nici măcar nu mai aveam nevoie să distrug amintirile sau să aranjez altfel imaginile. Devenisem mai puternic decât ispita lacrimilor care conduceau spre un alt tunel. Îmi priveam amintirile ca şi cum ele ar fi aparținut altcuiva. Eram un intrus, un voyeur. Voiam să revăd chipul celei care-mi fusese logodnică. Nu mi-era deloc greu să o regăsesc. În plin soare, în portul Essaouira, aşezată pe un

scaun șchiop; cineva – care trebuie să fi fost eu pe la nouăsprezece ani – surâde, împinge piciorul scaunului pentru ca ea să-și piardă echilibrul. Ea râde. Râde și celălalt. Ea vrea să primească un sărut. Celălalt nu îndrăznește s-o sărute în public, pe terasa unei cafenele din port. Trece un fotograf ambulant, îi fotografiază și le spune: „Mâine, la aceeași oră, în același loc." Ea se ridică. Celălalt o urmărește cu privirea, vede lumina reflectându-se în părul ei lung. Îi e teamă că ea se îndepărtează, îi e teamă că o va pierde. Aleargă, o prinde de talie și cad amândoi pe nisip. Copiii râd când îi văd. Se ridică. Ea se uită la ceas. „Trebuie să plec, tata nu suportă să nu mă găsească acasă când se întoarce. Pe mâine, la aceeași oră, în același loc!" Celălalt e trist. Se plimbă singur pe nisip. Apune soarele.

N-am avut nici un sentiment rememorând aceste imagini. Mă ajutau să-mi treacă timpul, dar nu mă priveau. Nu puteam nici măcar să mă identific cu bărbatul ăla îndrăgostit. Nu mai aveam cum. Îmi spuneam: „Cu atât mai bine!" și treceam la alte amintiri, în care nu puteam să fiu altceva decât un străin buimăcit de ceea ce credea că vede, stupefiat de ceea ce i se întâmpla. Să-ți treacă timpul! În aparență, asta era principala noastră preocupare. Dar timpul era static. Îmi venea să râd și asta nu avea nici un sens. Ca plictiseala. Deveniserăm niște ființe ale plictisului, pachete burdușite de plictiseală. Plictiseala mirosea a cimitire, când piatra e umedă. Se învârtea în jurul nostru, ne molfăia pleoapele, ne zgâria pielea și ni se înghesuia în pântece.

Știam că prețioasele mele amintiri plecaseră în călătorie, de cealaltă parte a nopții; poate că așteptau acolo

ieşirea mea din grotă ca să-şi reia locul. Acum, ele erau departe, la distanță, vederea lor nu-mi putea face nici un rău. Nu trebuia nici să insist prea mult, nici să stărui asupra efectului lor, în starea în care mă găseam. Avându-mi mica mea libertate, îmi permiteam să mă joc cu ele şi chiar să anticipez evoluția evenimentelor. Logodnica mea nu-mi mai era logodnică. Nu aveam dreptul să o închid într-o casă. Am eliberat-o. Dar ea cum să fi ştiut? Am ajuns destul de repede la convingerea că, pentru familiile şi apropiații noştri, eram morți. Doar mama trebuie să-şi fi păstrat speranța de a mă mai vedea în viață. O mamă nu se înşală când e vorba despre viața sau despre moartea copilului ei. Pentru ca mai târziu să aflu că nişte necunoscuți i-au bătut la uşă şi, cu o atitudine funestă, i-au spus cu voce joasă, ca şi cum i-ar fi făcut o mărturisire: „Fiul dumitale e mort. A fost executat. Sunt două luni de atunci. L-au legat de un copac, l-au legat la ochi, apoi un pluton de soldați l-a ciuruit. Ştiți, doamnă, noi nu suntem autorizați să v-o spunem, dar suntem cu toții musulmani şi trebuie să avem compasiune. Ai lui Dumnezeu suntem şi la El ne reîntoarcem!"

Se făcuseră nevăzuți, înveliți în djellabele lor de lână cafenie, fără să-i lase vreme să pună întrebări.

Alții au venit să-i spună contrariul, cu aer încrezător şi vesel: „Fiul dumitale e viu, o duce bine, ridică un munte împreună cu alți ofițeri. E un secret. O surpriză. Nu trebuie să se ducă vestea."

Din fericire, mama nu credea decât în propriile ei intuiții.

Primeam mesaje de la ea. Un presentiment. Ştiam că ea ştie. Logodnica mea nu mă cunoştea suficient încât să fie gând la gând cu mine. După şocul închisorii din Kenitra, unde a venit să mă viziteze de două ori, înțelesese că viitorul ei nu e legat de o viață împărțită cu mine. A plâns. Lacrimi de adio. Apoi a avut o ultimă căutătură, cea pe care i-o arunci unui bolnav condamnat. Mă țintuia cu privirea, lacrimile îi curgeau pe obraji, apoi s-a întors şi a plecat cu pas hotărât, rapid. Mi-am interzis să simt durere sau să am regrete. Tot ce-am cunoscut şi tot ce-am trăit înainte de 10 iulie 1971 nu trebuia luat în calcul, nu trebuia să mă tulbure, să-mi invadeze celula.

Cu timpul, m-am liniştit şi m-am închis pentru tot ceea ce mi-ar fi putut aduce ecouri din trecut. Eram capabil să mă joc şi chiar să mă amuz. Am avut nevoie de zile ca să-i găsesc un soț logodnicei mele. Voiam să fie mare, cel puțin la fel de mare ca mine la începutul prizonieratului; voiam să fie blond, diferit de mine, poate chiar european, un bărbat cultivat, profesor de literatură sau artist. Voiam să-i închipui o viață frumoasă, un bărbat care să-i ofere tot ceea ce eu nu am avut timp să-i ofer. Ar fi dus-o în călătorie în Grecia, în Italia, în Andaluzia. Ar fi dus-o să viziteze Prado la Madrid, Luvrul la Paris. I-ar fi dat cărți. Le-ar fi citit împreună în pat. Ar fi făcut-o să descopere teatrul, muzica clasică. Ar fi făcut din ea o marocancă altfel decât celelalte, ar fi făcut-o să viseze şi să uite de povestea noastră.

Nici eu nu trebuia să mă mai gândesc la episodul ăsta din viața mea. Cu ce drept să-i aleg eu un soț? Poate ea-l găsise deja şi trăiau în perfectă armonie la

Marrakesh sau la Casablanca. Poate că se certau des şi, în nefericirea ei, se mai gândea la mine, la noi? Nu, sper că nu se mai gândeşte la mine. Deloc. Eu nu m-am mai gândit la frumuseţea emoţionată a fiinţelor şi a obiectelor, nici la blândeţea unei nopţi de vară, nici la transparenţa unui vis care mângâie ochii aproape închişi ai unui copil.

Nu mai spuneam nimic, convins fiind că am devenit o carte pe care nimeni n-o va deschide.

Nu ştiam nimic despre Sebban, care se alăturase grupului nostru la începutul anilor optzeci. Fusese adus de paznici în timpul prânzului. Era mare, foarte mare, voinic, cu pielea mată, cu țeasta rasă, fără nici un fir de păr. Nu spunea nimic, nu răspundea la nici o chemare, la nici o întrebare. De a doua zi, am fost însărcinat să-i explic cum ne petrecem vremea şi cele câteva reguli pe care ni le impusesem. L-am întrebat de câteva ori cum îl cheamă. N-a răspuns. După câteva clipe a spus:

— Sebban. Spuneți-mi Sebban.

— De unde vii?

Tăcere.

— De ce eşti aici?

Tăcere.

— Ascultă, Sebban. Noi suntem organizați aici. Trebuie să-ți spunem cum ne petrecem timpul. Dimineața, învățăm Coranul sau spuneam poveşti. O zi pe săptămână, Omar povesteşte despre Paris. A trăit acolo o lună pe când avea douăzeci de ani. După-amiaza e consacrată discuțiilor de grup. De o lună vorbim despre colonizare. E alegerea ta dacă participi la activitățile astea sau nu.

Ceea ce-i primordial, e odihna de noapte. După cină, trebuie să respecți liniștea, fiindcă trebuie să ne odihnim. Da, chiar şi aici avem nevoie de odihnă. Pereții care despart celulele sunt subțiri. Se aude totul, suspinele şi sforăiturile. Dacă eşti de acord cu planul, spune-mi-o, sau, dacă n-ai chef de vorbă, bate de două ori în uşă.

Când am auzit cele două lovituri, am fost uşurat. Noaptea şi-o petrecea făcând gimnastică. Făcea flotări şi nici măcar nu i se auzea răsuflarea. Dimineața dormea. Unii dintre noi au încercat să-l forțeze să vorbească – zadarnic. După două luni, obținusem, nu fără greutăți, autorizația de a-l vedea. Paznicul, căruia-i explicasem problema, era la fel de curios ca şi mine să afle misterul acestui bărbat. Chiar mi-a zis:

— Tot ce ştiu e că făcea parte din garda regală. Trebuie să fi făcut ceva îngrozitor ca să ajungă aici. Poate că s-a comportat nerespectuos față de vreo prințesă... Să afli!

Am avut toată dimineața ca să vorbesc cu el. Când paznicul a deschis uşa şi a făcut lumină cu lanterna, am văzut imediat că ardea, că buzele îi tremurau. Îi curgea sudoarea pe frunte. Am renunțat la a-i mai pune aceleaşi întrebări ca la venire. Înainte de a bolborosi câteva cuvinte, s-a asigurat de plecarea paznicului. Ținându-şi mâna dreaptă la spate, mi-a spus într-o franceză aproximativă:

— Îmi place sportul. Aici am toată vremea să fac sport.

— E adevărat că ai făcut parte din garda regală?

— Nu ştiu.

— Ce ascunzi la spate?

— Nimic. *Walou*. Nimic...

— De ce ții mâna la spate?

— Așa. *Walou*...

— Arată-mi-o, atunci. Pot s-o văd?

După câteva clipe, se întoarse răsucindu-se pe loc și-mi spuse:

— Uite.

— Îmi pare rău. Aici nu e niciodată lumină. Eu zic să aștepți reîntoarcerea pazniculuicare o să facă lumină cu lanterna în celulă. Până atunci, spune-mi ce-i acolo.

Mi-a zis:

— Mi-e rău, foarte rău.

— De când?

— O, din a doua săptămână de când am venit.

Când a venit paznicul să mă caute, și-a îndreptat lanterna spre spatele lui Sebban și acolo am văzut brațul rupt, cu cotul ieșit, cu carnea cangrenată. Se întoarse din nou și se așeză în fața ușii.

Paznicul mă întrebă:

— Cam cât timp mai are, după părerea ta?

— Nu știu. Numai să nu-l mănânce gândacii înainte să-i cuprindă cangrena tot trupul.

Ceea ce s-a și întâmplat. A fost devorat de mii de gândaci roșii și de alte insecte venite din celulele noastre. Paznicilor le era frică să-i deschidă ușa. Se întrebau dacă mai era încă în viață. Am mai auzit încă una sau două lovituri de picior în ușă. La ziuă, duhoarea morții plutea de jur-împrejurul celulelor. Noaptea, o bufniță începu un cântec lugubru, semn că sfârșitul era aproape. Cucuvea sau bufniță, de unde să știi? Cu vremea, învățaserăm că, după un cântec ca ăsta, bolnavul

murea în două săptămâni. La început, nu-i dădeam atenţie. Karim remarcase asta.

L-am strigat de câteva ori pe Sebban:

— Dacă mă auzi, zi ceva sau loveşte uşa.

După o oră, am fost sigur că murise. A doua zi, paznicii au deschis celula şi au luminat-o, apoi au închis brusc uşa, fugind şi înjurând. În fugă, unul dintre cei doi a vărsat cafeaua.

S-au întors după-amiaza, cu o mască pe faţă şi cu mâinile înmănuşate. Le era frică să-l atingă. Mi-au propus să-mi deschidă ca să-i ajut.

Cangrena se răspândise repede. Vedeam viermi ieşindu-i din labele picioarelor. Era plin de gândaci roşii pe care cu greu i-am putut da jos de pe el ca să-l punem într-un sac de plastic. Trebuia neapărat să omorâm miile alea de gândaci. Unul dintre paznici a adus o substanţă otrăvită, folosită de armată împotriva lăcustelor. Produsul ăsta era foarte periculos. Am fost obligat să port mască şi mănuşi. În câteva minute, toţi gândacii au fost la pământ. Cădeau ciorchine. Paznicul a adus o roabă şi o lopată ca să-i adunăm.

Moartea lui Sebban ne-a scăpat de gândaci. Am păstrat puţină substanţă, pe care am împrăştiat-o prin toate celulele. Paznicul mi-a spus că nu era corect.

— Dacă nu-i omorâm, or să ne mănânce pe toţi în câteva zile. Or, aici, moartea trebuie să facă totul pe îndelete. Poate că nu sunt corect, dar sunt coerent. Să mori, de acord, dar puţin câte puţin!

— Vorbeşti ca Kmandar!

Da, asimilasem spiritul şi tehnica. Iar gardianul, pentru prima dată, m-a salutat.

În fiecare grup trebuie să se strecoare şi un nemernic. La şcoală aveam în grupa noastră un spion, un laş şi un gură spartă. Era firesc ca unul dintre aceştia să fi nimerit printre noi în ocnă.

Orice om ascunde o parte vulgară. Cel la care aceasta se manifesta cel mai mult şi cel mai insuportabil era Achar. O creatură la limita animalităţii. O bestie care se prefăcea a fi om. Achar nu era numai vulgar, ci şi rău. Îmi inspira dezgust. Apoi m-am răzgândit: Achar nu merita să nutresc vreun sentiment pentru el. Trebuia să fiu indiferent şi să reacţionez numai când era necesar. Indiferenţa nu semnala absenţa, ci repudierea oricărui sentiment.

Achar era un ticălos cu gura mare pe care nu îl putea opri nimic. Era un tip mai în vârstă ca noi. Un sergent-şef analfabet, un bădăran, brutal şi mulţumit de sine. Fusese soldat în Indochina şi păstra de acolo nişte amintiri pe care le inventa sau le falsifica. Pentru el, vietnamezii erau „chinezii". Când vorbea despre ei, o făcea în termeni insultători şi rasişti.

S-a trezit implicat în lovitura de stat din întâmplare. Se urcase clandestin într-unul dintre camioanele care

plecau de la Ahermemou. Voia să profite de această călătorie ca să rezolve un litigiu cu un văr care era băcan la Rabat. Ne-am dat seama de asta foarte repede, pentru că el îşi petrecuse primii ani blestemându-şi vărul dimineaţa la trezire şi seara la culcare. Îi ura să aibă o moarte oribilă:

— 'Dea Domnul să te calce un tanc, să-ţi strângi măruntaiele cu mâinile şi să nu mori pe loc!

Sau altădată:

— 'Dea Domnul să iei streche, să te găsească febra aia din Indochina care te face nebun şi să ajungi să-ţi mănânci singur mâinile, deget cu deget.

Achar era un om rău. Prin el am descoperit invidia şi gelozia, două boli extrem de răspândite în viaţa noastră normală, dar care nu aveau ce căuta în ocna noastră. Cu toate astea, Achar le-a adus printre noi, le-a permis să se dezvolte şi să ne otrăvească existenţa.

Celula lui era în faţa celulei mele. Îşi ocupa timpul împiedicându-i pe unii dintre prizonieri să vorbească între ei sau îşi petrecerea noaptea bălmăjind cuvinte ca să ne enerveze. Nu aveam ce să-i facem. Am înţeles că trebuia integrat în tot ceea ce făceam, în ciuda analfabetismului său. Am decis să-l învăţ Coranul, abandonând grupul care deja avansase rapid în studierea Cărţii sfinte. Achar spunea:

— De ce voi da, şi eu nu? Şi eu sunt om, şi eu sunt un bun musulman, şi eu am trăit. Chinezii mă ţin minte!

Îi era greu să se concentreze şi mai ales să pronunţe corect cuvintele. Trebuia să le silabisească. Repeta după

mine, apoi urla, își striga ura față de Coran și față de Islam. Atunci îl pedepseam. Nu-i mai vorbeam până nu-și cerea iertare. Îl puneam să se roage. Simțeam că protestează împotriva propriei ignoranțe. După o lună, a fost capabil să recite, fără greșeală, Fatiha, prima sură. Își dorea cu adevărat să reintre în grup, să fie considerat la fel ca toți ceilalți; dar nu reușea să-și stăpânească gelozia.

În ziua în care gardienii mi-au permis să-l vizitez pe Sebban, s-a înfuriat:

— De ce cu tine vorbește gardianul, de ce te-a ales pe tine și nu pe mine? Eu sunt mai vechi aici, mai bătrân. Cum reușești să fii bine văzut? Ia zi, ce-i dai? De ce tu și nu eu? A? Zi, răspunde, eu sunt un veteran din Indochina. Îi știu pe chinezi. Tu ești ca ei. Nu vorbești. Ești un viclean. Faci totul *„men tiht el tiht"*, mereu pe dedesubt.

Nu-i răspundeam. Îl lăsam cu cheful lui de ceartă. La sfârșitul zilei mă întreba:

— Și dacă am relua Sura Vacii?

— În seara asta nu. Mâine. Acum e timpul pentru liniște. Taci și încearcă să gândești în ritm cu respirația. Învață să apreciezi liniștea. Spune-ți că a tăcea e odihnitor pentru tine și pentru cei din jur, mai ales pentru ei. E important pentru noi să fie liniște. Asta ca să compenseze pentru lumina care ne lipsește.

– Bine. Nu-mi porți pică? Îmi vei spune ce ți-a spus Sebban? E mort, deci poți vorbi. Promiți, domnule viclenie?

— Achar, taci sau mâine nu citim din Coran.

În cele din urmă a tăcut, dar l-am auzit bombănind înainte să adoarmă. Apoi a vorbit în timpul somnului.

M-a trezit cu nişte strigăte şi nişte cuvinte de neînţeles. Când i-am spus asta dimineaţă, s-a jurat că n-a fost el.

Într-o zi, gardianul nu i-a dat să mănânce. Era furios şi se convinsese că eu eram în spatele acestei pedepse. Degeaba am încercat să-l conving că nu aveam de ce să fac asta, el a vociferat, insultând pe toată lumea, apoi a terminat cu un blestem la adresa mea. Acolo unde ne aflam noi nu ne ajungeau nici blestemele, nici vrăjitoria, nici deochiurile. Aşa că, din acest punct de vedere, eram de neatins. Atunci am râs. Asta l-a enervat. Când gardianul s-a întors a doua zi şi i-a dat porţia lui de zeamă, l-a întrebat dacă i-a adus şi în plus.

— Eşti destul de mare şi aşa! i-a răspuns gardianul.

Fără umorul de prost gust şi încăpăţânarea lui, Achar ar fi fost un prizonier oarecare. Supravieţuirea noastră m-a învăţat că până şi cele mai groaznice sentimente erau suportabile în gaura unde trebuia să putrezim.

Într-o seară, după ce mi-am terminat rugăciunile, nu cele de peste zi, ci acelea pe care omisesem să le fac când eram în libertate, am fost vizitat de vrabia din Marrakesh, pasărea copilăriei mele, căreia i se spune Tebebt sau Lfqera, pasărea sfântă. Mai târziu am aflat că se numeşte *emberiză striolată*. Pasărea are capul, coada şi ciocul de un gri uniform. Restul penajului este roşiatic sau maroniu. Un timp am confundat-o cu un cintezoi, aşa de mult le seamănă cântul. Dar nu eram sigur, aşa că mă distram ghicindu-i numele în franceză sau culoarea penajului. Se instalase în gaura care servea de aerisire în celulă şi cânta cam un sfert de oră. Normal, îi dădeam să mănânce firimituri de pâine muiate în apă. Reîncepea să cânte după ce mânca, apoi pleca. Trebuie să fi avut cuibul într-unul dintre copacii din jur. Când revenea, se aşeza deasupra sasului şi cânta. Stătea ca un observator şi-şi schimba melodia când vedea mişcare prin închisoare. Astfel că sosirea gardienilor era mereu anunţată de Tebebt.

Încă îmi amintesc diferitele ei cântece. Am învăţat repede să le disting. Într-o zi ciripea rapid şi sacadat. Nu ştiam cu ce să asociez acel ritm. Tebebt anunţa ploaia.

Noi habar nu aveam cum era cerul. Dar, mulțumită acestei vrăbii, aveam ştirile meteo. Ea a anunțat şi începerea iminentă a unei furtuni de nisip. După felul în care cânta, ştiam că urma să se întâmple ceva. Cu timpul şi cu experiență îndelungată, am devenit specialist în decodarea diferitelor ei cânturi. Gardienii erau surprinşi când le spuneam „Ce ploaie!" sau „Cum a fost furtuna?".

A durat câteva luni pentru ca diferențele acestea să se imprime în memoria mea. Ştiam, de exemplu, că, dacă îşi schimba cântecul de dimineață, însemna că unul dintre gardieni are permisie.

Într-o zi, i-am întrebat pe gardienii care ne aduceau zeama:

— Cum de celălalt a plecat în permisie şi voi nu?

— De unde ştii asta?

— Pur şi simplu ştiu.

Se gândeau că suntem *djini*, nişte oameni pe care nu vrei să-i întâlneşti, care făcuseră un pact cu diavolul.

Tebebt devenise tovarăşa, prietena mea. Când stătea pe gaura de aerisire de la celula mea, îi puteam zări ochii vii şi îi vorbeam cu voce joasă, în ciuda întunericului. Nu voiam să trezesc gelozia lui Achar. Îi povesteam cum fusese ziua mea şi o rugam să nu vină în timpul rugăciunii. În mod curios, deşi intra, aştepta până se terminau rugăciunile. Când auzea „Assalam alekum!" începea să cânte, pentru că ştia că terminasem şi că urma să mă ocup de ea.

Achar m-a abordat într-o zi:

— Care-i faza cu pasărea? De ce vine la tine şi nu la mine? Tu îi spui să nu-mi cânte şi mie! De unde vine

disprețul ăsta? De unde răutatea asta? Şi eu merit să-mi cânte o vrabie în zilele de putrezire. Am nevoie ca o pasăre blestemată să se intereseze de singurătatea mea, de mizeria în care mă aflu. Ce-i dai ca să te iubească? Spune-mi rețeta!

— Calmează-te, Achar, i-am răspuns. Pasărea e un semn al milei lui Dumnezeu. Este mesagera speranței, trimisă mie pentru că am refuzat să mai cred în speranță. Vine la mine din întâmplare. Poate într-o zi o să se oprească şi la tine. Nu fi gelos pe o vrăbiuță. E ridicol. Roagă-te. Eu mi-am numărat zilele în care trebuia să-mi fac cele cinci rugăciuni. Sunt foarte multe. Între cincisprezece şi douăzeci şi doi de ani n-am mai crezut şi nu m-am mai rugat. În prezent, mă rog Domnului de şase ori pentru zilele pierdute înainte, plus rugăciunea zilnică. E ca un credit: îmi rambursez întârzierile, dățile în care am uitat, în care am greşit. M-am întors să mă uit la cum eram eu cu ceva timp înainte. Nu sunt mândru de ființa care am fost la douăzeci de ani! Atunci credeam în Dumnezeu, în Mohamed, în Iisus şi în Moise. Credeam în superioritatea credinței. Cred şi acum, dar nu mai am trecut. Fiecare zi care trece e o zi moartă, fără urmă, fără sunet, fără culori. Sunt un nou-născut în fiecare dimineață, ajung chiar să mă consider precum Tebebt, o vrabie foarte sensibilă, foarte fină şi intangibilă. Înțeleg mai bine limba păsărilor decât pe cea a oamenilor. Tebebt mă face să călătoresc şi mă însoțeşte în fugile mele spre spiritualitate. Uşurătatea ei, fragilitatea, dulceața cântecului, nuanțele mesajelor ei mă ajută mult. După ultima rugăciune de seară, când membrele

mă dor până la os, când durerea îmi deformează brațele şi mâinile, când nu ajută la nimic să strigi după ajutor, îmi amintesc de cântecul lui Tebebt. Îl reconstitui din memorie şi-l repet din nou şi din nou în mintea mea, până ce suferința devine suportabilă. Aşadar, iată, Achar, de ce vrabia vine la mine. S-a creat o legătură între mine şi ea. E ca un fir de mătase sau de păr. Şi legătura asta e singurul lucru pe care îl accept din exterior, deoarece ştiu că pasărea asta s-a născut pentru mine. A fost trimisă de suferința unei mame sau de voința divină. Noapte bună, Achar!

De atunci, Achar a devenit mai atent. Mi-a cerut să-l învăț cele cinci rugăciuni, recunoscând jenat că armata a fost singura lui familie şi că în cazarmă nu se vorbea despre religie. Mi-a spus că, pe vremea când era în Indochina, îl invoca pe Allah ori de câte ori ieşea la luptă.

Achar nu şi-a pierdut însă cheful de ceartă şi trufia.

În viața avută înainte, nu numai că dormeam prost, dar visam foarte puțin. În primele luni la ocnă, mi-am pierdut şi somnul, şi visele. După ce am tăiat orice legătură cu trecutul şi cu speranța, am început să dorm normal, în afara nopților geroase, când trebuia să rămâi treaz ca să nu mori înghețat. Şi visam. Toate nopțile mele erau pline de vise. Unele mă marcau şi mi le aminteam. Altele îmi lăsau o impresie vagă, rareori dezagreabilă.

Nu eram singurul care-şi umplea somnul cu vise, dar cu siguranță eram singurul care-i visa pe cei trei profeți.

Cu Moise am avut o lungă discuție despre politică. Ne aflam față în față, el aşezat pe tron, eu pe jos. Îi spuneam că inegalitatea dintre oameni este sursa injustiției. El mă asculta, dar nu răspundea.

Nici Iisus nu spunea nimic. Apărea din când în când, cu brațele deschise şi ochii trişti.

Lui Mohamed nu-i vedeam chipul, dar îi simțeam prezența de lumină. Auzeam răsunând în capul meu o voce gravă şi îndepărtată, ca şi când un bătrân înțelept mi-ar fi şoptit ceva la ureche. Ea îndemna la răbdare:

O, făptură aflată în suferință,
află că
răbdarea este o virtute a credinței
și un dar de la Dumnezeu,
amintește-ți-l pe profetul Ayoub, cel care
îndurase cele mai mari încercări; acesta e dat ca exemplu
de către Dumnezeu, El spune despre Ayoub că e un om
vrednic.
O, musulmane, tu nu ești dat uitării
în pofida întunericului și a zidurilor, află că
răbdarea e calea și cheia
mântuirii, în sfârșit, știi bine:
Dumnezeu le stă alături celor răbători!

După aceste vise, eram mai senin. Datorită lor eram încredințat că mă aflu pe calea adevărului și-a dreptății. Nu mai aveam nevoie să-mi umplu inima de speranță. Dumnezeu nu mă abandonase. Moartea putea să mă ia; cât privește suferința, încercam s-o consider o chestiune minoră, ceva ce trebuie depășit. Credința mea era puternică. De neclintit. Era ruptă de toate, adică era pură. Îmi dădea o forță și o voință pe care nu le ceream. Nu spuneam nimănui despre visele mele cu profeți. Ele erau numai ale mele. În schimb, visul acela cu mâncătorul de cuș-cuș mă neliniștea:

Suntem mulți la ieșirea din moschee. Ne e foame și suntem îmbrăcați în zdrențe. E foarte cald. Nu îndrăznim să intrăm în moschee pentru că nu avem apă pentru abluțiuni. Oamenii trec și nu ne văd. Deci nimeni nu ne vorbește. Unul dintre noi se ridică brusc și o ia la fugă.

Noi îl urmărim cu privirea, dar ceva invizibil ne împiedică să ne mişcăm. Câteva minute mai târziu, se întoarce cu un vas mare de cuş-cuş cu şapte legume şi cu carne de oaie. Îl aşează pe jos. Noi îl înconjurăm şi mâncăm cu mâinile din el. El rămâne la distanță. Stă în picioare. Nu mănâncă, nu vorbeşte. Ne priveşte şi pleacă înapoi.

Visul acesta a ajuns să aibă un sens precis: moartea unuia dintre noi. Dar nu eram singurul care avea vise premonitorii. Când îl povesteam dimineața pe al meu, şi alții visaseră ceva. Wakrine spunea că era semn rău să visezi porumb:

Se află pe marginea drumului, lângă un țăran care coace nişte coceni de porumb. Îi dă unul şi lui, fără să-i ceară bani, spunându-i: „Ia şi mănâncă, e bun pentru drum." Când se îndepărtează, se întâlneşte cu o cunoştință care trece pe lângă el fără să-l salute. Ştie că persoana aceea nu l-a recunoscut.

Visele lui Abbass erau şi mai explicite: o sărbătoare, râsete, lumină, mult soare şi, în mijloc, o cuşcă imensă plină de porumbei. O mână albă coboară din cer, trece prin grilaj şi prinde un porumbel. Apoi dispare imediat printre nori.

Comparându-ne visele, ajungeam la o singură premoniție. În acelaşi moment, mirosul morții se făcea simțit în ocnă. Se rotea, dădea târcoale celulelor până ce se oprea la una dintre ele. Noaptea, cucuvelele scoteau sunete funeste. Anunțau în felul lor dispariția cuiva. Cântecele funeste durau cam cincisprezece zile şi se opreau după înmormântare.

Eram cu toţii atenţi la semnalele păsărilor. Numai Achar nu înţelegea nimic, protesta şi ne pizmuia pentru că i-o luaserăm înainte. I-am prevenit pe gardieni. Trebuia pregătit plasticul şi cimentul. Trebuia săpat mormântul. În general, acest gen de pregătiri le făcea silă. Spuneau:

— Noi suntem gardieni, nu gropari.

— N-am ce să vă fac, le spuneam. Visele noastre sunt clare: se anunţă un mort. Nu ştiu care dintre noi. Eu, unul, sunt pregătit, dar nu simt că mi-a venit vremea încă. Dacă durerile de coloană devin insuportabile, mă puteţi omorî, m-aţi elibera.

— Glumeşti, n-o să-ţi facem noi plăcerea asta niciodată! Aici e interzisă plăcerea. Aşa stau lucrurile. Ar fi trebuit să ştii asta de mult timp.

— Dar suntem în aceeaşi ocnă.

— Te înşeli. Noi suntem nişte soldaţi loiali şi cinstiţi. Este o onoare că armata ne-a desemnat să ne ocupăm de această misiune.

— Suntem din aceeaşi familie!

— Asta niciodată! Şi dacă continui să o cauţi cu lumânarea, te bat!

— Haide!

— Niciodată!

Râdeam, iar Achar se enerva, simţindu-se exclus.

Iarna, gardienii o luau razna cel puțin o noapte pe lună.

În timp ce dormeam, veneau peste noi cu torțe aprinse, cu bâte şi mitraliere în banduliere. Erau foarte nervoşi, gata să pună capăt unei dezordini imaginare.

— Încetați să faceți zgomot, să grohăiți ca nişte mistreți şi să râdeți ca nişte duhuri malefice. Încetați sau dăm drumul la şobolani.

Ne trezeau când dormeam mai adânc. Îi rugam să ne lase în pace. Juram că nimeni nu vorbise, nu râsese şi nici nu strigase. În zadar. Erau convinşi că sărbătoream sau pregăteam revoluția. Când plecau, nu ne puteam stăpâni să nu râdem şi să nu ne spunem: au înnebunit. Atunci se întorceau, mai nervoşi ca înainte, lovind uşile cu bâtele. Zarva era asurzitoare:

— Dacă sunteți locuiți de duhuri şi ați făcut pact cu diavolul, vom şti să vă îmblânzim şi să vă tăiem în mii de bucățele. Aşa că terminați cu circul!

Nu aveam nici un chef să stăm la discuții cu ei, nici să le demonstrăm că ocna nu era locuită de duhuri. După părerea mea, dacă duhurile chiar există, atunci ele ocoleau groapa aceea unde răul şi-a făcut deja treaba.

În alte nopți auzeam împușcături. Am aflat mai târziu că gardienii crezuseră că au văzut o umbră şi au tras în ea conform regulamentului care le ordona să tragă la cea mai mică mişcare.

Trăgeau în fantome, mai ales în nopțile cu lună plină, când erau cu nervii întinşi la maxim. A doua zi făceau raportul pentru Kmandar, care la rândul lui trebuia să dea socoteală pentru incident în fața Statului Major, la Rabat. Tragere din greşeală. Nervozitatea gardienilor. Influența negativă a lunii pline etc. Asta ne amuza, dar ne şi făcea supraviețuirea mai suportabilă. Achar era mulțumit. Spunea:

— E bine. Nu suntem singurii care au vedenii. Şi ei sunt pe cale să-nnebunească. Face bine la moral.

Într-o zi au venit să stropească ocna cu un produs dezinfectant. Treceau cu tămâia, cu care sperau să gonească duhurile. Râdeam discret. Rosteau formule de genul: „Să ne apere Domnul de cei care au pactizat cu Satan, care au mâncat din mâinile lui şi care aduc răul în fața ochilor! Fie ca Dumnezeu Atoatefăcătorul să pună capăt lucrărilor nefaste ale Satanei şi ale discipolilor săi. Să ne lumineze ca să luptăm eficient împotriva faptelor rele şi să ne permită să plecăm repede în permisie ca să uităm nebunia care ne pândeşte în acest loc blestemat pentru totdeauna!

La rându-mi, recitam alte formule: „Îl chem pe Domnul să ne protejeze de Satan cel Furios."

"أعوذ بالله من الشيطان
الرجيم"

Ceilalți repetau după mine, în timp ce Ustad Gharbi recita din Coran. Lectura lui îi înspăimânta. Ieşeau din ocnă fugind, înțelegând că erau ridicoli. Am aflat mai târziu că fusese o inițiativă a lor, singura despre care ştiu în cei 18 ani de încarcerare. Kmandar nu era la curent. Nu punea niciodată piciorul în ocnă, dar ştia cu precizie tot ce se întâmpla. La început, când unul dintre noi era foarte bolnav, îi imploram pe gardieni să-l anunțe pe Kmandar. Când aveau curajul să raporteze, de exemplu că „Numărul 6 e grav bolnav...", Kmandar urla:

— Nu veniți să m-anunțați că unul e bolnav. Nu veniți decât ca să mă anunțați că e mort, ca să ştiu exact cifrele. S-a înțeles? Nu vreau să mai aud vreodată cuvântul „bolnav". Hai, dispari!

Acest Kmandar, care nu apărea niciodată, era o enigmă. Într-o zi, Achar, ca să facă pe interesantul, a pretins că l-a cunoscut la un moment dat. Fără să-l contrazicem, am decis că vrem să ni-l descrie, sau măcar să ne spună cum şi-l imagina.

— E mic de statură, bondoc şi urât.

— Are mustață, iar asta îl face viril.

— Îi pute gura.

— E analfabet, nu ştie să citească şi scrie numai nişte rapoarte seci şi fără nuanțe.

— E subțire şi uscățiv, cu chipul brăzdat, ochii adânci şi privirea rece.

— Are cu siguranță un defect fizic.

— Nu are familie.

— Doarme fără probleme.

— E incoruptibil.

— E disciplinat şi nu mănâncă fructe de mare.

— E ascultător ca un câine dresat să omoare, să taie beregata, să bea sângele şi să înfulece ficatul victimelor.

— Nu se îndoieşte niciodată.

— Ca să te îndoieşti, trebuie să cazi pe gânduri, or el nu gândeşte niciodată!

— Trebuie să aibă o boală incurabilă.

— Modelul lui trebuie să fie Oufkir.

Achar a intervenit:

— E toate astea şi încă ceva ce nu aveţi cum să ghiciţi. E canibal. Îi place să mănânce carne de om. E mâncăcios, îi plac băieţii tineri. Dacă l-au trimis aici, au făcut-o ca să-l îndepărteze de Rabat şi, de asemenea, ca să îl pedepsească. Dar pentru el nu e o pedeapsă, ci o onoare să respecte ordinele superiorilor. Îi place să dea ascultare şi face mereu chiar mai mult. Dacă-l vezi pe stradă, nu-l remarci.

— Ai dreptate, Achar, monştrii nu-şi arată cruzimea de care sunt capabili pe chip. Kmandar trebuie să fie un soldat bun, la serviciul armatei şi al şefilor săi.

Am aflat mai târziu că acest Kmandar era produsul brutal şi cinic al armatei franceze coloniale din Indochina, cea care servise în Maroc sub ordinele generalului Boyer de La Tour, căruia berberii îi spuneau Moha sau La Tour, cel care l-a găsit pe tânărul Oufkir, l-a format şi l-a introdus la palat.

Kmandar era din aceeaşi generaţie cu Oufkir. Şi el era locotenent în armata franceză. Fusese avansat în grad şi ajunsese la Forţele Armate Regale. Era instructor la Academie. Nu degeaba fusese ales să aibă grijă de această ocnă. Făcuse nişte servicii speciale armatei

și jandarmeriei. Era un fel de criminal cu sânge rece care nu vorbea.

Există Kmandari peste tot în lume. Sunt cei cu chip de oameni, dar al căror corp și spirit au fost meticulos și metodic golite de orice urmă de umanitate. S-au despărțit de ceea ce era uman în ei, așa cum alții decid să doneze sânge. Fără scrupule. Fără întrebări.

Kmandar își juca rolul și își trăia viața cu o naturalețe și o simplitate înfricoșătoare. Se afla pe deplin în rolul celui prin care moartea trebuia să vină cu o lentoare calculată și cu suferințe dozate. Atâta era el. Plin de această misiune și de voința care îi fusese inoculată. Plin de puroi, mâncat de răutate, cu burta umflată de o ură mecanică, cu ochiul irigat de sângele galben al supunerii față de superiorii lui.

Kmandar se lua drept un Kmandar, se ascundea, se juca cu nervii supraviețuitorilor, țipa singur ca o hienă înfuriată. Bruta aceasta era, ea singură, un abis.

Nu mă gândeam niciodată la el.

Dacă am putut să înlătur acest personaj din gândurile mele, dacă am putut lupta împotriva descurajării, dacă am putut accepta să mă lupt cu mine însumi, şi nu cu Kmandar sau cu fantomele lui, mă întrebam uneori care era acea vitalitate de care mi se agăţau corpul şi spiritul.

Nu durerea a fost cea care a impus calea aleasă, ci eu însumi, înainte şi dincolo de orice durere. Trebuia să-mi înving îndoielile, slăbiciunile şi, mai ales, iluziile care hrănesc orice fiinţă umană. Cum? Lăsându-le să se stingă în mine. Nu mai aveam încredere în imaginile care falsificau realitatea. Slăbiciunea este atunci când iei sentimentele drept realitate, când devii complicele unei minciuni care pleacă de la tine şi se întoarce la tine, crezând că faci un pas înainte.

Or, pentru a avansa în acest deşert, trebuia să te desprinzi de tot. Am înţeles că numai un gând care te desprinde de tot îţi poate aduce acea pace subtilă pe care o voi numi extaz.

Abdelmalek, numărul 5, era un bărbat curajos. Nu se plângea niciodată de nimic. Achar îl tachina şi era gelos pe serenitatea lui:

— Abdelmalek, tu nu suferi niciodată?! Vrei să ne faci să credem că eşti un supraom, la fel ca vecinul meu din faţă. Dar eu cred că te ascunzi cu jocul ăsta al tău. Ne trădezi cu tăcerea ta, te excluzi din grup. Aici toată lumea e bolnavă. Nimeni nu e sănătos. Suferi şi tu ca noi toţi! Îţi baţi joc de noi!

După o clipă, m-am simţit obligat să intervin:

— Achar, taci. Dă-i pace. Respectă-i decizia.

— Normal, tu eşti ca el. Şi tu faci pe demnul, pe Tarzanul din ocnă. Îţi ştiu jocul. Nu sunt prost.

— Achar, termină, sau te trimitem în carantină.

— Nu, asta nu! Aş crăpa! Dar, te rog, spune-i amicului tău să vorbească cu mine, măcar puţin.

— Nu e treaba mea să-i cer asta. Dacă are chef să-ţi vorbească, o va face. Dacă tace, are motivele lui.

— Gata, tac! Bine... Mă plictisesc! Cum faci să nu te plictiseşti?

— Mă gândesc, mă rog, recit în gând surele din Coran, caut poveşti pe care să vi le spun. Asta e tot ce fac.

După un moment de linişte, mă strigă:

— Mă poţi ajuta să recit Sura Vacii?

— Nu acum. E timpul lecţiei de engleză. Profesorul nostru e Fouad.

Abdelmalek nu mai lua parte la activităţile noastre. Era absent. Eram îngrijorat şi nu îndrăzneam să-l deranjez.

Gardienii au observat că nu mai mânca zeama, dar păstra pâinea. Confecţionase un sac dintr-una din cele două pături 1936 şi strângea acolo pâinea. O lăsa să se

întărească bine, rupea câteva bucățele, le zdrobea cu călcâiul, le muia şi apoi le mânca. Era singura lui masă într-o zi. Mânca bucățelele alea de pâine uscată care stătuse mai multe zile pe fundul sacului.

Alesese cum să moară şi noi nu ştiam asta. Când îl strigam, îmi spunea că totul era bine şi că izbăvirea era aproape. Eu mă amuzam întrebându-l dacă a găsit o cale de a evada.

— Da, dar de data asta nu or să mă prindă.

Într-adevăr, la început el a fost singurul care a încercat să evadeze. Era într-o dimineață, când gardienii i-au deschis celula ca să îi dea pâinea şi cafeaua. A ieşit împingându-i, vărsând bidonul de cafea şi, profitând de uşa lăsată întredeschisă, a luat-o la fugă. Gardienii au alergat după el urlând şi l-au oprit pe la mijlocul curții. L-au cotonăgit şi l-au insultat:

— Nenorocitule! N-ai reuşit să ne omori! Ce ți-am făcut ca să ne pui în situația asta? Am avut noroc. Gardienii din turn au ordin să tragă în orice mişcă.

Când l-au adus înapoi în celulă, ne-au ținut şi nouă o predică:

— Încercați să evadați şi veți fi doborâți, şi noi odată cu voi!

Eşecul acestei încercări a pus capăt oricărei dorințe de evadare. Abdelmalek nu şi-a mai revenit. A murit în chinuri groaznice, care au durat mai multe zile. După ce gardienii l-au scos, i-am recuperat hainele, pătura şi sacul, care era încă plin de pâine. Când l-am desfăcut în fața unui gardian care ținea lumina, am fost şocat: erau mai mult gândaci decât pâine. Îşi depuseseră ouăle în

miezul pâinii. Bietul Abdelmalek nu avea cum să vadă ce mânca. Fusese otrăvit de miile de ouă de gândaci.

Achar a fost impresionat de această moarte. Îi părea rău că-l tachinase pe Abdelmalek cu câteva săptămâni înainte să-i vină sfârşitul.

Karim, ceasornicul nostru vorbitor, calendarul nostru, reperul nostru în întuneric, era din ce în ce mai obosit. Ne spunea anul şi luna, fără zi şi oră. Maşina se dereglase, memoria era uzată. Ştiam aproximativ ora şi, fără să spun nimănui, am preluat ştafeta.

Eram în ocnă de treisprezece ani. Mai mult de jumătate dintre noi erau morţi. Gardienii nu se schimbau. Se aflau în serviciul nostru pe viaţă. Păsările erau adesea acolo. Unele cântau, altele ne dădeau veşti despre ce se întâmpla în curte sau care era starea vremii.

O anumită rutină se instalase în infern. Gardienii erau adesea prost dispuşi. Unii dintre ei se plângeau de singurătate. Am observat că sergentul M'Fadel, cel mai înalt în grad, se oprea din când în când în faţa celulei din stânga mea, cea a lui Wakrine, şi-i vorbea acestuia în berberă. Schimbau banalităţi. Într-o zi, M'Fadel începu să vorbească cu voce scăzută. Şuşoteau. Nu am spus nimic, dar am presupus că erau înrudiţi. Am aflat mai târziu că erau nu doar veri prin alianţă, ci că familiile lor erau legate printr-un fel de pact numit, la berberi, „tata". Nu am aflat niciodată originea acestui cuvânt.

Veteranii din Indochina îl foloseau în cazarmă pentru a desemna o colibă rotundă în care soldații erau închiși câteva ore ca pedeapsă.

Dar acolo însemna cu totul altceva: din niște cauze complexe, o familie înstărită face o alianță cu o alta sau cu un trib. Aceasta se află sub protecția ei, îi primește binecuvântarea. Legăturile devin puternice și, mai ales, sacre. Cei protejați trebuie să ofere fără tăgadă ajutor moral sau material și să arate solidaritate față de membrii familiei recunoscute ca „tata".

Nu știu cum se recunoscuseră. Lui Wakrine și M'Fadel le-a luat ani de zile să descopere că sunt supuși legăturii „tata".

După câteva săptămâni, Wakrine a bătut de două ori în peretele care ne despărțea celulele. Mi-a spus:

— Poți scrie o scrisoare pentru soția mea?

Am fost șocat.

— O scrisoare? Dar ai ce-ți trebuie, hârtie, creion?

— O să am curând tot ce trebuie. Cred că există posibilitatea de a-i trimite o scrisoare soției mele. Nu e încă foarte sigur.

— Cum o să faci rost de hârtie și creion? Știi bine că sunt niște obiecte foarte prețioase și absolut interzise în gaură.

— Ascultă, îți voi explica. Deocamdată spune-mi dacă ești de acord să-mi faci acest serviciu. Știi bine că am uitat alfabetul. Nu mai știu să citesc. E boala mea. Tu ți-ai păstrat mintea întreagă. Eu nu-mi mai amintesc cuvintele.

— Sigur că da, dar să fii foarte atent.

— Evident. M'Fadel e vărul meu; de fapt, nu direct. Soţia mea e verişoara soţiei lui. Cred că îmi amintesc că există un pact făcut de familiile noastre. O să-ţi explic într-o zi ce fel de pact. Nu poate vorbi, dar cred că va accepta să scoată scrisoarea. Pentru asta trebuie să aştepte permisia şi, mai ales, să se schimbe gardianul care îi verifică la plecare.

Aşa se face că, la capătul a trei luni de aşteptare, de discuţii şi de riscuri, Wakrine a profitat de faptul că uşa celulei sale era deschisă pentru a veni să strecoare sub uşa mea o bucăţică de hârtie şi un vârf de creion. Am întins mâna şi le-am luat discret. Eram nebun de fericire, foarte surescitat şi de abia mă abţineam să nu o arăt. Am luat creionul şi l-am dus la buze. Da, am sărutat bucăţica aceea de lemn cu care puteam scrie. Apoi, am luat foaia cu grijă. Era aspră, dar ce conta calitatea acelei bucăţi de hârtie care pentru mine era deja ca o licărire slabă în întunericul nostru obişnuit?

Am scris mai întâi în mintea mea. Cu ce să încep? Să folosesc simboluri sau să spun brutal faptele? Tăiam în gând. O luam de la capăt. Wakrine mă grăbea:

— Spune-i soţiei mele că trăiesc şi că trebuie să-i dea nişte medicamente lui M'Fadel.

— Da, dar trebuie profitat de asta ca să afle şi celelalte familii unde suntem...

— Am încredere în tine. Dar nu uita că M'Fadel riscă foarte mult! Scrie lucruri simple.

Astfel că, după patru zile de reflecţie, am tăiat foaia de hârtie în două şi am scris două propoziţii:

Sunt bine. Suntem la Tazmamart. Fără lumină. Dă-i lui M'Fadel niște medicamente pentru dureri. Wakrine.

Din acel moment, datorită acelei bucăți de hârtie, viețuirea noastră a cunoscut niște schimbări bulversante. Eu nu voiam să scriu nimănui, pentru că decisesem de la început că nu mai aveam nici familie, nici logodnică.

Avea să dureze cinci ani, cinci ani de îndoială, în care speranța se ivea din nou – iar asta era contrar principiilor mele. Trebuia să nu-mi pese, trebuia să supraviețuiesc în infernul acela luptând împotriva morții cu mijloacele de care dispuneam, voința și spiritualitatea.

M'Fadel a dus bucățica de hârtie soției lui Wakrine fără să-i spună nimic. Neștiind să citească, aceasta i-a arătat-o mamei unei farmaciste al cărei frate dispăruse. Așa a aflat fratele mai mic al numărului 18, Omar, care studia în străinătate. M'Fadel a primit de la farmacistă niște medicamente, mai ales analgezice și anti-inflamatoare, dar și o sumă frumușică de bani.

Am înțeles că M'Fadel, deși acționase din solidaritate tribală, fusese mituit, când, după câteva luni, a venit la Wakrine și l-a întrebat dacă are nevoie de medicamente. Corupția face miracole, chiar și în infern! Pentru prima oară îi recunoșteam beneficiile! Să poți spune: corupția salvează vieți! Alte bilețele ieșeau acum din ocnă și M'Fadel se îmbogățea. Fratele lui Omar a contactat-o pe Christine, o femeie excepțională, militantă pentru drepturile omului, o femeie a rezistenței, o pasionată care își va dedica mulți ani din viață pentru a

vorbi despre temnița în care ne aflam şi va lupta pentru eliberarea noastră. Nu ne cunoştea, dar se ocupa de cauza noastră ca şi cum i-am fi fost toți frați. Ea a mişcat cerul şi pământul pentru a aduce lumii la cunoştință întemnițarea noastră, la fel cum s-a mobilizat pentru soțul ei, închis la Kenitra din cauza ideilor sale. În mod ciudat, Kmandarul nu a venit la noi să investigheze originea scurgerii de informații. Îi bănuia probabil pe cei din cealaltă parte a temniței, unde regimul era mai puțin dur. Dar, în fond, nu cred că autoritățile au fost deranjate de circulația acestor informații. Dimpotrivă, cred că era în interesul lor să le lase să circule, pentru a instaura teama şi o formă deghizată de teroare. Poate că M'Fadel fusese desemnat să însceneze acele prime scurgeri. Altfel, de ce i-a luat cincisprezece ani ca să-şi exprime compasiunea?

Din momentul în care presa a început să vorbească despre Tazmamart, lui M'Fadel i s-a făcut frică. A devenit răutăcios, evitând să ne mai vorbească. Când trecea prin fața celulei lui Wakrine, scuipa şi bolborosea nişte insulte în berberă.

Nimeni nu putea face nimic în privința informației care circula afară. Am aflat mai târziu că Christine îi contactase pe cei de la Amnesty International, precum şi pe alți jurnalişti influenți. Soarta noastră nu mai depindea exclusiv de Kmandar, ci şi de opinia internațională.

În perioada aceea, ca şi cum speranța eliberării ar fi provocat un efect paradoxal, cei condamnați au început să moară unul câte unul.

Chiar şi azi îmi este ruşine de ceea ce s-a petrecut în noaptea de 23 aprilie 1987. Nu mai eram stăpân pe mine. Mă lăsasem, la rândul meu, pradă proastei dispoziții, furiei şi crizei de nervi. De două zile nu-mi mai făceam rugăciunea. Nu mai aveam chef nici să evadez, nici să o iau pe calea spre piatra neagră. Aveam şi eu slăbiciunile mele pe care încercasem să le ascund sau să le depăşesc. Reuşisem, aproape ajunsesem să suport suferința fizică, cea care-mi încovriga coloana şi-mi deforma mâinile. Nu mai aveam chef să mă trezesc în fiecare dimineață spunându-mi că perdelele fuseseră trase pentru totdeauna şi că erau de ciment, să mă trezesc cu capul plecat, având dispoziția celui care nu mai aşteaptă nimic, şi să mă obişnuiesc cu acel nimic care se infiltra printre pietre în ciuda scrisorilor pe care le scriam pentru Wakrine.

Se poate să fi fost contaminat de speranța din jurul lui Wakrine şi a celorlalți? Pentru prima oară, îmi imaginam eliberarea. Mă gândeam din nou la soare. Revedeam luminile din copilăria mea. Amintirile de care mă rupsesem ieşeau la suprafață. O vedeam pe

mama, toată numai în alb, întinzând braţele şi îmbrăţişându-mă îndelung. Plângea, şi eu la fel.

Tot ceea ce construisem pe parcursul a cincisprezece ani se distrugea încetul cu încetul. Trebuia să reacţionez, trebuia să-mi reiau gimnastica intelectuală ca să redevin cum fusesem. Tocmai în acel moment, Lhoucine, vecinul meu de celulă din primii doi ani la Kenitra, a avut proasta inspiraţie să mă provoace. De ce alesese tocmai acea noapte de îndoieli şi de slăbiciune ca să-mi facă rău?

— Tu, fiu al unui bufon, nu eşti decât un bastard, nu eşti fiul tatălui tău, căci dacă acela era într-adevăr tatăl tău, te-ar fi renegat el public, te-ar fi abandonat în infern, cerând chiar să fii pedepsit cu mai multă severitate? Spune, bastardule!

Nu ar fi trebuit nicidecum să-i răspund şi să mă las antrenat într-o dispută în care toate loviturile (verbale) erau permise. El voia să mă rănească, să mă lovească unde credea că mă durea cel mai tare. Chiar dacă reuşisem să nu am aşteptări de la tatăl meu, să-l uit şi să-mi continui viaţa ca un orfan de tată, în acea seară eram foarte slab. Redevenisem ca ceilalţi: vulnerabil, obosit şi zdrobit. Şi eu îmi doream să-l rănesc. Mi-am amintit că, în timpul întemniţării noastre la Kenitra, fusese spitalizat după un atac de cord. Medicul de gardă l-a simpatizat aşa de tare, că i-a oferit posibilitatea să-şi revadă soţia. În vremea aceea, încă nu deveniserăm un secret. Ne executam pedeapsa de zece ani şi eram trataţi ca nişte ocnaşi oarecare. El a primit-o pe nevasta lui şi au făcut dragoste. Mi-o povestise de zeci de ori

şi recunoştea că se masturba gândindu-se la asta. Din vizita aceea a rezultat un copil. Aflase vestea în ajunul mutării noastre la Tazmamart. Sărise în sus de bucurie. Calculasem rapid că naşterea avusese loc la nouă luni şi zece zile după vizita de la închisoare. Nu am spus nimic şi m-am gândit că acel copil trebuie să se fi născut înainte de data care i se transmisese lui. În orice caz, m-am folosit de acea îndoială ca să răspund agresiunii lui din seara când nu mai eram eu însumi:

— OK, eu sunt un bastard, dacă asta te mulţumeşte! Iar tu, fiu de familie bună, ai un tată care e chiar tatăl tău, nu mă îndoiesc. Dar eşti sigur că tu eşti tatăl copilului tău? Aminteşte-ţi, soţia ta a născut după nouă luni şi zece zile! Fiul tău nu s-a născut prematur! Fiul cui? Cineva a trecut pe acolo după tine. Îmi pare rău, Lhoucine, nu trebuia să mă ataci...

— Nemernicule! Ştii bine că nevasta mea e o femeie de familie bună, că mă iubeşte mai presus de orice. De ce inventezi poveşti?

— Nu inventez nimic. Tu mi-ai povestit totul. Aminteşte-ţi că şi tu ai avut o clipă de îndoială pe care însă ai gonit-o cu un semn din mână când ai decis să-ţi numeşti fiul Mabrouk.

— Tatăl tău e un proxenet!

— Nu mă interesează. Tu, în schimb, eşti o cârpă. La şcoală, căpitanul te batjocorea şi tu nu spuneai nimic.

— Urmam ordinele!

— Cum să accepte un aspirant să facă cumpărăturile pentru soţia căpitanului? Asta era treabă de soldat simplu. Nu ai pic de demnitate!

— Iar tu eşti un amărât! Tatăl tău a intervenit ca să devii locotenent. Dar ai rămas aspirant, n-ai fost în stare...

— Nu-mi pasă de grade. Întreabă-te de ce un medic a autorizat vizita nevestei tale. Pentru ochii tăi frumoşi, poate?

— Nevasta mea e o femeie serioasă, o să vezi, o să mă aştepte la ieşire. Pe tine n-o să te aştepte nimeni! Eşti copilul nimănui, un fiu de nicăieri, un copil din flori...

— Încornoratule!

— Vândutule!

— Stricatule!

— Pederastule!

— Gelosule!

— Măgarule!

— Masturbatorule!

— Fiu ieşit din păcat!

Am continuat schimbul de insulte toată noaptea. El a cedat primul şi a început să plângă. Şi mie-mi venea să plâng, atât de tare mă disprețuiam, atât eram de obosit şi de indignat de răul pe care fusesem în stare să i-l provoc sărmanului Lhoucine. Mă simțeam vinovat pentru că el era mult mai slab ca mine. Degeaba m-am scuzat, i-am spus lucruri încurajatoare, mergând până acolo încât am jurat că sora mea mai mică se născuse cu trei săptămâni întârziere... Nu mai aveam ce face, Lhoucine era rănit definitiv. Insultele mele îl terminaseră. Cât despre cele pe care le proferase el, nu mă atingeau cu adevărat. Mă gândeam din nou la tatăl meu

şi la ceea ce făcuse. Mi-l imaginam, din nou, la picioarele regelui, renegându-şi fiul nedemn care-l trădase şi care-i îngreunase relaţiile cu suveranul. Lhoucine delira. Luni de zile nu a mai vorbit cu nimeni, o striga pe Mabrouka, nevasta sa, zi şi noapte. Chiar şi când recitam din Coran, el ne îngâna, ca să ne strice armonia lecturii. Devenise insuportabil şi se lăsa încet, încet să moară. Când M'Fadel a adus nişte medicamente, l-am implorat să mă lase să petrec câteva ore cu Lhoucine în celula lui. Eram în luna mai.

L-am luat în braţe şi i-am dat aspirină. Era foarte slab. Plângea.

— Îţi cer iertare. Ştii că nu eram eu cel care îţi vorbea în noaptea de 23 aprilie 1987; era diavolul, mă luase în stăpânire, pe mine şi gândurile mele negre, vocea mea, şi încerca să-ţi facă rău. Eu însumi am suferit şi mai sufăr încă. Vom ieşi cu toţii de aici, ţine-te bine, soţia şi fiul tău te aşteaptă, nu trebuie să-i dezamăgeşti. Haide, ia medicamentele astea, trebuie să te hrăneşti. Aminteşte-ţi, Lhoucine, de prietenia noastră din timpul şcolii, de solidaritatea dintre noi la Kenitra şi chiar şi aici, suntem pe acelaşi vas. Trebuie să reziştI; te implor, nu pleca, nu aş suporta să ne laşi, e extrem de important, aproape că am ajuns, vezi ce văd şi eu? Spune-mi, te rog, deschide ochii, deschide-ţi simţurile, mama ta, nevasta şi fiul tău ţi-au pregătit un bol cu smirnă, cu toţii se pregătesc să te întâmpine. Au făcut curat în casă. Toată lumea te aşteaptă. Spune-mi, aş vrea să merg şi eu la sărbătoarea asta cu tine, mă iei, nu-i aşa? Apoi vom merge împreună la Mecca, jur că o să te iau cu mine, nu

trebuie decât să spui da, te invit, vom lua avionul şi ne vom opri la Cairo, vom vizita piramidele, o să te duc în cafeneaua unde merge Naghib Mahfuz, ne vom poza cu el şi vom face pelerinajul în condiţii bune. Fără oboseală, fără privaţiuni. Rezistă.

Îşi şterse lacrimile cu greutate, apoi reuşi să pronunţe cuvintele:

— E adevărat, fiul meu nu poate fi al meu. Sunt sigur. Ai dreptate.

— Dar nu, nu şi nu! Am spus-o numai ca să te rănesc. Nu o credeam cu adevărat. Lhoucine, te rog, te implor, iartă-mă. Am inventat povestea asta ca să răspund provocării tale. Fiul tău e cu siguranţă al tău. Şi te aşteaptă. Nu-i spulbera speranţele. Trebuie să ieşi de aici, o să vezi, nu te vei mai gândi la asta.

Am început să plâng. Lhoucine şi-a dat sufletul în braţele mele. Îl ţineam din ce în ce mai strâns şi recitam din Coran. Ustad a înţeles că Lhoucine murise şi mă însoţea în rugăciune cu vocea lui puternică.

Am ajuns şi eu să mă gândesc, precum personajul lui Camus, că *„dacă m-ar fi închis...* nu... *dacă m-ar fi făcut să trăiesc într-un trunchi de arbore uscat...* un arbore centenar, cel în care locuieşte Moha..., *fără altă preocupare în afară de aceea de a privi floarea cerului de deasupra capului meu, m-aş fi obişnuit încetul cu încetul...*" aş fi asistat la baletul vrăbiilor... nu... e vorba de păsări, nori şi cravate... Confund totul. Ştiu însă că floarea mea din cer nu poate fi decât Tebebt, pasărea copilăriei mele, arborele uscat este un bloc de piatră umedă, o tonă de ciment şi de nisip care să te facă să uiți cerul.

Mai mult ca niciodată, simțeam nevoia să mă întorc la credință. După rugăciuni, meditam. Eram foarte afectat de moartea lui Lhoucine. Aveam vise cu el, îl vedeam într-o prerie, fericit, înconjurat de mulți copii, cu soția alături. Mânca mere roşii. Trezindu-mă, m-am întrebat ce vrea să însemne asta. Un mort fericit, asta nu putea fi decât efectul vinovăției mele, care mergea până într-acolo încât eram gata să-mi dau viața ca el să fie fericit. M-am pus la adăpostul îngerilor mei păzitori pe care am hotărât să-i cheme Ali şi Alili. Cu ajutorul rugăciunilor, îi făceam să apară şi stăteam de vorbă cu ei:

— Dacă sunteți aici este pentru că Dumnezeu nu vrea să mă abandoneze. Cât timp sunteți aici, voi şti că nu sunt învins.

Stăteau acolo, fără să vorbească. Îi invocam pe Allah şi pe Mohamed. Citam toate numele lui Allah pe care le ştiam. Le repetam, insistând pe Îndurătorul, Milostivul, Învățatul şi Mai-Marele. Vorbeam încet. Lui Achar nu-i plăcea să mă audă murmurând, avea impresia că tot timpul complotez împotriva lui. Mă întreba ce tot spun, mă întrerupea din invocațiile mele. Ridicam vocea ca să înțeleagă că mă deranja. Se apuca şi el să spună rugăciuni, dar, fiindcă nu le ştia bine, se oprea şi cerea ajutor. Din fericire, a intervenit Ustad şi l-a corectat.

Eram cufundat în rugăciunile mele, când M'Fadel mi-a bătut în uşa celulei cu măciuca lui. Nu era ora mesei. A deschis şi mi-a aruncat o cutie cu medicamente. Conținea două folii. A deschis şi uşa lui Achar şi i-a spus:

— Uite ceva împotriva durerii. Ține cont că tocmai îți salvez viața.

Achar, invidios:

— De ce i-ai dat şi lui una?

— Pentru că o merită, imbecilule.

— Da, dar eu ți le-am cerut cu multă vreme în urmă.

— Şi ce? Şi dacă mai bombăni mult ți le iau înapoi.

— Ah, nu, nu, făceam numai o remarcă.

În ziua aia chiar am avut chef să-l bat pe Achar.

Gardienii au deschis toate celulele şi le-au lăsat deschise ca să ne putem vedea în ciuda întunericului. Uşa de la intrare lăsa să se vadă o fâşie de lumină. Fără nici

un motiv, Achar s-a repezit la Wakrine şi a început să-l lovească, insultându-l în acelaşi timp.

— Nenorocitule, crezi că scapi aşa? O să te omor, o să te omor!

Am încercat cu toţii să-i despărţim. Fără să întrebe pe nimeni, M'Fadel l-a închis pe Achar în celula lui. Timp de două luni, în fiecare vineri, M'Fadel ne lăsa câte o jumătate de oră pe culoar, însă nu mai deschidea celula lui Achar. Astfel că n-au mai avut loc incidente.

Într-o zi, Achar mi-a spus cu o voce de om supus:

— Ia, spune-mi, mă iei la Mecca? Am atâtea păcate de spălat, atâtea care trebuie să-mi fie iertate. Pot conta pe tine? Spune-mi, te rog, nu-mi refuza favoarea asta, sunt un om aşa de rău, de gelos şi de ignorant.

–Te cunosc eu! Dacă ieşim, primul lucru pe care-l vei face va fi să mergi la curve. Aşa că nu mai răspândi efluviile ignoranţei tale în gaura asta neagră, nu mai blasfemia.

— E adevărat ce spui, mă cunoşti bine. Sunt sigur că femeia mea mă aşteaptă. Când voi ieşi de aici, va fi bătrână. Ţi-o spun pe şleau: dacă ies de aici, şi ies sigur, o să mă-nsor cu o tinerică din satul meu.

— Aşa, o tânără care să fie mai mică decât cel mai mic copil al tău!

— Şi? Asta e viaţa!

— Achar, nu vreau să mai discut cu tine, mă dezgusţi.

Să fii nevoit să suporţi pe unul ca Achar este epuizant. Intervenţia sa mi-a întrerupt exerciţiul de meditaţie. Îngerii nu mai răspundeau chemării mele. Nu le

mai simțeam prezența. Cu timpul s-a instalat uzura fizică şi psihică: după toate încercările prin care trecusem, capacitatea mea de a mă concentra se diminuase. Mi-era din ce în ce mai greu să-mi regăsesc universul spiritual. Nu-mi lipsea voința, dar obosisem. Chiar şi în ziua de azi mai trag ponoasele acelei uzuri. Mi-e greu să citesc şi să scriu. Nu mă pot concentra mai mult de câteva minute.

Să nu am gânduri vrăjmaşe față de Achar sau față de altcineva. Nu mă mai concentram pe Achar şi treceam la alții. Tata era cap de listă. Îl vedeam într-o djellaba de mătase, parfumat ca o femeie, cu un aer jovial, obrajii îmbujorați, proaspăt raşi, cu acelaşi exces de greutate, cu mersul delicat, mersul unui om care e mereu gata să facă reverențe în fața regelui, cu privirea în jos, dar verbul ascuțit, profitând exact de momentul potrivit pentru a lansa un mic comentariu isteț care va provoca un zâmbet sau poate chiar râsul patronului.

Îl vedeam şi zâmbeam. Cum să i-o iei în nume de rău unui bufon la curte sau din viața ta? Un tată care nici măcar nu-şi amintea că are familie! Nu era un clovn. Nu avea nimic tragic. Era nepăsarea satisfăcută, pasiunea pentru curte şi prinți.

Îl vedeam şi-l lăsam să treacă asemenea unei umbre prin viața mea. Ar fi fost mai simplu să-l urăsc, să am resentimente față de el sau să-mi întrețin nevoia de a mă răzbuna. Dar soluția asta facilă era o capcană: începi prin a lăsa ura în viața ta, apoi ea îți otrăveşte sângele, şi mori.

După tata, vedeam alte siluete, fantomele celor care ne-au băgat în povestea asta urâtă. Nu erau toți morți.

Au fost câțiva ofițeri care şi-au salvat pielea jucând cartea ambiguității. Nici pe ei nu-i învinuiam. Erau numai nişte nemernici. Eu nu aveam duşmani. Nu-mi mai alimentam pornirile negative. Am înțeles cât de obositor era să-mi petrec timpul tăindu-i în bucățele pe cei care îmi făcuseră atâta rău. Am hotărât să nu mă mai preocup de asta. Trebuia să mă debarasez de gândul de a-i omorî fără să-mi murdăresc mâinile, să nu mai reiau la infinit dorința de a-i face să treacă prin aceleaşi chinuri în care m-aruncaseră ei.

Trebuia să depăşesc definitiv dorința aceasta de a mă răzbuna. Să fiu dincolo de ea. Să nu mai cad pradă chinurilor ei. Pentru că răzbunarea mirosea a moarte şi nu rezolva nimic. Oricât căutam, nu găseam pe cine să urăsc. Acesta era semnul că ajunsesem într-o stare pe care o iubeam mai presus de orice: eram un om liber.

Dincolo de ipoteza scurgerilor de informații puse la cale de autorități din motive politice, nu încetam să-mi pun întrebarea: de ce a acceptat M'Fadel, şeful gardienilor, cel mai în vârstă şi cel mai cinic dintre ei, să ne ducă mesajele afară, riscându-şi viața lui şi a subordonaților săi? Pofta de câştig, lăcomia. Câştiga mulți bani din serviciile pe care i le făcea lui Wakrine. Noi nu mai aveam nimic de pierdut. Eram închişi de mai bine de şaptesprezece ani în acea gaură, păziți de aceiaşi gardieni. Aveam obiceiurile noastre. Se instalase rutina. Numai moartea mai întrerupea din când în când ritmul supraviețuirii noastre. M'Fadel profita de asta. Prin Wakrine, transmiteam cât de multe informații puteam în exterior. Nu ne luam prea multe precauții. Nu aveam nici un ecou de afară. Cel mai important era să obținem ceva medicamente. Cu toate astea, viitorul nostru nu putea avea nici un sens. El se profila de la sine, confundându-se pentru unii cu o lungă agonie, luând pentru alții aspectul unei vieți marcate de mici nimicuri în care a înghiți orice fel de medicament este evenimentul anului. Ne bazam pe soartă ca să asistăm la

un miracol în gaura aceea în care eram tot mai puțini. Nu mai aveam calendar. Ceasornicul nostru vorbitor şi-a dat sufletul fără nici o avertizare. Abdelkrim, căruia îi spuneam Karim, a murit în liniște, din cauza slăbirii organismului şi a malnutriției. Îşi pierduse complet pofta de mâncare. Semn rău. Era începutul sfârşitului. Cu mult înainte de degradarea sănătății sale, mă rugase să preiau ştafeta. Ceea ce am făcut, dar mult mai puțin precis decât el. Nu stăteam bine cu numerele. Ajunsesem să confund zilele. Am primit ajutor de la Fellah, numărul 14, un adjutant care intrase în închisoare bolnav şi avea mereu probleme de sănătate. Ne împărțeam sarcina: el număra orele, eu zilele şi lunile. Fellah era un om discret, mic, slab, şi suferea din cauză că o femeie îl otrăvise. Ne spunea:

– Sunt *meouakal*, mi-a dat să mănânc o prăjitură cu miere în care un mare vrăjitor pusese o otravă foarte şireată: nu omoară, dar îți dă toate bolile.

— Eşti sigur că nu eşti bolnav din cauza încarcerării?

— Aici bolile se dezvoltă lent. Urinez sânge, uneori şi puroi. Sunt şaptesprezece ani de când mădularul meu e mort. Cum îți explici asta?

Fellah devenise pentru mine un laborator: atacat din toate părțile, corpul lui rezista. Îmi cerea medicamente.

— De care?

— Oricare o să-şi facă efectul. Mă doare peste tot.

Wakrine i le dădea. Le înghițea pe toate odată. Când eram la Kenitra şi aveam dreptul să mergem la infirmeria închisorii, el cerea Valium. Lua aşa de multe încât credeam că vrea să se omoare. Nici pomeneală. Femeia

aceea îi făcuse deja farmece şi lupta împotriva lor cu Valium. La Tazmamart a fost privat de calmantele lui. Credeam că va face o criză. S-a adaptat, chiar dacă suferea şi nu spunea nimic. Pentru el, încarcerarea era una dintre „vrăjile" urzite împotriva lui.

— Femeia asta a jurat să mă facă să plătesc. A reuşit. Fereşte-te de femeile din Kh'nifra! Sunt cele mai crude. Voia s-o iau de nevastă. Îţi imaginezi? O târfă m-a ales să fiu soţul ei! Greşeala mea a fost că mergeam s-o văd des, la fiecare permisie. Aveam obiceiurile mele. Ajungeam când se însera, ea se închidea cu mine, îmi făcea un ceai, apoi scotea o sticlă de whisky şi o beam împreună. Făceam dragoste înainte de cină. Cât mâncam eu, ea se făcea nevăzută. Nu dădusem atenţie acestui amănunt. Apoi făceam din nou dragoste de mai multe ori pe noapte. Când scoteam banii s-o plătesc, se enerva şi mă lovea cu picioarele. Într-o zi mi-a zis că ea nu mai vrea alţi bărbaţi, că eu eram bărbatul ei. Mă alesese dintre mai mulţi. Părăsise casa în care stătea cu mai multe târfe şi-şi găsise o cămăruţă. Nici nu se punea problema să mă-nsor cu o prostituată: îţi dai seama, ce ruşine, ce decadenţă! Ar fi trebuit să dispar. Dar nu am avut şansa asta. Nu aveam instinct de autoconservare. Oricum, eram deja locuit, mă umpluse cu tot felul de lucruri otrăvite. Văzusem un vrăjitor la El Hajeb. El mi-a dat informaţiile astea. Ca să mă vindec, ar trebui să merg la mai mulţi medici şi la un alt vrăjitor care să desfacă vrăjile făcute. Numai un vrăjitor ar putea dezlega blestemele făcute de altul. Nu aveam timp. Am plecat din Ahermemou pentru nişte manevre şi iată-ne aici.

L-am corectat:

— Vrei să spui pentru lovitura de stat.

— Care lovitură de stat? Am ieşit dimineaţa devreme ca să facem nişte exerciţii la Bouzneka...

— Dar ştii de ce suntem aici?

— Da. Ni s-au făcut tuturor farmece.

— Fellah, tu glumeşti?

— Eu? Niciodată! Unul dintre lucrurile pe care le-am pierdut este capacitatea de a face glume şi de a râde. De când mi-a dat substanţele alea nu mai pot să râd. M-ai văzut tu vreodată râzând?

— Nu, e adevărat. Oricum, cui îi arde să râdă în gaura asta?

Am înţeles că Fellah era atins de boală. Sifilisul duce la nebunie. Nu-şi pierduse memoria, dar nu mai ştia ce i se întâmplă de fapt. De aceea nu mai aveam încredere în ceasornicul lui, aşa că am început să număr eu orele. Nebunia lui nu era evidentă. Vorbea coerent, când, deodată, la capătul unei fraze, spunea ceva de neînţeles:

— Mi-o amintesc bine pe Khdeja. Mă obsedează, spunea el. Avea nişte sâni enormi. Asta-mi plăcea la nebunie. Avea ochii foarte negri şi făcea gropiţe când râdea. Apoi calul o lua în sus spre minaret. Urina pe oamenii care treceau pe acolo. Da, generalul a pedepsit smochinul. I-a luat toate smochinele şi i le-a dat Khdejei. De altfel, generalul este tatăl primei sale fiice, cel care-mi deschidea uşa ca să ies la exerciţii. Îmi aduc aminte de parcă ar fi fost azi dimineaţa aceea în care câinele vecinei a muşcat viţelul lui Nadir de Habouss. El plângea, pe când eu râdeam. Khdeja îmi dădea să mănânc şi să fumez. Cred că am

fumat nişte ierburi aduse din China sau din India. Erau foarte tari. Nu mai ştiam nici unde mă aflu, nici ce fac. Asta era vrăjitorie. Nu sunt nebun. Spune, doar nu crezi că sunt nebun. Sunt bolnav. Am toate bolile, dar voi fi vindecat la sfârşitul exerciţiului. Învăţăm să rezistăm la frig, la căldură, să supravieţuim cu scorpioni şi gândaci. Dar dacă generalul îmi dă nişte medicamente, e bine. Eu cred că ne urmăreşte cu un binoclu japonez. El vede în noapte. Ne dă note fiecăruia dintre noi. Eu nu voi lua notă bună, pentru că Khdeja a refuzat să se culce cu el. Se va răzbuna. Un general e un om important. Poate face orice. Nimeni nu-i spune nu, în afară de Khdeja. Îmi place temperamentul ei, chiar dacă mi-a făcut rău. Când ieşim, voi merge să o văd şi să-i spun două lucruri: 1. bravo că ai refuzat să te culci cu generalul; 2. ceea ce mi-ai făcut nu e bine deloc! Sunt sigur că va regreta, pentru că sexul meu este mort. Nu mai e bun de nimic. Când urinez, sufăr teribil de mult. Îi voi spune toate astea. Dar, spune-mi, tu, care ştii atâtea, când se termină exerciţiile?

— În curând, Fellah, în curând.

— O să vii cu mine la Kh'nifra s-o văd pe frumoasa Khdeja?

— Sigur că da. Voi merge cu tine. Îi voi spune că nu e bine ce ţi-a făcut.

— Tu eşti prietenul meu. Ia spune-mi, cât e ceasul?

— Dar tu ţii socoteala orelor!

— Ah, da, am uitat. Dar despre care ceas e vorba?

— Cel din ocnă.

— A, tu vorbeşti despre ceasul din cazarmă. Acela s-a oprit de mult! Trebuie reparat. În civilie, eram ceasornicar. Şi tata fusese ceasornicar. Am intrat în armată

ca să repar ceasurile de mână ale generalilor. Ai observat că generalii sunt mereu în întârziere? Asta e pentru că poartă ceasuri cu mult aur. Aurul nu se înțelege bine cu timpul. E mai bine să ai un ceas de mână din metal simplu. Acolo, precizia e garantată. Tata m-a învățat asta, cu multă vreme în urmă. În armată, m-au repartizat la serviciile generale pentru că voiam să mă ocup de timp. Am insistat, dar ei nu m-au luat în serios. Ia spune-mi, am făcut bine că nu m-am însurat cu Khdeja?

— Da, Fellah, ai făcut bine.

— Când pleci într-o misiune, nu poți lăsa o femeie în urmă, cu atât mai puțin una ca ea. Riști să fii distrus. Cred că eu am fost distrus. Trebuie să fi primit un glonț în stomac sau în organele genitale.

— E posibil, ştii, noi trăgeam cu gloanțe adevărate.

— Da, asta îmi amintesc. În ajun, comandantul ne-a spus, râzând: „Facem exerciții cu gloanțe reale!" A mai spus-o o dată, apoi am râs cu toții. Dar îți mai aminteşti şi de medicul francez care a venit printre ofițeri şi ne-a spus pe un ton glumeț: „Pregătiți o lovitură de stat?". Iar căpitanul i-a răspuns: „Nu, nişte exerciții importante."

— Da, îmi amintesc bine. Vezi că nu doar eu am vorbit despre o lovitură de stat?

— Da, dar nu am făcut-o. Nu aveam noi coaie pentru aşa ceva. Apropo de coaie, sunt un om terminat. Ale mele nu mai folosesc la nimic. Khdeja le-a muşcat, mi-a înghițit cu totul suflarea, sufletul, viața.

— Când o să ieşim de aici, când se vor fi terminat exercițiile, o să mergem să-l vedem pe Haj Brahim, cel mai priceput *fqih*, ca să anuleze farmecele şi blestemele.

O să vezi, Fellah, totul o să se întoarcă împotriva Khdejei. O să-i vină ei rândul să-şi piardă minţile.

— Da, prietene, trebuie înghiţit creier de hienă. Ştiu un bătrân din deşert care vinde aşa ceva în Marrakesh. Dacă i-o trag dup-aia, o să fie bolnavă toată viaţa.

— Dar o să le dea boala tuturor celor cu care se va culca după tine. Asta nu e drept. Nu trebuie să faci asta.

— Ai dreptate. Aş mânca nişte peşte.

Fellah a cerut peşte toată noaptea. Urla ocări în arabă şi apoi în franceză. Ştia un număr impresionant de cuvinte care amestecau sexul şi religia.

În aceeaşi noapte am auzit cucuveaua cântând. Mi-am spus: pentru Fellah a sosit vremea eliberării.

Dar nu, a murit Abdallah, locotenent şi instructor, ca mine, după o diaree de mai multe săptămâni. Nu mai vorbea. Se golea cu fiecare zi. Făcea pe el. Duhorile din jur nu ne mai spuneau nimic despre bolile care erau permanent printre noi.

Moartea are un anumit miros. Un amestec de sălciu, acreală şi puroi. Un miros arid şi ascuţit. Cântecul cucuvelei era mereu însoţit de acest miros specific. O ştiam din instinct. Nu trebuia să verificăm. Dimineaţa, când gardienii ne aduceau pâinea şi cafeaua, le spuneam:

— Se poate să fi murit unul dintre noi. Verificaţi.

Fellah nu mai putea urina. A murit în chinuri groaznice. Nu mai vorbea, murmura numai, bolborosea, ţipa, lovea cu picioarele în uşă, apoi, la finalul nopţii, n-am mai auzit nimic. În mod ciudat, cucuveaua nu i-a prezis moartea. Nu s-a mai auzit cântecul ei lugubru.

În vremea nepăsării mele, aveam o idee înaltă despre mine însumi. Ardeam etapele. Viața era pentru mine o frumoasă certitudine. Ca şi fericirea.

Mă înşelasem. Nu putem avea o idee înaltă despre noi decât prin ochii celorlalți. Iar pentru asta trebuie traversate mai multe deşerturi şi mai multe nopți. Mă resemnasem să trăiesc această încercare fără să mă plâng. Nu mă mai concentram decât asupra mea, în linişte, între două rugăciuni. Mă rugam la Dumnezeu fără să mă gândesc la ce-mi ieşea din asta. Nu aşteptam nimic în schimb. Mulțumită rugăciunii eram pe cale să acced la partea cea mai bună din mine, cu modestia celui care se detaşează încet, încet de trupul său, îndepărtându-se pentru a nu fi scavul suferințelor sale, al poftelor şi al delirurilor. Făceam acele gesturi de o gratuitate absolută, în antiteză cu cei care contabilizau relația cu Dumnezeu şi profeții Lui. A crede în Dumnezeu, a-I preamări mila, a-I invoca numele, a-I ridica în slăvi măreția, toate acestea erau o nevoie naturală pentru mine, de pe urma căreia nu speram nimic, chiar nimic. Ajunsesem la un grad de renunțare şi de

golire interioară care îmi aduceau un comfort apreciabil. Devenisem un altul, eu, care susținusem altădată că un om nu se schimbă niciodată; mă confruntasem cu un alt eu însumi, eliberat de orice piedică a vieții superficiale, neavând nici o nevoie, necerând nici un fel de îngăduință. Eram gol, şi asta reprezenta victoria mea.

După moartea lui Lhoucine, după schimbul de cuvinte crude şi jignitoare pe care îl avusesem, am înțeles că trebuie să mă întorc şi să reiau calea infinită a gândului înalt, să invoc Spiritul cel mai misterios, cel mai ascuns, care probabil că se afla într-un univers ale cărui chei de acces şi semne le dețineam.

Piatra neagră, centrul universului, amintirea grației, splendoarea credinței, detaşarea absolută, acestea erau semnele după care mă ghidam. Ar trebui să adaug şi prezența intermitentă a îngerilor păzitori, a lui Tebebt şi, din păcate, a cucuvelei ce vestea iminența unui necaz.

Mă rugam cu voce joasă, lăsându-mă purtat de o muzică interioară potrivită cu situația în care mă aflam. Nu mai auzeam ce se spunea în jurul meu. Durerile de spate şi de coloană îşi făceau treaba în continuare. Fiindcă începusem să îmi pierd capacitatea de concentrare, luam din când în când medicamentele pe care mi le dădea M'Fadel. Datorită rugăciunilor şi a recitării de poeme sufite, ajunsesem să atenuez intensitatea durerii şi chiar, uneori, să fug din acel trup muribund, deformat, dar rezistent.

Spre sfârşit, trupul nu mă mai asculta. De data asta, el era cel care mă părăsea. Adormeam încolăcit, ca o pisică. Mă țineam strâns de el. Mă aruncam la pământ ca să-l

împiedic să mă abandoneze de tot. Nu mai gândeam. Nu-mi mai imaginam nimic. Eram golit, devenisem o aberație în acea gaură care înghițise deja cincisprezece tovarăși din douăzeci și trei. Totul are o limită. Mintea mea nu mai făcea față deloc sau aproape deloc.

Se făcuseră aproape optsprezece ani de când nu mă mai văzusem într-o oglindă. Oare cu cine sau cu ce mai semănam? Când reușeam să-mi întind brațele, îmi treceam ușor mâinile peste față. Mă cercetam cu degetele ca un orb. Aveam obrajii scobiți, pomeții tari și proeminenți, ochii adânciți. Slăbisem.

Nevoia aceasta de a-ți vedea imaginea în oglindă, de a aranja un detaliu sau pur și simplu de a te recunoaște, de a avea confirmarea că e vorba despre aceeași persoană, obiceiul acesta pierdut și uitat nu mă mai interesa. La ce bun să-ți vezi chipul reflectat? Mi se părea că trebuie să te iubești mai puțin pe tine însuți ca să-i poți iubi pe ceilalți. Dar eu nu aveam nici pe cine să iubesc, nici pe cine să urăsc.

Într-o zi, profitând de o fâșie de lumină de pe culoar, Ustad m-a întrebat dacă chipul său e la locul lui. Nu înțelegeam ce-mi cerea.

— Vreau să știu dacă fața mea e la locul ei, dacă ceafa nu e în locul mărului lui Adam...

— Poți să verifici asta trecându-ți mâna peste față.

— Nu, nu pot, nu mai simt nimic cu mâna.

Își pierduse simțul tactil, dar asta nu-l împiedica să sufere.

Mi-a spus:

— Mă doare pe dinăuntru. Am o spaimă care-mi apasă inima și pieptul. Încep să am îndoieli. Citesc

Cartea Sfântă, îi invoc pe Dumnezeu şi pe Profetul nostru, Domnul să-l binecuvânteze, dar apoi mă trezesc în acelaşi punct, singur şi abandonat. Plonjez în oceanul Cărţii, un ocean fără margini, mă rostogolesc şi aproape mor asfixiat de torenţi de cuvinte care nu se mai leagă unele de altele. Mă doare burta, mă doare capul şi nu ştiu ce să fac. Îţi vorbesc despre asta acum, pentru că nu văd nici o ieşire. Voi muri fără să fi revăzut soarele sau lumina. Se prea poate ca acolo jos, infernul să fie mai puţin crud decât ceea ce ni se face aici. Cred că Dumnezeu mă va ierta. Dumnezeu este dreptate. Dumnezeu este bunătate. Dumnezeu este milostiv. De-abia aştept să mă cheme la el. „Şi spre El veţi fi conduşi". Sunt bătrân, dar nu am trăit mai deloc. Ăsta mi-e destinul. Simt că mi-a venit timpul. Te rog, nu-i lăsa să mă acopere cu var nestins. Mă bizui pe tine că o să mă ajuţi să pornesc spre Domnul aşa cum se cuvine, într-un linţoliu alb, şi că mi se va spune o rugăciune la căpătâi. Acum o să citesc ca să nu mă mai doară pieptul. Parcă aş avea o bară de fier de o tonă care-mi apasă cutia toracică.

Intrase în ceea ce noi numim *sukârat al-maout*, ameţeala, sau mai degrabă beţia agonizantă. Aşa pătesc oamenii de mare cucernicie.

Inima i-a cedat câteva clipe mai târziu. Ne aflam încă pe culoar. Gardienii nu s-au înduplecat. Ustad a căzut. L-am prins în braţe. A avut timp să-şi ridice arătătorul şi să-şi spună rugăciunea. Îl ţineam de mână şi repetam după el cuvintele pe care orice musulman trebuie să le spună când părăseşte această lume.

M'Fadel şi-a dat acordul să-l îngropăm pe Ustad Gharbi aşa cum se cuvine. Nu eram mulţi. Unul dintre gardieni mi-a adus un steag alb ca să-l folosesc drept linţoliu. Aceasta a fost singura înmormântare făcută cum trebuie. În ziua aceea, cerul era gri şi lumina caldă. Ne-am oprit un moment în faţa mormântului înainte de a citi Coranul. Unul dintre gardieni şi-a şters o lacrimă. Eram cu toţii emoţionaţi. Ne lipsea vocea lui Ustad. I-am aruncat hainele zdrenţuite lângă mormânt. Înainte să ne întoarcem spre gaură, Wakrine mi-a spus să mă uit în stânga. Ceea ce am văzut nu m-a speriat, dar i-a panicat pe supravieţuitori: şapte morminte erau săpate în curte. Noi eram şapte. Erau pentru noi. De cealaltă parte, o duzină de morminte deschise. Trebuie să fi fost pentru deţinuţii din cealaltă clădire.

În seara aceea, toate discuţiile se învârteau în jurul acestei sinistre descoperiri. Wakrine, cel mai înspăimântat dintre noi, spunea că el o să se lupte, că n-o să-l ducă în faţa plutonului de execuţie fără să se lupte. Eram de acord cu el, dar eu eram convins că acele morminte nu ne erau destinate. Cum să-i conving, însă, şi pe ceilalţi? Cu toate astea nu prea aveam chef nici măcar să încerc.

— Un glonte în ceafă.

Aceasta era obsesia lui. O spunea pe toate tonurile, în franceză, în arabă, în tamazight:

— Uuun glooonte în ceaaafă.

— *Kartassa felkfa.*

— *Tadouat aguenso takoja'at.*

— *Kartassa* în *takoja'at.*"

Kartassa, un glonte, *tadouat, kartassa, tadouat,* un glonte, *kartassa,* ceafa, ceafa, *kartassa...*

Nu mai puteam să aud cuvintele astea. Eram cu toţii obosiţi, deprimaţi şi foarte afectaţi de moartea lui Ustad. M-am calmat şi am reuşit să nu mai aud nimic.

Dimineaţa l-am auzit pe Tebebt cântând scurt şi sacadat. Îmi indica mişcări în curte. M'Fadel a apărut chiar atunci şi m-a întrebat cum am petrecut noaptea. Eram şocat. Niciodată nici unul dintre gardieni nu s-a interesat nici de zilele, nici de nopţile noastre. L-a întrebat acelaşi lucru şi pe Wakrine. Achar i-a răspuns:

— Nu ne-a lăsat să dormim. A delirat toată noaptea. Nu trebuie trezit, poate începe iar cu litania lui: glonte în ceafă, *kartassa*...

M'Fadel i-a făcut semn să tacă, apoi a deschis celula lui Wakrine, care stătea încolăcit în spate. Înspăimântat, a înlănţuit piciorul drept al gardianului:

— Spune-mi că nu o s-o faci! Nu tu, tu nu mă vei omorî, spune-mi, prietene, vere, nu sunt pentru noi gropile, n-o să-mi tragi un glonte în ceafă. Nu, nu tu. Ne ştim de atâta vreme. Ne ştim de douăzeci de ani. Spune-i tipului din spatele tău să plece, tu dai ordine aici, te rog, goneşte-l, mă ameninţă cu un pistol-mitralieră. Pe ăsta nu l-am mai văzut; de unde vine? Cine l-a trimis? E asasinul nostru; de ce e îmbrăcat în civil? E un poliţist, e un agent de poliţie? Fă ceva, M'Fadel! Un tip ca ăsta e periculos. Dacă ne omoară pe noi, o să te omoare şi pe tine, pentru că ştii multe lucruri.

— Termină, Wakrine! A urlat M'Fadel. Sunt singur. Nu e nimeni în spatele meu. Delirezi! Nu a venit nimeni să te omoare. Sunt eu, prietenul tău, sunt aici şi te întreb ce vrei să mănânci azi. Vrei carne sau peşte?

— Vai, am avut dreptate, e ultima masă a condamnatului la moarte. Trebuie să mori cu stomacul plin, sănătos tun, despre asta e vorba, se poartă atent cu tine înainte să te trimită dincolo. Aveți grijă, băieți, nu sunt nebun. Nu e normal să ne schimbe eternul meniu şi să ne întrebe aşa, politicos, ce vrem să mâncăm. Tu ce crezi, intelectualule?

— Nici eu nu cred că e normal. Dacă ne îmbunătățesc masa, înseamnă că pregătesc ceva. Ce anume? Habar nu am.

— Eu ştiu. E totuşi curios: gropile proaspăt săpate, înmormântarea tovarăşului nostru Ustad după regulile musulmane, şi apoi îmbunătățirea mâncării. E ceva putred în toată povestea asta.

— Ascultă, Wakrine, calmează-te şi nu mai țipa. Sunt sigur că nici M'Fadel nu ştie ce ne aşteaptă. Aşa că opreşte-te, fă-ți rugăciunile şi aşteaptă.

M'Fadel a închis uşile şi a ieşit fără să spună un cuvânt.

Eu continuam să mă gândesc la Ustad şi la marele gol pe care-l lăsa în urma lui. Vocea lui gravă şi luminoasă încă se mai auzea în mintea mea. Lui nu-i fusese niciodată frică de moarte şi nu se revoltase niciodată împotriva condiției noastre. Spunea că „se află cu totul în serviciul Domnului", că e aici ca să se roage, şi nu ca să judece pe cineva. Într-o zi mi-a spus că omul are mai multă noblețe mort decât viu şi că nimic nu e mai nobil decât pământul care ne acoperă, care ne închide ochii şi care înfloreşte într-o minunată eternitate.

Era iunie 1991. Nu aveam nici o veste din țară sau din lumea de afară. Calculam timpul scurs între prima scrisoare ieşită din ocnă şi uşoara ameliorare a hranei. Stabilisem o legătură între cele două, fără să încep să sper şi cu atât mai puțin să mă gândesc la vreo victorie. Cinci ani de mesaje, de sticle aruncate în mare. De unde aş fi putut să ştiu tot ce făceau doamna Christine, fratele meu care locuia în Franța, farmacista, sora lui Omar, soția lui Wakrine şi alte persoane care vorbeau lumii despre infernul nostru, ținut secret timp de cincisprezece ani?

Wakrine se calmase. În schimb, alți doi tovarăşi, numărul 1, Mohammed, şi numărul 17, Icho, un berber din Tagounite, erau pe cale să-şi dea sufletul după o boală lungă care-i făcea să tuşească până se sufocau. Aveau nevoie de un tratament special. Noi ceilalți luam toate medicamentele, ştiind că nu ne pot face decât bine, dată fiind starea noastră generală. M'Fadel, care-i auzea tuşind, mi-a spus că e posibil să cheme nişte medici curând. Când l-am întrebat:

— Pentru cine sunt gropile alea?

— Eu știu? Nu-mi mai pune întrebări de felul ăsta. În opt ani de zile ai înțeles că nu sunt decât un gardian într-o închisoare foarte specială. Cred că ne cunoaștem suficient de bine încât să nu ne mai jucăm așa.

— Bine, dar mergi, te rog, să vezi ce face Wakrine, mă îngrijorează.

A vorbit cu el în berberă. Wakrine cânta un cântec de leagăn din țara lui, așa că noi ne-am reîntors la rutina zilnică. M-am gândit din nou la oglindă și la chipul meu care nu mai avea nici o expresie, sau, mai degrabă, care rămăsese cu mimica omului contrariat, dar care nu se întreba de ce nu mai are chip. Degeaba încercam să-l ating, eram convins că mi-a fost furat. Chipul pe care-l purtam nu-mi aparținea, nu era cel pe care mi-l mângâia mama. De altfel, dacă prin vreun miracol m-aș fi întâlnit cu mama mea, nu m-ar mai fi recunoscut și ar fi ezitat să vină să mă îmbrățișeze, așa cum făcea când mă întorceam din călătorii. Și aici eram într-o călătorie, făceam turul lumii pe sub pământ, parcurgeam planeta, mările și munții, stând ghemuit, într-o celulă de forma unui mormânt pus pe roți și împins de un comandant beat. Animale ciudate întâlnite pe drum încercau să-l muște pe comandant ca să mă elibereze. Am văzut un mort rânjind într-un sicriu purtat de niște pitici; încercând să se ridice, și-a pierdut cele două jumătăți de smochine care-i țineau loc de ochi. Era un mort cu desăvârșire orb.

Am văzut o barză bolnavă culcându-se în mijlocul drumului și ridicându-și aripile ca să oprească vântul.

Pe curba timpului, fulgerul m-a aruncat și m-am rostogolit ca o minge de fân. Nu-l mai vedeam pe

comandantul beat, ci o maimuță care-mi zâmbea. Unde mă aflam? De ce aveam senzația că-mi lovesc fruntea de o fereastră imensă? Căutam un loc cu umbră să mă adăpostesc, eu, care eram privat de lumină. Dar umbra era aceea a unui stejar, iar eu eram liber să mă joc cu iarba, să-mi folosesc degetele mari ca să prind fluturi. Piticii l-au lăsat pe mortul care nu era mort şi m-au apucat pe mine de mâini şi de picioare. Nu scoteau o vorbă, iar unul dintre ei îmi zâmbea. Toți aveau chipul lui M'Fadel. Rădeam şi mă ghemuiam în fundul celulei mele.

Când m-am trezit a doua zi, aveam capul limpede. Eram bucuros ca şi când m-aş fi întors dintr-o călătorie plăcută.

Devenisem păzitorul liniştii, refuzând să negociez cu lunga noapte a speranței. Noaptea asta trebuia trăită fără a evita capcanele, fără să te ții de pietre şi fără să mesteci pământul jilav şi plin de viermi.

Ştiam că omul se poate obişnui cu orice, chiar şi să trăiască fără chip, fără sex sau speranță. Nu ştiam cum rezolvau ceilalți problema sexului, dar eu am făcut-o încă din a treia zi a intrării noastre în groapă. Întrucât luasem hotărârea de a nu mai avea familie, logodnică, trecut, nu mă mai gândeam la lumea exterioară, şi, în consecință, mi-am interzis orice fel de dorință sau evocare; nu-mi foloseam penisul decât pentru urinat. În restul timpului, rămânea rece, în forma lui cea mai simplă, iar eu nu aveam vise erotice. Nu protesta, nu se plângea şi mă lăsa în pace. Nu mă mai gândeam la

asta deloc; când Ruchdi se plângea spunând că a rămas impotent, îi vorbeam despre altceva. Nu mă temeam să abordez problema sexualității în ocnă, dar asta era treaba fiecăruia. Lupta împotriva asaltului vieții, împotriva gândurilor în care se strecurau elemente ale lumii exterioare, trebuia dusă în fiecare moment. Nu trebuia lăsat să treacă nimic din ceea ce lăsasem în urmă, nici visele, nici proiectele noastre, nici parfumul de trandafiri, nici mirosul de femeie. Lupta presupunea ridicarea şi consolidarea acestei bariere, chiar dacă pereții între care eram închişi păreau acoperiți cu un material excepțional care îi făcea etanşi în mod absolut şi definitiv. Din această cauză, nu am mai insistat să ieşim să ne îngropăm morții. La început ne luam provizia noastră de lumină, o mică porțiune de cer, o bucată de viață, fie ea şi urâțită de brutalitatea militară. În acea perioadă, lupta nu se radicalizase încă. În ziua înmormântării lui Lhoucine, m-am surprins clipind des. Cerul, chiar dacă era gri, îmi făcea rău. Lumina nu mă mai interesa. Mă gândeam că victoria mea trebuia să înceapă din ocnă, altfel aveam să mă ofilesc la fel ca majoritatea tovarăşilor mei şi să mor fără luptă.

Gropile deschise nu-l mai înspăimântau pe Wakrine. El m-a trezit într-o dimineață, foarte bucuros că găsise o explicație:

— Ştii, le-au săpat ca să ne sperie. N-ai observat că după ani întregi de interdicție, nu au ezitat să autorizeze înmormântarea lui Lhoucine? Ştiau că unul dintre noi avea să moară. Aşa că au săpat mormintele alea ca să ne sperie. Ştii, e ca şi cum ai simula o execuție. Am văzut

asta într-un film american. Condamnatul e legat la ochi, apar nişte soldaţi, se dă ordinul de tragere, aceştia trag, iar el face pe el de frică. Sunt gloanţe oarbe. Atunci şi mormintele astea sunt oarbe! Dar noi ştim că n-o să ajungem în gropile alea săpate în curte. Oricum, curtea cazarmei nu e un cimitir. Înţelegi, m-am prins de şmecheria lor, nu sunt idiot, şi nici tu, eşti de acord cu mine?

— Sigur că sunt de acord cu tine. Sunt nişte morminte false. Fiindcă, dacă se dă ordinul de la Rabat să ne omoare, nu se vor mai obosi să ne îngroape pe fiecare într-un mormânt. Ne vor arunca direct într-o groapă comună, nevăzută şi neştiută de nimeni.

— Ai dreptate. Ce facem azi?

— Azi ne vom ruga pentru ca tovarăşii noştri Mohammed şi Icho să nu mai sufere.

Cei doi au murit în linişte, o săptămână mai târziu.

Nu îmi mai aduceam aminte ce poet a spus: „Moartea nu poate opri viața." Dar această idee mă obseda şi nu mai ştiam cum să o dezvolt, cum să le-o transmit acelor câțiva tovarăşi care mai rămăseseră în acea vară a lui 1991.

Nu mai eram decât cinci supraviețuitori în ocna B: Achar, Abbass, Omar, Wakrine şi eu. Moartea încă ne dădea târcoale. Se grăbea chiar să-şi termine treaba. Simțeam că avea să se întâmple ceva. Wakrine mi-a spus că supraviețuitorilor din ocna A li s-au dat lame şi cremă de ras. M'Fadel îi dăduse vestea. Era plauzibil. Întotdeauna i-au tratat mai bine pe cei din ocna A. Poate pentru că printre ei se aflau doi-trei ofițeri importanți. În orice caz, mie puțin îmi păsa şi refuzam să discut cu tovarăşii de celulă. Dar era, poate, un semn. Se punea ceva la cale. Mesajele noastre de deznădejde trebuie să fi ajuns unde trebuie, pe mâini bune. Poate că se scria despre noi în presa străină, poate că autoritățile din Rabat erau presate de oameni politici importanți, poate că nişte intelectuali se mobilizaseră pentru a ne obține eliberarea, poate chiar Jean Paul Sartre şi Simone

de Beauvoir interveniseră în favoarea noastră şi acum circula o petiţie prin redacţiile marilor ziare. Cum o puteam şti? Nu mai aveam veşti din lume, iar lumea avea poate să se îngrijoreze pentru noi într-o bună zi. Nu aveam de unde să ştiu că Sartre şi Beauvoir erau morţi la acea vreme. Pentru mine, lumea continua să existe în mica-i eternitate imuabilă. Poate că ne vor rade, ne vor spăla, ne vor îmbrăca în haine noi, poate chiar ne vor muta din ocnă, poate că ne vor duce la Amnesty International, cine poate şti?

Ne vor muta într-o închisoare curată, cu celule care au paturi, noptiere, lămpi electrice, pături noi şi ne vor da să mâncăm pui la grătar, carne de miel şi chiar merlan...

De la începutul lui iulie am avut dreptul la carne. Pentru prima dată în optsprezece ani mi s-a servit carne de cămilă, cu cartofi şi mazăre. Porţiile erau mari, dar puteau. Uitasem mirosul de carne. Nu-mi lipsise. Când eram mic, mâncam la bunicul meu carne de cămilă tocată. Avea un miros aparte, puternic. Mi se părea greţos.

Neîncrezător şi prudent, nu am mâncat decât legumele şi pâinea muiată în sos. Bietul Abbass s-a aruncat asupra mâncării, a înghiţit carnea grasă fără să o mestece şi a făcut o indigestie care i-a produs febră mare. În loc să postească, a doua zi a mâncat zeamă şi paste. A vomitat toată săptămâna, iar febra nu i-a scăzut. A murit la sfârşitul lunii iulie. Achar, care mâncase carne, nu avea nimic. Era în continuare puternic şi gras. Wakrine mi-a spus că acea carne era stricată şi că

încercau să ne otrăvească. Omar mi-a urmat sfatul şi nu s-a atins de ea. Stomacul nu putea digera un aliment pe care nu-l mai recunoştea.

După moartea lui Abbass, nu ne-au mai dat carne, dar au variat legumele şi, în locul pastelor de seara, ne-au adus orez cu sos de roşii.

După aproape o lună, vrăbiuța mea, Tebebt a mea, Lfqéra mea, cânta melodios, un cântec trist şi vesel în acelaşi timp, un cântec ce mă făcea să presimt că va avea loc o despărțire, a ei de noi, a noastră de ea, a mea de ea, dar nu ştiam. Îi dădeam orez. Şi ea avea dreptul la un meniu mai bun. Bufnița nu mai venea pe la noi. Ocna se golise de cei mai mulți dintre ocupanții ei. Ceva trebuia să se întâmple. Fiecare dintre noi patru îşi dădea cu părerea în colțul lui. Eu țineam ora. Omar era încrezător, convins că mesajele avuseseră efect. Pe Wakrine îl cuprinsese din nou angoasa necunoscutului. Achar îşi făcea planuri pentru când va ieşi, iar eu încercam să nu mă gândesc la viitor. Noaptea visam că-mi ratam eliberarea. Toată lumea pleca din ocnă şi pe mine mă uitau. Dormeam şi nimeni nu se gândea să mă trezească. Sau mai visam că Kmandar ne chema, ne ținea un discurs şi, când trebuia să ne elibereze, mă reținea şi-mi spunea: „Tu stai pe loc. Tatăl tău a intervenit ca să nu fii eliberat. Vei rămâne singur în ocnă până mori." În acel moment mă trezeam, blestemând noaptea şi somnul care dăduseră naştere acestui vis. A doua zi recitam discursul lui Kmandar, din care nu uitasem nici măcar un cuvânt:

— *Balkoum*! Drepți! *Raha*! Pe loc repaus! Eu sunt comandantul vostru. Mă numesc Debbah, cel care

strânge de gât. N-am avut niciodată sentimente, nici bune, nici rele. Sunt în serviciul patriei mele, al lui Dumnezeu şi al regelui meu. Eraţi douăzeci şi trei când aţi ajuns în această închisoare, aţi mai rămas doar patru. După cum vedeţi, nu mi-am îndeplinit misiunea sută la sută. Dumnezeu mi-e martor, mi-am făcut datoria cu disciplină, cu probitate şi rigoare. Dar iată că sunteţi aici; asta dovedeşte că totul e în mâinile lui Dumnezeu. Pentru voi s-a terminat, sau aproape. Aţi fost graţiaţi, asta-i tot. Nu e vreo ocazie specială. Nu e nici serbarea independenţei, nici Naşterea Profetului, nici Aid Al-Kabir. Întoarceţi-vă în celulele voastre. Vă vom da nişte cai şi veţi pleca. Drepţi! Rupeţi rândurile!

Atunci mă chema ca să-mi spună că eu nu fusesem graţiat.

Achar credea că visul era despre el:

— De fapt, tu nu vrei să ne vezi ieşind de aici. Dacă interpretez visul tău, ceea ce-ţi doreşti este ca noi să rămânem aici şi tu să ieşi pentru că tatăl tău a intervenit pentru tine. Aşa înţeleg eu visul tău. Mereu mi s-a spus că un vis semnifică exact contrariul său. Nu mă miră deloc, egoistule, fiu de burghez ce eşti!

În nici un caz nu trebuia să reacţionez la ce-mi spunea. Visul meu era simplu: după optsprezece ani, tata se simţea vinovat. Cu vârsta, frica înlocuieşte credinţa, sau credinţa ajunge să disimuleze frica. Tatălui meu trebuie să-i fi fost frică de Dumnezeu. Ştia că în ce mă priveşte fusese egoist, laş şi că voise să-i fie pe plac regelui său.

Citeam singur din Coran. Wakrine se plângea de dureri la articulaţii. Îi era din ce în ce mai greu să se

mişte. Omar număra la infinit. Cât despre Achar, acesta visa cu voce tare la ce va face când va ieşi de acolo:

— Cu mine nu-i nimic complicat. Am fost mereu o persoană directă şi simplă. Când ies de aici, îmi vând casa şi-mi cumpăr un magazin de delicatese în Marrakesh. O să vând lucruri importate din Europa. Mă însor din nou, aşa cum v-am mai spus, şi-mi refac viaţa. Dacă soţia şi copiii mei s-au descurcat douăzeci de ani fără mine, pot să trăiască aşa şi de acum înainte. I-am uitat. Trebuia să-i uit. Timpul trece. El şterge şi îndepărtează de ochi şi de inimă lucrurile care erau importante. În prima zi, voi merge să iau masa la un restaurant adevărat. Mă voi îmbăta şi mă voi pişa în cimitire. Ah, să mă opresc, fiindcă nu ştiu dacă voi rezista până la ieşirea de aici!

Nu avea nici o îndoială şi nici un scrupul. Visele mele erau haotice. Aveam îndoieli legate de orice. Eram împietrit şi nu mă hrăneam cu nici o iluzie. Achar nu mă mai irita. Mania lui Omar cu cifrele nu mă supăra nici ea.

În noaptea aceea, am dus ultima mea luptă. A durat ore întregi. Ghearele morţii trăgeau de inima mea ca să mi-o smulgă, iar eu trăgeam în celălalt sens ca să o păstrez, ca să rămân în viaţă. Nu aveam cum să las moartea să mi-o ia înainte după optsprezece ani de luptă. Ştiam că aveam să câştig. Transpiram. Vedeam moartea contrariată, scrâşnind din dinţi şi scuipându-şi furia. Nu trebuia să cedez. Nu trebuia să am îndoieli. După o ultimă încleştare în care eforturile mele au fost foarte intense, deşi starea mea generală era dezastroasă, am simţit că ghearele se retrag. Am primit o ultimă lovitură

în piept, apoi am căzut, extenuat, dar având un sentiment de pace, de bine, pe care nu aveam să-l uit vreodată. Eram singur cu durerile mele, singur cu gândurile mele, singur cu corpul meu atât de deteriorat încât nici ştiinţa nu şi l-ar fi dorit pentru experimente. Eram singur şi extenuat. Îmi simţeam vertebrele tasate unele peste altele, degetele rigide, umărul deformat, spatele cocoşat, pântecele scobit şi gândurile aliniate, oprite într-un spaţiu neutru, nici alb, nici negru, ajunse într-un punct pe care în viaţă l-am numi capătul puterilor. Dar mi-era foarte greu să-mi imaginez ce putea însemna capătul puterilor în cazul nostru. Ajunseserăm acolo comprimaţi, striviţi.

În ziua în care le povestisem filmul *Îngerul exterminator* al lui Buñuel, tovarăşii mei au scos exclamaţii de groază. Marocanizasem scenariul spunându-le că celebra cină avea loc într-o vilă superbă din Anfa, cartierul bogaţilor din Casablanca. Eram cu toţii acolo, din întâmplare, invitaţi să punem masa şi să ne îngrijim de siguranţa ofiţerilor şi a soţiilor lor. Ne aflam în grădină, sub un cort, în vreme ce înalta burghezie marocană – oameni de afaceri, politicieni, femei de lume, se îmbuibau cu toate mâncărurile imaginabile. Iar apoi, la miezul nopţii, geamul invizibil cobora din cer închizându-i, lăsându-i să se lupte între ei ca să iasă din acea casă a nenorocirii, casă de sticlă, destin crud pentru nişte oameni care nu mai ştiau nici cine sunt, nici alături de cine trăiesc. Noi stăteam şi-i observam în timp ce ne beam berea, iar ei ne vedeau râzând, blestemau şi strigau după ajutor. Nu

puteam face nimic pentru ei. Geamul invizibil era dintr-o sticlă incasabilă. Era voința divină, dreptatea imanentă a lui Dumnezeu, iar noi, încântați și îngrijorați, nu știam cum se va termina acea dramă. Un mic război civil avea loc în fața noastră. Își scoteau ochii, se băteau cu cuțitele și cu furculițele de la cina aceea finală. Curgeau lacrimi și sânge, femeile aveau rochiile rupte, sânii căzuți, fesele la vedere, iar bărbații lor se mușcau între ei, deveniseră canibali, niște ființe monstruoase care se întorseseră la adevărata lor natură. Apoi au apărut mieii lui Atlas, care au început să mănânce gazonul. Soția colonelului dansa, beată, în vreme ce unei burgheze i se smulgeau centura de aur și colierele de diamante. Cum să nu râzi în fața unui spectacol atât de hidos? În spatele cortului se adunaseră toți servitorii, care părăsiseră casa fără nici o explicație. Aceștia spuneau că Dumnezeu făcea dreptate, că sosise Ziua Judecății. Dimineața, când geamurile au fost ridicate și invitații și-au aranjat hainele de pe ei, am avut decența de a pleca pentru a nu asista până la capăt la decăderea lor.

De ce mă obseda acest film? De ce îl adaptasem până la punctul în care începusem să cred și eu povestea? O poveste frumoasă, un miracol al inteligenței. Iată ce ne lipsea cel mai mult: inteligența.

La finalul istorisirii mele, îi cerusem iertare lui Buñuel că îi aplicasem filmului său o realitate din țara mea.

Ca de obicei, Achar nu înțelesese metafora geamului invizibil, nici pe cea a abuliei care pusese stăpânire pe lumea aceea strălucitoare. Protestase cerând explicații logice.

Mă gândeam la acest film chiar în ziua în care curajul şi voinţa îmi dispăruseră şi mi-l închipuiam pe Kmandar descinzând în temniţă, deschizând el însuşi celulele şi spunând:

— Hai, căraţi-vă! Sunteţi liberi.

Am fi înaintat până la ieşire, iar acolo, o pânză invizibilă de păianjen, ţesută de diavol sau de ordonanţa lui Kmandar, ne-ar fi împiedicat să trecem. Am fi făcut cale întoarsă sub privirile unui Kmandar uluit. Cu ură în ochi, ar fi izbucnit în râs şi apoi ne-ar fi lăsat singuri cu nenorocirea noastră, fără ca măcar să închidă uşile de la celule.

Cum am fi putut înțelege că eram pe cale să trăim ultimele luni ale calvarului nostru? M'Fadel, care își schimbase atitudinea, venea să vorbească cu mine pe culoar. Spunea lucruri stranii. Îl ascultam, dădeam din cap din când în când și mă gândeam la altceva:

— Știi, țin la tine. N-o să mă crezi, dar, dacă ieșiți de aici, în special tu o să-mi lipsești. Ce vrei, sunt om și eu. M-am obișnuit cu voi. Recunosc că a fost foarte greu. De fapt, la început nu dădeam doi bani pe voi. Îmi spuneam, noi toți ne spuneam, că n-o să rezistați nici un an. Fascinantă mai este ființa umană! Are niște rezerve de voință nebănuite. Rezistă, în pofida tuturor dificultăților. Știu, nu a fost cazul cu toți. Dar dă-ți seama, dacă ieși, o să fii un miracol. Știi, noi chiar făceam pariuri în privința următorului mort. Ați făcut ceva de neiertat și ați plătit pentru asta. Asta e regula jocului. Imaginează-ți că, dacă lovitura de stat ar fi reușit, acum am fi fost colegi de cazarmă. Poate aș fi fost chiar subordonatul tău. La cincizeci și opt de ani, nu sunt decât un aghiotant. Tu ai fi fost acum comandant sau colonel. Viața e stranie. Uite, ți-am cumpărat niște vitamine, ia-le, n-o să-ți facă nici un rău. Am intrat într-o farmacie

şi am cerut vitamine. O tânără mi-a dat cutia asta. Pare să conţină toate vitaminele.

— Şi eu să crăp, nu-i aşa? a urlat Achar.

M'Fadel uitase de el.

— Tu n-o să crăpi niciodată, cu burdihanul tău de mistreţ...

— Dar mă doare, mă doare peste tot. Te rog, dă-mi nişte medicamente.

M'Fadel l-a lăsat să mormăie şi a plecat închizând uşile celulelor după el.

Am avut atunci un moment de mare pace. Nu mi se mai putea întâmpla nimic. Să ies. Să rămân. Să supravieţuiesc. Să mor. Mi-era indiferent. Cât timp aveam puterea să mă rog şi să fiu în legătură cu Fiinţa superioară, eram salvat. Ajunsesem în sfârşit în pragul eternităţii, acolo unde ura oamenilor, meschinăriile şi josniciile lor nu aveau acces. Atinsesem astfel, sau cel puţin aşa credeam, o singurătate sublimă, una care mă ridica deasupra tenebrelor şi mă îndepărta de aceia care se năpusteau asupra unor fiinţe lipsite de apărare. Nu mai gemea nimic în mine. Membrele corpului meu fuseseră reduse la tăcere, la o formă de imobilitate care nu era nici odihnă, nici moarte.

Ajunsesem la limita rezistenţei. Trupul nu mă mai asculta. Capul mi se umfla, umplut până la refuz de aceleaşi rugăciuni şi aceleaşi imagini. Şi totuşi, ştiam că lumina avea să ne inunde. Mă pregăteam pentru asta închizând ochii şi imaginându-mi această regăsire. Acceptasem să cedez puţin câte puţin în faţa minciunii. Nu eram un erou, ci un om căruia optsprezece ani de calvar nu reuşiseră să-i răpească umanitatea,

adică slăbiciunile lui, sentimentele, capacitatea sa de a înfrunta erupțiile vulcanului din el, pe care le negase atât de multă vreme. Fortăreața mea se fisura. Auzeam vocile celor care ne părăsiseră. Totul mi se amesteca în cap, pe care nici nu-l mai puteam ține în mâini. Învinsă de durere, singurătatea mea nu mă mai proteja. Nu mai eram singur față în față cu credința mea. Aveam nişte intruşi în spațiul meu interior. Eram invadat de rele. Refuzam să pronunț cuvântul „agonie". Îi preferam „demența". Suna mai bine. Urcam pe „D" mare şi întindeam brațele ca şi cum urma să sar în albastrul unei piscine. Mă agățam de „m", care era elastic. Cădeam, apoi mă urcam la loc. Prindeam „ț"-ul şi îl încolăceam ca pe un nod. Dar ce mi se întâmpla nu corespundea sensului pe care i-l dăm în mod obişnuit acestui cuvânt. Salvat de demența firii, de nebunia imaginației mele. Demență! Demență! Cântam. Din fericire, numai eu mă înțelegeam, vocea mea nu mai semăna cu nimic. Alte cuvinte veneau în ajutorul meu. Mă aflam într-un ocean de cuvinte, într-un dicționar fluctuant de pagini volante. Cel mai confortabil cuvânt era „astrolab". Îi iubeam sonoritatea, melodia pe care i-o ghiceam, sigur că asta nu avea nimic de-a face cu instrumentul propriu-zis care măsoară înălțimea aştrilor.

După rugăciune, am fost readus în celula mea de un strigăt al lui Wakrine. Golul lăsat de cei care ne părăsiseră amplifica sunetul. Era ca un tunet lung şi puternic pe un cer negru. Wakrine nu se putea opri din urlat. Avea dureri atât de mari că nu mai ştia ce face. Devenise de necontrolat, nu mai era el însuşi, părea că striga

dintre colții unei fiare cu care se lupta. I-am vorbit. Nu mă auzea. Nu aveam ce face. Poate că văzuse moartea şi refuza să-i cedeze?

După moartea atâtor tovarăşi în ultimii optsprezece ani, căpătasem o oarecare familiaritate cu îngerul Azrail, cel trimis de Dumnezeu după sufletele morților. Îl puteam vedea, modest, înveşmântat în alb din cap până în picioare, răbdător şi liniştitor. Lăsa în urma lui o mireasmă de paradis. Eram fără îndoială singurul care o simțea. Dura numai câteva momente. Îi simțeam trecerea din cauza unui vânt rece şi slab care traversa temnița, iar eu ştiam că deja nu mai era acolo când parfumul lui îmi inunda celula. Era o imagine mai simpatică decât cea cu moartea-schelet ținând o coasă.

În ziua aceea, nu-i simțeam nici mirosul, nici prezența. Wakrine mai avea încă de suferit. Nu-i venise vremea. Noaptea nu mai urla, dar plângea ca un copil cuprins de spaime.

La micul dejun am primit pâine proaspătă. Trebuie să fi fost făcută cu o seară înainte. Miezul nu era tare. Cafeaua era exact la fel: urină de cămilă. Dar pentru prima dată ne-au dat zahăr. Uitasem complet gustul zahărului. Mi se părea amar. Saliva mea nu mai era obişnuită cu un astfel de aliment. Achar chiuia de bucurie. Pentru el, eliberarea noastră era iminentă. Omar nu a comentat. Cât despre Wakrine, a prins uşor viață şi a mâncat pâinea şi zahărul.

La prânz ne-au dat o cutie de sardine şi o portocală. Seara, ceva făinos, ca de obicei. Nu era bine să ne răsfețe prea mult dintr-odată. Eram în mijlocul lunii iulie, şi unul dintre gardieni a avut îndrăzneala să ne spună:

— Azi e sărbătoarea tinereții. Sărbătoarea lui Sidna, pe care Dumnezeu îl are în pază şi-l glorifică.

A doua zi, dimineața devreme, au venit după Achar. L-au scos din celulă cu ochii acoperiți şi mâinile legate. Credea că-l vor elibera. Ne-a spus:

— La revedere, prieteni. Eu sunt cel mai în vârstă. În Maroc au respectat întotdeauna bătrânii. E normal să ies eu primul. Bănuiesc că nu mai aveți mult de aşteptat până la eliberare.

Unul dintre gardieni i-a cerut să tacă.

Am aflat mai târziu că el şi un ofițer din cealaltă ocnă au fost transferați la închisoarea civilă din Kenitra. Au mai stat acolo câteva luni după ce ne-au eliberat pe noi.

În noaptea aceea, am avut următorul vis:

Suntem cu toții înveşmântați în nişte linţolii albe şi ne aflăm într-o moschee. Ne rugăm fără încetare. Stăm unul lângă altul, dar nu ne vorbim. Între două rugăciuni, rostim salutul tradițional. Eu mă ridic. Merg cu dificultate, fiindcă linţoliul îmi strânge picioarele şi mâinile. Trag de o ață de la nivelul degetelor şi pânza care mă acoperă cade pe jos. Dar nu sunt gol. Un alt linţoliu îmi acoperă corpul, dar acesta nu-mi strânge picioarele. Acum pot să merg. Ies din moschee în timp ce prietenii mei se roagă. Nimeni nu-şi dă seama că am plecat. Ieşind, sunt primit de o lumină puternică. Închid ochii şi o văd pe mama. Merg înainte şi nimeni nu e atent la mine.

Nu îndrăzneam să mă gândesc că moscheea era de fapt închisoarea sau că închisoarea putea fi întruchipată printr-un loc de rugăciune.

Una dintre nopțile cele mai oribile ale prizonieratului meu a fost cea dintre 2 şi 3 septembrie 1991.

Am fost adunați cu toții în ocna A, acolo unde numărul supraviețuitorilor era mai mare. Omar, Wakrine şi cu mine eram într-o stare jalnică, de cumplită oboseală fizică şi psihică. De-abia puteam merge şi sta în picioare. Wakrine înainta în patru labe, pe când Omar se sprijinea de perete ca să nu cadă. M'Fadel a venit spre mine şi mi-a dat brațul spunând:

— Sprijină-te de mine. Este sfârşitul coşmarului. Cred că este sfârşitul. Nu ştiu mai multe decât ştiți voi, dar toate astea par să anunțe sfârşitul.

Am dat din cap, nu aveam nici un chef de vorbă.

Eram în picioarele goale. Fuseserăm legați la ochi şi încătuşați. O voce necunoscută a strigat apelul. Aşa am aflat de moartea celor care nu erau în ocna B. Douăzeci şi opt de supraviețuitori din cincizeci şi opt de condamnați. Treizeci de morți, treizeci de chinuiți, treizeci de suferințe şi cruzimi.

Am fost urcați în camioane. Am auzit prelata căzând peste partea din spate a vehiculului. Toată noaptea

trupurile noastre au fost scuturate, de parcă ar fi ales drumul acela numai pentru că era hurducăit. Camioanele au luat-o pe drumuri secundare şi chiar pe drumeaguri.

Am simțit camionul încetinind. Alte vehicule militare soseau din sens opus. Am înțeles, din conversația între şoferi, că erau buldozere. Nu erau camioane pline cu alți soldați pedepsiți care să ne ia locul. Şoferul nostru i-a spus celuilalt:

— Boldozer, da, boldozer, fier, nu glumă, fier care mănâncă totul.

— Trebuie să-i lăsăm să treacă, altfel ne zdrobesc.

— Aşa-i, nu te pui cu fieru'!

Nu mai gândeam. Îmi închipuiam. Inventam. Vedeam fălcile metalice ale unor maşini imense, urmate de buldozere care să distrugă totul. Gata cu ocna, nu mai e nici o închisoare. Temnița rasă de pe fața pământului, zidurile culcate la pământ, pietrele transformate în pământ şi în nisip. Acele maşini devoratoare mergând în toate direcțiile, distrugând tot ce fusese construit. Mi-a fugit gândul la scorpioni. Şi ei urmau să devină praf şi nisip. Dar de ce să demolezi totul? A, ca să ştergi urmele ororii! Mai rea decât oroarea la care ai fost supus nu e decât negarea ei.

Te zdrobesc, te sfărâm, te arunc într-o groapă, te las să mori la foc mic, fără lumină, fără viață, şi apoi neg totul. N-a existat niciodată. Ce? O temniță la Tazmamart? Dar cine e necuviinciosul care îndrăzneşte să gândească că țara noastră ar fi comis o asemenea crimă, o oroare incalificabilă? Afară cu el! A, e o femeie, ei bine, e tot aia, afară, nu va mai pune niciodată

piciorul pe pământ marocan! Ingrată! Prost crescută! Înşelătoare! Îndrăzneşte să ne bănuiască pe noi că am organizat sistemul morţii lente în izolare totală! Ce aroganţă! Este manipulată de duşmanii ţării noastre, care sunt geloşi pe stabilitatea şi pe prosperitatea noastră. Drepturile omului? Dar sunt respectate, nu aveţi decât să veniţi să vedeţi. Prizonieri politici? Nu, aşa ceva nu există la noi. Dispăruţi? Poliţia îi caută. Trebuie să felicităm poliţia, căci îşi face foarte bine treaba.

Discursul acesta îmi tot trecea prin cap. Capul îmi era o rană, dar zâmbeam. Aşadar, aveau să ne demoleze ocna. Mi-i imaginam pe soldaţi chinuindu-se cu blocurile de beton, transpirând şi gâfâind. Fără să aibă voie să vorbească între ei sau să pună întrebări. „Secret de Stat Major". Operaţiune confidenţială. Avea până şi un nume: „Petale de trandafiri", din cauza obiceiului din Imelchil ca, de sărbătoarea *moussem*, bărbaţii să le ofere trandafiri femeilor cu care ar dori să se însoare. Rafinat. Vedeam alţi soldaţi transportând palmieri în locul precis în care câţiva au trăit calvarul absolut. Dar îmi închipui, sau chiar bănuiesc şi constat, că palmierii sunt reticenţi. Soldaţii îi plantează, încearcă să-i fixeze, îi leagă cu funii, însă ei nu ţin; se înclină şi cad pe jos, ridicând un nor de praf roşiatic şi galben. Soldaţii se sufocă, tuşesc şi apoi se întorc la lucru. Nu e nimic de făcut. Palmierii nu vor să stea în acel pământ suspect, în locul acela blestemat în care a curs sângele şi s-au pierdut lacrimile. Palmierii nu cresc în cimitire. Atunci soldaţii au luat palmierii şi au mers în pădurea de lângă Maamora să scoată câţiva stejari şi fagi cu care au reluat operaţiunea „Petale de trandafiri" ca să camufleze ruşinea.

Dar, dacă au reuşit cu nişte soldaţi să şteargă urmele ocnei, nu ne vor putea şterge niciodată amintirea a ceea ce am îndurat. Ah, memorie, prietena, comoara, pasiunea mea! Trebuie să reziști. Să nu dai greş. În ciuda oboselii şi a contradicțiilor. Ah, memorie, copil al meu ce va purta aceste cuvinte dincolo de viață şi de ceea ce este vizibil. Aşa că demolaţi, minţiţi, ascundeţi, dansaţi pe cenuşa celor morți, vă va lua ameţeala, după care nu urmează decât neantul.

Oboseala şi durerile mă obligau să tac. Capul îmi fierbea ca o oală, gândurile nu mai aveau nici o consistență, iar imaginile apăreau mişcate înainte de a se scufunda în noapte. Mă durea şi umărul. Vertebrele îmi împungeau carnea, mă durea pielea, până şi părul era în suferință. Mâinile şi ceafa îmi înțepeniseră.

Călătoria a durat pe puțin douăsprezece ore. Când camioanele s-au oprit, am crezut că ne-am întors la ocnă. Am coborât, iar un soldat ne-a condus. M-a condus într-o încăpere, mi-a scos cătuşele şi mi-a luat legătura de la ochi. Când am deschis ochii, nu am putut să privesc. I-am închis la loc şi am aşteptat în picioare, sprijinit de perete, să înțeleg ce mi se întâmpla şi unde mă aflam. Am deschis încet ochii şi am văzut o fereastră mică, aproape de tavan, prin care trecea lumina. În ciuda oboselii extreme, am zâmbit pentru prima oară după foarte mult timp. Soldatul mi-a spus că mă puteam întinde pe pat. Rămăsesem în picioare fără să am nici o reacție, de parcă nu l-aş fi auzit. Mi-a repetat pe un ton în care respectul era amestecat cu compasiunea:

— Domnule locotenent, mai bine v-ați întinde.

De unde ştia că eram locotenent? Trecuseră douăzeci de ani în care nu-mi spusese nimeni aşa. Mi-am amintit că fusesem promovat la gradul de locotenent pe 9 iulie 1971. A doua zi ar fi trebuit să-mi primesc cea de-a doua stea. Soldatul mă ajută să mă întind pe pat. M-am culcat pe partea dreaptă. Pământul se cutremura. Patul se mişca de la dreapta la stânga. Pereţii înaintau, apoi se retrăgeau. Vedeam luminiţe strălucitoare alunecând pe tavan. Parcă aş fi căzut în gol. Cădeam pe saci de lână sau de bumbac. Mi-am adus aminte de primul meu salt cu paraşuta. Simţisem o spaimă surdă împungându-mi inima. Aceasta s-a amplificat, ca şi cum paraşuta nu s-ar fi deschis. Mă durea tot corpul şi eram tras în jos. Îmi era frig. Mă simţeam uşor ca un fulg. Totul se învârtea cu mine. Trebuia să părăsesc repede acel pat moale. Pielea mea nu suporta nici o atingere. Trupul îmi era plin de cicatrice de toate mărimile. Sufletul meu era însă intact şi mai puternic decât înainte, dar pielea suferise prea multe. Am încercat să mă scol sprijinindu-mă de tăblia patului ca să nu cad. După câteva încercări, am reuşit să mă ridic în picioare. La fel ca în celulă, stăteam cocoşat. Tavanul era înalt, dar îmi părea scund. Am tras pătura şi cearşafurile şi m-am lungit pe jos. Podeaua era tare şi rece. Era ceva ce cunoşteam. Am putut în sfârşit să adorm, alunecând în cea mai adâncă noapte.

Am fost trezit de un soldat care îmi aducea un platou cu mâncare cum nu mai văzusem de multă vreme: o jumătate de pui fript, piure de cartofi, o salată de roşii şi ceapă, pâine proaspătă şi, mai ales, un vas cu iaurt. Am privit îndelung acea masă bogată de care nu

îndrăzneam să mă ating. Am mâncat pâinea, piureul şi iaurtul. Pentru restul m-am gândit că trebuie să mai aştept câteva ore. Când am pus în gură o bucăţică de pui, de-abia am putut să o mestec pentru că îmi căzuseră dinţii, iar cei pe care îi mai aveam se clătinau.

Când am înghiţit, n-am simţit nimic. Nu avea nici un gust. Am mâncat apoi câteva felii de roşie şi am băut un pahar cu apă. Seara mi-au adus alt platou, la fel de bogat. Era sărbătoare. Am băut supa de legume şi am mâncat carnea mărunţită. M-a apucat imediat durerea de burtă. Nu ar fi trebuit să mănânc atâta.

Noaptea, am încercat din nou să dorm pe pat. Cu greu am putut suporta confortul lui. Am dormit pentru a doua noapte pe jos. Dimineaţa am primit vizita unui doctor. Îmi punea doar întrebări de ordin medical. Îi răspundeam fără nici un alt comentariu. Îi indicam locurile unde mă durea, iar el mă examină o oră întreagă. Îmi prescrise analize de urină şi de sânge şi îmi dădu să iau medicamente.

Trei zile mai târziu, un alt doctor veni să mă vadă. Era, probabil, specialist în ceva. Se informă în legătură cu starea veziculei mele biliare:

— Trebuie să vă operăm. Pentru asta va trebui să aşteptăm, fiindcă, în starea în care sunteţi, nu puteţi fi operat. Luaţi pastilele astea dacă apare vreo criză şi vom vedea mai târziu.

Şi alţi doctori s-au perindat prin camera mea. Cred că eram un caz, unul special, un miracol, pentru că supravieţuisem celor mai grele condiţii. Trupul meu depunea mărturie.

După două săptămâni în acea închisoare minunată, un infirmier veni să mă caute pe culoarul clădirii în care stăteam. Uitându-mă pe fereastră, am recunoscut locul în care eram. Copacii nu se schimbaseră, nici munții. Cerul avea o culoare stranie.

Pentru a fi îngrijiți înainte de a ne elibera, ne aduseră în școala de unde plecaserăm ca să dăm lovitura de stat în urmă cu douăzeci de ani. Eram la școala din Ahermemou, care fusese transformată într-un centru de îngrijire pentru supraviețuitorii de la Tazmamart.

Ziua aceea a rămas o zi istorică a vieții mele: așezându-mă pe scaunul dentistului, am zărit pe cineva deasupra mea. Cine era străinul acela care mă privea? Vedeam un chip atârnat de tavan. Scotea aceleași grimase ca mine. Își bătea joc de mine. Dar cine era? Aș fi putut să urlu, dar m-am abținut. Acest gen de halucinații era frecvent în ocnă. Dar acum nu mai eram închis. Trebuia să accept această nefericită evidență: chipul acela muncit, șifonat, plin de riduri și de mistere, înspăimântat și înspăimântător totodată, era al meu. Pentru prima dată în optsprezece ani, eram față în față cu imaginea mea. Am închis ochii. Mi s-a făcut teamă. Teamă de ochii mei rătăciți. Teamă de privirea aceea care de-abia scăpase din ghearele morții. Teamă de acel chip îmbătrânit ce pierduse toate trăsăturile umanității sale.

Până și dentistul își arătă uimirea. Îmi spuse cu amabilitate:

— Vreți să ascund oglinda?

— Nu, mulțumesc. Va trebui să mă obișnuiesc cu chipul acesta pe care l-am purtat atâta vreme fără să știu în ce fel se schimba.

Era şocat de starea danturii mele. I-am văzut expresia de debusolare. Era un om delicat. Ar fi vrut să-şi exprime simpatia, dar privirea mea stranie care îl fixa îl opri să o facă. Îi era oare teamă de mine, de înfăţişarea mea terifiantă, sau era într-atât de bulversat de starea mea generală încât nu putea spune nimic? Suspină profund, îşi puse o mască ce-i acoperea nasul şi gura şi încercă să-mi facă un detartraj. Gingiile mele sângerau abundent. Se opri spunându-mi:

— Data viitoare voi face o intervenţie la gingii.

Îmi dădu să iau nişte pastile şi mă ajută să mă ridic. În timp ce mergeam, căutam celălalt chip, cel care mă sfida. Mă uitam în tavan, pe pereţi şi în spatele meu. Soldatul care mă însoţea îmi spuse:

— Nu vă fie teamă, domnule locotenent. Nu ne urmăreşte nimeni!

Aveam un frizer care ne tundea părul şi barba. Nu avea oglindă. Într-o zi, i-am cerut să-mi facă rost de una.

— Este interzis, mi-a spus. Aici avem grijă de voi şi ne e teamă să nu vă treacă prin cap vreo idee proastă.

— Bine, am înţeles. Dar ai putea măcar să mă laşi să-mi văd chipul în oglindă?

— Nu am nici o oglindă.

După o lună, am început să semăn cu un om normal. Singura problemă era privirea aceea care îi înspăimânta pe toţi cei care mă vedeau.

Psihiatrul păru să nu fie deranjat de ochii mei. Îmi puse câteva întrebări la care am răspuns laconic.

— Ce simţiţi faţă de armată?

— Nimic.

— Aveți resentimente, dorința de a vă răzbuna?

— Nu.

— Ce credeți despre familia dumneavostră?

— Familia e familie.

— Ce credeți despre tatăl dumneavostră?

— E o persoană care își iubește copiii, dar nu e un tată.

— Aveți resentimente față de el?

— Nu, deloc.

— Ce veți face după ce veți ieși de aici?

— N-am nici o idee. Poate o să mă ocup de mine.

— Mi s-a spus că ați avut un șoc când v-ați văzut chipul în oglindă. E-adevărat?

— Da, e adevărat. Am văzut privirea nebuniei, deși sunt întreg la minte. Și am văzut privirea morții, deși eu sunt viu. Nu am putut accepta că ochii aceia locuiți de ceva înspăimântător sunt ai mei. Aceia sunt ochii cuiva cuprins de halucinații. Mi-e teamă. Și citesc teama în privirile celorlalți. Poate că ar fi trebuit să mă pregătesc pentru șocul acesta. Dar voi reuși, în cele din urmă, să fac asta.

— Sunt sigur că veți reuși. De când sunteți aici, aveți vise?

— Da, visez mult. Chiar și acolo, jos, aveam mereu vise. Și nu erau toate oribile.

— Îmi puteți povesti un vis?

— Avut zilele astea sau înainte?

— Mai bine un vis care v-a marcat.

— Am adesea un vis. Mă aflu la Marrakesh, într-o casă veche din Medina. Este o vilă înconjurată de curți

şi de camere mari. În bucătărie o văd pe mama. Ea nu mă vede. Trec mai departe spre camera din fund, acolo unde este un puț. Puțul e acoperit cu o pânză brodată de surorile mele când erau la liceu. Mă aflu în acea cameră întunecată. Văd doi bărbați care sapă un mormânt în dreapta puțului. Pământul e aruncat într-o parte. Din el ies şerpi mici şi lucioşi. Nu mi-e teamă de ei. Mă aflu acolo, lipsit de voință şi de voce. Cei doi bărbați mă prind de brațe şi mă aruncă în groapa pe care-au săpat-o. Aruncă în viteză pământul peste mine. Eu nu mă mişc. Nici nu încerc să strig. Sunt îngropat, dar aud şi văd tot ce se întâmplă în bucătărie. O văd pe mama pregătind masa. O văd pe femeia în casă spălând pe jos. Văd pisica sărind să prindă un şoarece. Nu-mi este teamă. Nu simt nimic. Râd de unul singur şi nimeni nu vine să mă scoată din mormânt. Iată, doctore. Îmi place visul acesta pentru că îmi confirmă intuițiile. Ştiam că nu o să mor la Tazmamart.

— Vă mulțumesc pentru colaborare. Nu mai am întrebări. Domnul să vă aibă-n pază.

La Ahermemou, după două luni în care am primit îngrijiri, am aflat că urma să fim eliberați. Autoritățile aveau să aleagă doi sau trei prizonieri pe care să-i încredințeze jandarmeriei din regiunile de unde erau. Nu am ştiut până în ultimul moment căruia dintre noi i se va da drumul şi cine mai trebuie să aştepte.

Rândul meu a venit la cincisprezece zile de la primele eliberări. Eram în cameră când a intrat Kmandar, însoțit de un doctor:

— Regele Sidna te-a grațiat. În câteva zile îți vei revedea familia. Vei fi cu siguranță contactat de ziariști străini, de oameni care vor răul țării noastre. Conduita pe care trebuie să o ai e simplă: să nu răspunzi la întrebările lor otrăvite. Să nu colaborezi cu ei. Să refuzi orice contact. Dacă faci altfel, o să te duc cu mâna mea înapoi la Tazmamart! Ai băgat la cap?

Mă hotărâsem să nu vorbesc, să păstrez tăcerea, să nu le fac jocul. Dar trebuia să-i răspund:

— Ascultă, Kmandar Debbah, retrage-ți ultima frază, pentru că mai rău decât la Tazmamart nu poate fi.

— De unde-mi ştii numele?

Reuşisem să-l surprind.

— Am cunoscut pe cineva la Academie de care-mi aduci aminte. Aşa că ține-ți amenințările pentru tine. Pe lângă asta, vreau să-ți cer ceva.

— Să-mi ceri? Ce mai e şi tâmpenia asta?

— Dacă ies de aici, trebuie să plec culcat. Îmi trebuie o saltea. Altfel o să ajung acasă în patru labe, şi asta cred că ar avea un efect foarte neplăcut asupra reputației armatei, a jandarmeriei şi a întregii țări.

Se întoarse spre doctor:

— Doctore, credeți că e-ntr-o stare atât de rea?

— Nu doar atât, dar dacă nu călătoreşte culcat, nu garantez că mai ajunge cu viață la Marrakesh.

— Bine. Vei avea o saltea.

A ieşit, iar apoi s-a întors şi mi-a spus prin uşa întredeschisă:

— În ce an erai la Academie?

— Ce importanță mai are acum? Doar n-o să depănăm amintiri din tinerețe.

După ce a închis uşa, nu l-am mai văzut niciodată.

Au venit după mine a doua zi, în mijlocul nopții. Mi-au adus un costum, o cămaşă, o cravată şi pantofi. Nimic nu-mi venea. Am plecat îmbrăcat într-un hanorac.

O călătorie de aproape douăzeci de ore. Eram culcat în mijlocul camionului. Zguduiturile îmi provocau dureri. Iar timpul parcă nu mai trecea. Am ajuns seara la Marrakesh. Auzeam chemarea la rugăciune, claxoanele, zgomotul motocicletelor, muzica vieții.

M-au depus la sediul jandarmeriei regale din Marrakesh. Eram aşteptat. Am intrat într-un birou în care erau nişte oameni din partea autorităţilor. M-am aşezat pe un scaun din mijlocul încăperii. Stăteam cu braţele încrucişate şi îl fixam pe caïdul acela care îmi vorbea. Parcă m-aş fi aflat în faţa unui tribunal special.

— Regele Sidna, Dumnezeu să-l aibă în pază şi să-l cinstească, te-a graţiat. Mâine îţi vei regăsi familia. Dar fii atent că nişte străini vor încerca să ia legătura cu tine... etc.

Vorbea într-un mod arogant şi solemn, iar eu nu auzeam decât zgomotul de maţe şi de băşini, scrâşnetul dinţilor, toate sunetele amplificate ale unui corp dereglat. Chipul lui îşi schimba forma şi mai ales dimensiunile. Buza inferioară îi atârna, atingând biroul pe care mâinile lui se jucau cu o riglă. Dinţii îi cădeau scoţând zgomotul unei avalanşe de pietre. Nasu-i curgea. Era năduşit. Dar lui nu-i păsa. Continua să-şi profereze ameninţările, iar eu îl priveam fix. Cu cât îl priveam, cu atât era mai confuz, se încurca, se repeta căutându-şi cuvintele. Privirea mea îl paraliza. Lovi masa cu rigla. Foile dintr-un dosar îşi luară zborul împrăştiindu-se prin toată încăperea. În momentul acela, nemaiputând suporta, a urlat:

— Ţine-ţi ochii în pământ. Aici te afli în faţa caïdului, comisarul de divizie şi responsabilul pe cartier... Aşa, spuneam că dacă cineva ia legătura cu tine, să ne previi, da?

Nu am scos nici un cuvânt. Continuam să-l fixez cu privirea. Se enervă din nou, îşi aprinse o ţigară, lovi din nou în masă. Unul dintre cei cu care era îl opri:

— Las-o baltă! Lasă-l în pace!

Părăsind biroul, l-am recunoscut pe fratele meu mai mic însoțit de o femeie tânără. Îi priveam nemișcat. Fratele meu m-a luat în brațe, cu lacrimi în ochi. Îmi spuse:

— Nu o recunoşti pe Nadia? E sora ta mai mică.

Nadia plângea, iar eu aveam ochii cu desăvârşire goi. Acasă, cu greu i-am recunoscut pe cei doi fraţi mai mici. Aveau nouă şi unsprezece ani în ziua arestării mele. Le-am cerut să o văd pe mama, însă ea era la El Jadida, unde fusese internată. Era grav bolnavă, iar eu nu ştiam nimic. Nici măcar nu bănuisem. Mă luase amețeala. Nu puteam să adorm. M-am culcat pe jos, sub masă. Ghemuit, ca un animal rănit. Schimbam poziția, mă ridicam, dându-mă cu capul de masă, cădeam înapoi pe covor, rătăcit, cu totul pierdut.

Eram în 29 octombrie 1991. Tocmai mă născusem din nou.

Naşterea mea a fost încă o probă. Arătam cum trebuie să arate un prunc bătrân ce vine pe lume. Pierdusem paisprezece centimetri şi aveam cocoaşă. Cutia toracică mi se deformase, iar capacitatea respiratorie se redusese. Părul rezistase, pielea mi se zbârcise. Mergeam târându-mi piciorul drept. Cuvintele pe care le rosteam erau alese cu grijă, vorbeam puţin, dar capul îmi lucra fără încetare. Eram un nou-născut care trebuia să se debaraseze de trecut. Am luat hotărârea să nu îmi mai amintesc. Timp de douăzeci de ani, eu nu trăisem, iar cel care exista înainte de 10 iulie 1971 murise şi fusese îngropat undeva prin munţi sau pe o pajişte verde.

Cum să-i fac pe cei din jurul meu să înţeleagă că eram o fiinţă cu totul nouă, puţin deteriorată în urma călătoriei, şi care nu mai avea nici o legătură cu cel pe care îl aşteptaseră ei, cel pe care într-o zi îl văzuseră plecând – şi care nu se mai întorsese? Cuvintele nu erau de ajuns şi îi induceau în eroare pe cei care le luau în sensul lor strict. Aşa că mă abţineam să vorbesc, să fac vreun comentariu, să particip la viaţa socială. Îi auzeam vorbind:

— E încă în stare de şoc.

— E ciudat!

— A rămas traumatizat. După toate prin câte a trecut...

Oamenii mă chemau la ei, voiau să organizeze petreceri, să-mi aducă omagiul, să-mi ofere cadouri. Unii încercau să mă facă să le povestesc cum fusese-n infern. Credeau că asta îmi va face plăcere. Nu puteau să înțeleagă cât de departe eram eu, agățat de rugăciunile mele, exilat în universul meu de spiritualitate, de credință şi de renunțare. Dormeam pe burtă, cu brațele pe lângă corp, ca un necunoscut întins pe marginea unui drum. Îmi era frică să mă aşez pe spate. Eram un străin rătăcit într-o lume în care nu mai recunoşteam nimic şi pe nimeni.

După cinci luni, încă îmi venea greu să accept confortul lucrurilor simple. Când intram în baie, stăteam mult timp să admir robinetele. Mă uitam la ele şi nu îndrăzneam să le deschid. Le mângâiam ca pe nişte obiecte sacre. Le învârteam cu delicatețe. Când curgea apa, încercam să o economisesc. Eram atent la tot. Îmi era greu să mă reobişnuiesc cu papucii. Mergeam pe vârfuri, în picioarele goale, temându-mă parcă să nu alunec sau să nu murdăresc marmura. În special auzul îmi devenise foarte fin. Auzeam totul. Nu-mi scăpa nimic. Era jenant. Zgomotele ajungeau la mine tot mai amplificate. În linişte, zumzetul din urechile mele devenea ascuțit şi continuu. Ochii mei înghițeau imagini fără să le identifice sau selecționeze. Eram ca un burete. Înghițeam totul din jur. Mă umpleam de tot ceea ce mi se arăta.

Aşa am înţeles că sunt un nou-născut aparte: de-abia apărusem pe lume şi eram deja format. Totul mă uimea, totul mă încânta şi am renunţat să mai înţeleg totul şi mai ales să le explic apropiaţilor starea în care eram.

Ca să dorm, aveam nevoie de un pat tare. Am cerut să mi se aşeze sub saltea o scândură de lemn.

Doctorii erau preocupaţi de cazul meu. Nu înţelegeau cum reuşisem să supravieţuiesc. Aveam nevoie de linişte, dar şi de singurătate. Lucruri greu de obţinut într-o familie în care tot timpul se sărbătorea ceva.

Preferam să merg şi să mă aşez lângă mama. Cancerul îi dădea dureri mari, dar ea nu se plângea. Îmi spunea:

— N-o să îndrăznesc niciodată să mă plâng ţie. Ştiu, fiule, prin ce ai trecut. Nu are rost să-mi povesteşti. Ştiu de ce sunt în stare oamenii când se hotărăsc să le facă rău altor oameni. Sunt mulţumită că te-am văzut, îmi era atât de frică să nu mor cu rana asta în suflet. Acum, viaţa mea e-n mâinile Domnului. Dacă mă cheamă la El, aşa să fie. Fără lacrimi, fără ţipete: doar câteva rugăciuni şi câteva gânduri afectuoase. Spune-mi, fiule, povesteşte-mi, mi se pare că l-ai întâlnit pe tatăl tău. Cum s-a întâmplat asta?

— În cel mai simplu mod cu putinţă. Sora mea mai mică a organizat ziua fiicei ei, care împlinea douăzeci de ani. Erau cântece *chikhat*, muzicieni şi mulţi prieteni. Eram invitat. Nu voiam să stau prea mult la o asemenea petrecere. Tatăl meu a întârziat, ca de obicei. Şi-a făcut o intrare regală. Era însoţit de tânăra lui soţie, o persoană de altfel simpatică. Era îmbrăcat în mătase şi mirosea a

parfum de damă. Când s-a aşezat, eu m-am ridicat şi m-am îndreptat către el. M-am aplecat şi i-am sărutat mâna dreapta, cum am făcut întotdeauna. M-a întrebat cum o duc. I-am spus că bine. Mi-a zis: „Domnul să te binecuvânteze". L-am lăsat înconjurat de ai lui şi m-am întors la locul meu. Ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat, a continuat să spună, pentru a mia oară, povestea frizerului algerian care a refuzat să-i plătească chiria paşei El Glaoui, într-una din casele căruia stătea.

— Ştii, fiule, el nu a fost un tată pentru nici unul dintre copiii lui. Îi iubeşte, dar nu trebuie ca aceştia să ceară prea multe de la el. Mereu a fost aşa. Îl ziceam uneori „Domnul Oaspete". Nu are rost să îl deteşti pentru asta. Spune-mi, am auzit că de fapt Tazmamart nu a existat niciodată...

— Aşa se spune. Ce mai contează. Aşa e, nu a existat niciodată. Nu îmi doresc să merg să verific. Se pare că o pădurice de stejari bătrâni s-a deplasat, acoperind groapa cea mare. Se spune chiar că satul îşi va schimba numele. Se spune... se spune...

GRUPUL EDITORIAL ART

Comenzi – Cartea prin poştă
C.P. 22, O.P. 84, cod 062650, sector 6, Bucureşti
tel.: (021) 224.01.30, 0744.300.870, 0721.213.576;
fax: (021) 224.32.87

Comenzi – online
www.editura-art.ro

biblioteca ideala

Un roman inspirat din fapte reale: ororarea la care au fost supuși, timp de optsprezece ani, prizonierii din Tazmamart, închisoarea secretă din sud estul Marocului. În urma atentatului ratat – și a masacrului – din Skhirat, în iulie 1971, aceștia au fost îngropați în tăcere și întuneric undeva în deșert. În temnițele care de fapt erau niște morminte (unde statul în picioare era imposibil), ei au trăit suferința morții.

Inspirându-se din această tragedie zguduitoare și bazându-se pe mărturia unui fost prizonier, Tahar Ben Jelloun ne propune un roman intens despre rezistența prin spiritualitate, în care poezia se întâlnește cu imaginarul pentru a evoca indicibilul.

Tahar Ben Jelloun (n. 1944), romancier și poet marocan, tradus în zeci de limbi. În 1971, emigrează împreună cu familia în Franța. Studiază filosofia și psihologia la Paris. În 1987, obține Premiul Goncourt pentru romanul *Noaptea sacră*.

Varianta în limba engleză a romanului *Această orbitoare absență a luminii* a câștigat în 2004 International IMPAC Dublin Literary Award.

www.editura-art.ro

ISBN 978–973–124–627–7

9 789731 246277